

4η Συνεδρίαση

Προεδρείο:
Μπάμπης Τσέλος - Φώτης Τσούτσικας

ΕΙΣΗΓΗΤΕΣ - ΘΕΜΑΤΑ

Βαρβάρα Δ. Νάτσιου
"Φθιωτική ιστοριογραφία και ιστοριοδιφία: 19ος και 20ός αιώνας"

Αικατερίνη Ι. Γιαννακοπούλου - Γάκη
"Το νοικοκυριό ενός λαμιώτικου σπιτιού
στα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια"

Γεώργιος Π. Σταυρόπουλος
"Όψεις γυναικείας παρουσίας στη Λαμία 1835 - 1922.
Γυναικεία επαγγέλματα"

Αφροδίτη Θεοδώρου
"Φθιωτικοί Σύλλογοι Γυναικών από το 1914 - 1999"

Βάιος Αποστ. Ζαμπεθάνης
"Η τοπική ιστορία στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση"

Ερωτήσεις - απαντήσεις - απόψεις
επί των εισηγήσεων της 4ης Συνεδρίασης

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ
Βαρβάρα Δ. Νάτσιου
φιλόλογος

ΘΕΜΑ
Φθιωτική Ιστοριογραφία και Ιστοριοδιφία
19ος και 20ός αιώνας

- Αξιότιμες Αρχές και εξουσίες της πόλης και του νομού
- Σεβαστό ακροατήριο

Αρχικά επιθυμώ να ευχαριστήσω τους διοργανωτές του συνεδρίου τούτου για την πρόσκληση και την τιμή που μου έκαναν να μιλήσω και τους συγγαίρω για την πρωτοβουλία τους να διοργανώσουν συνέδριο για την Τοπική ιστορία, επειδή νομίζω ότι ο νομός μας έχει ανάγκη από τέτοια πνευματικά συμπόσια.

Το θέμα μου αναφέρεται στην Φθιωτική Ιστοριογραφία και Ιστοριοδιφία των δύο τελευταίων αιώνων, αλλά προτού αναφερθώ σ' αυτό επιθυμώ να σας διαβάσω όσα γράφει για τη φθιωτική ιστοριογραφία ντόπια λογία στην πρόσφατη μελέτη της για τα λαμιακά γράμματα:

"Η Φθιώτιδα, αναφέρει χαρακτηριστικά, τόπος κατ' εξοχήν ιστορικός, απ' τα πανάρχαια χρόνια διεδραμάτισε ρόλο διαμορφωτικό στο κατά καιρούς ιστορικό γίνεσθαι. Ήταν φυσικό λοιπόν να κεντρίσει τη φιλέρευνη διάθεση των ανθρώπων των γραμμάτων και να αποτελέσει αντικείμενο σπουδής, με αποτέλεσμα να ανιχνεύουμε στα γραπτά τους τις απαρχές της Ιστοριογραφίας, που ευδοκίμησε και ευδοκμεί σ' αυτή την περιοχή με αξιόλογες καταθέσεις. Σ' αυτές εκτίθενται γεγονότα του απώτερου και απώτατου παρελθόντος από τους ιστοριογράφους με ύφος εν πολλοίς λογοτεχνικό και με βάση την κριτική έρευνα, την παράδοση και την προσωπική εμπειρία. Παράλληλα όμως με τους ιστοριογράφους πορεύονται και οι ιστοριοδίφες, που προετοιμάζουν το έδαφος για την ιστοριογραφία εγκύπτοντας στις ιστορικές πηγές με πάθος ερευνητικό και συνέπεια επιστημονική, θησανρίζοντας έτσι υλικό πρόσφορο για μελέτη". Ας δούμε λοιπόν τα επιτεύγματα του γραμματειακού αυτού είδους - με κάθε συντομία - όσο μας επιτρέπει ο περιορισμένος χρόνος ενός συνεδρίου.

* * *

Στα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια ανοίγουν το δρόμο προς τη Φθιωτική Ιστοριογραφία οι Φθιώτες λόγιοι Γεώργιος και Δημήτριος Αινιάν με μια σειρά δημοσιευμάτων και αυτοτελών βιβλίων. Και τα μεν δημοσιεύματα έχουν καταχωρηθεί στο περιοδικό "Αθήνα" που ίδρυσε ο Γεώργιος στο Ναύπλιο το 1831, αλλά και σε άλλα έντυπα, τα δε αυτοτελή βιβλία τυπώθηκαν την εποχή εκείνη στην ελληνική επαρχία (Χαλκίδα). Τα σύγχρονα γεγονότα, που διαδραματίζονται στον Ελλαδικό χώρο και τα πρόσωπα, που πρωτοστατούν σ' αυτά προσελκύουν το ενδιαφέρον των αδελφών Αινιάνος. Ευρετήρια και κατάλογοι των έργων τους έως τώρα δεν έχουν συνταχθεί, ευτυχίσαμε όμως να έχουμε μια αξιόλογη μελέτη του Ευρυτάνα ιστορικού κ. Μάρκου Γκιόλια με τίτλο: "Οι Αινιάνες και η συμβολή τους στο Νεοελληνικό Διαφωτισμό" η οποία έχει καταχωρηθεί στα "Φθιωτικά χρονικά" και από την οποία μαθαίνουμε το έργο τους, καθώς και από τα "ΑΙΠΑΝΤΑ" του Δημητρίου Αινιάνος, που είναι επιμέλεια του Γεωργίου Βαλέτα.

"Περισπούδαστο όμως έργο, πλούσιο σε περιεχόμενο, με δυσεύρετα και πολύτιμα στοιχεία, αρτιότατο για την εποχή του και υποδειγματικό στη σύνθεσή του", όπως γράφει ο σύγχρονος Φθιώτης λόγιος και συγγραφέας κ. Χαρίλαος Μηχιώτης, είναι το βιβλίο "ΦΘΙΩΤΙΣ" του αείμνηστου Ιωάννου Γεωργίου Βορτσέλα. (1841 - 1913) από το Παλαιόκαστρο Τυμφρηστού.

Πρώτος λοιπόν Φθιώτης ιστοριογράφος υπήρξε ο φιλόλογος Ιωάννης Βορτσέλας και το βιβλίο του με τίτλο "Φθιώτις η προς Νότον της Όθρουσ, ήτοι απάνθισμα ιστορικών και γεωγραφικών ειδήσεων από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημών", που εξεδόθη από το 1907, είναι το πρώτο πλήρες και αξιόπεραστο έργο για τη Φθιώτιδα. "Η Αρχιτεκτονική" του είναι θαυμαστή, γράφει ο Μηχιώτης. Πρώτα δίνει τη φυσική γεωγραφία της Φθιώτιδας, ύστερα την ιστορία της από τα πανάρχαια χρόνια έως την Εθνική Απελευθέρωση με τους αγώνες του '21 και τέλος εκθέτει θέματα οικονομικής και πολιτικής γεωγραφίας του τόπου. Ιδιαίτερη σημασία έχει η μέθοδος, που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας στη μελέτη της Ιστορίας της Φθιώτιδας. Δεν απομονώνει, δεν αφηγείται ξερά και αποσπασματικά τα ιστορικά γεγονότα... Δημιουργεί πλαίσιο, υφαίνει τον περίγυρο, απλώνει τον πλατύν καμβάν της ελληνικής ιστορίας κι επάνω σ' αυτόν εξιστορεί ανάγλυφα τα γεγονότα αυτά - γεγονότα, που είναι συνέχεια και αιτία άλλων γεγονότων του ευρύτερου ελληνικού χώρου.

Ο συγγραφέας μας καταπλήσσει με την ευρυμάθειά του, την πλουσιότητα βιβλιογραφία που χρησιμοποιεί αλλά και για τον "Επίλογον προς τους Φθιώτας", ο οποίος είναι μόνο οκτώ λέξεις: "Συναγάγετε τα περισσεύσαντα κλάσματα, ίνα μη τι απόληται". Είναι λόγια του Ευαγγελίου, αλλά και μια σοφή διάτα του Φθιώτη ιστοριογράφου Ιωάννου Βορτσέλα.

Μετά την έκδοση και κυκλοφορία του ανωτέρω μνημειώδους έργου παρατηρείται μια κάμψη στην ιστοριογραφία και κυρίως στην περίοδο του μεσοπολέμου. Αξιόλογα βιβλία της περιόδου εκείνης που αναφέρονται στην περιοχή μας είναι τα εξής: "Η μεσαιωνική Φθιώτις και τα εν αυτή μνημεία" (1922) του Νικόλαου Γιαννόπουλου, ο οποίος δεν ήταν Φθιώτης, αλλά εΐλκε την καταγωγή του από την Ήπειρο και διέμενε στον Αλμυρό. "Ιστορία του 2ου Συντάγματος πεζικού" (1921) του Κλεάνθη Μπουλαλά και το βιβλίο "Κοντογιανναίοι" (1924) του στρατηγού Πάτροκλου Κοντογιάννη.

Και ενώ συνέβησαν αυτά στην περίοδο του μεσοπολέμου, κατά το δεύτερο ήμισυ του περασμένου αιώνα παρατηρείται στη Φθιώτιδα μια άνθηση των γραμμάτων, η οποία δεν είναι αυθύπαρκτο φαινόμενο αλλά συνάρτηση και έκφραση της πνευματικής, κοινωνικής και οικονομικής ζωής της περιοχής μας. Υπήρξαν όμως και ορισμένα καθοριστικά γεγονότα, που έδωσαν ώθηση στις Φθιωτικές ιστορικές σπουδές και τέτοια γεγονότα είναι η ίδρυση Υπηρεσιών όπως η Εφορεία Κλασικών Αρχαιοτήτων, το Ιστορικό Αρχείο Λαμίας, η έκδοση των περιοδικών "Φθιώτις", "Στερεοελλαδική Εστία", "Πνευματική Ρούμελη", "Φθιωτικά Χρονικά", "Υπάτη", "Χρονικά της Επαρχίας Δομοκού" κ.ά.

Η Φθιωτική Ιστοριογραφία και Ιστοριοδιφία ευδοκίμει στις μέρες μας με αξιόλογες καταθέσεις, όπως αναφέρθηκε και πιο πάνω. Οι συγγραφείς με "επιμέλεια μελίωσης" αξιοποιούν αρχαιολογικές αποκαλύψεις, πρωτογενές και ανέκδοτο αρχειακό υλικό, χειρόγραφο και έντυπο, ανατρέχουν σε βιβλιογραφίες και παρουσιάζουν αποκαλυπτικές και αξιόλογες μελέτες. Η πληθώρα των ιστοριογραφικών εργασιών μας αναγκάζει να τις ομαδοποιήσουμε με κριτήριο το περιεχόμενό τους, αφού μέσα απ' αυτές, ξεετάζεται η πολιτική, οικονομική, εκπαιδευτική, θρησκευτική και δημογραφική κατάσταση της περιοχής από την

κλασική αρχαιότητα έως τώρα.

Πρώτα - πρώτα ας δούμε τις εργασίες που αναφέρονται στις επαρχίες του νομού μας: Ιστορία της επαρχίας Δομοκού με ομώνυμο τίτλο θα γράψει το 1962 ο δικηγόρος Θεόδωρος Καρατζάς, στην οποία καταχωρίζει πολλά και σπάνια ιστορικά στοιχεία, αφού συμβουλευτήκε την υπάρχουσα βιβλιογραφία και άλλες πηγές.

Ο γεωπόνος κ. Μάνθος Χριστοφόρου μας ξάφνιασε πρόσφατα με το τρίτομο έργο του: "*Η Οπουντία Λοκρίδα και η Αταλάντη*" ενώ προ τριακονταετίας ο κ. Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου μας παρουσίασε το μνημειώδες έργο του: "*Ιστορία και Μνημεία της Φθιώτιδος*" (1971), αξιοποιώντας όλα τα αρχαιολογικά ευρήματα και συμπληρώνοντας το έργο "*Φθιώτις*" του Ιωάννου Βορτσέλα, όπως αναφέρεται στον πρόλογο του βιβλίου.

Το Φθιωτικό '21 προσείλκυσε το ενδιαφέρον Φθιωτών συγγραφέων, οι οποίοι έπειτα από μακρά και επίπονη έρευνα μας παρουσίασαν αποκαλυπτικές εργασίες, όπως οι αείμνηστοι Κώστας Αβραάμ και Γεώργιος Σκούρας, ιδιαίτερα ο δεύτερος.

Οι κύριοι Τριαντάφυλλος Παπαναγιώτου, Νίκος Αντωνόπουλος, Θωμάς Καλοδήμος, Σπύρος Μπρέκης και άλλοι έχουν εμπλουτίσει τη Φθιωτική Ιστοριογραφία με το ιστορικό τους έργο.

Αλλά και οι Φθιωτικές πόλεις, κωμοπόλεις και μικρότεροι οικισμοί δεν άφησαν αδιάφορους τους συγγραφείς μας: Έτσι ο Χρήστος Ενισλείδης θα γράψει την ιστορία της Αμφίκλειας, ο Γεώργιος Πλατής την ιστορία της Λαμίας, ο κ. Ζήσης Πρωτοπαπάς της Πελασγίας, ο κ. Βασίλειος Κανέλλος της Σπερχειάδας, ο Γιώργος Κουτσαβδής και Βαγγέλης Χορμόβας την ιστορία της Μακρακώμης, ο Ξενοφών Αναγνωστόπουλος της Υπάτης, ο κ. Δημήτριος Νάτσιος την ιστορία της Στυλίδας, η κ. Ντίνα Καλέντζου - Τερελιάμη έγραψε την ιστορία της Χαλπίλης (Μεσοποταμίας), ο κ. Γιάννης Μακρής την ιστορία του Σταυρού (Μπεκί) Λαμίας, ενώ άλλοι έχουν να παρουσιάσουν την ιστορία μικρότερων οικισμών (Κομποτάδες, Κωσταλέξι, Καστανιά, Ανθήλη, Μαυρούλλο, Λιανοκλάδι, Φτέρη, Ομβριακή, Μενδενίτσα). Και η εκκλησιαστική ιστορία της περιοχής μας γνώρισε χαλκέντερους ερευνητές. Η μοναστηριακή και η επισκοπική ιστορία έγινε γνωστή χάρη στη φιλέρευνη διάθεση και στον πνευματικό μόχθο δικών μας ανθρώπων. Ο Υπατεύς μοναστηριολόγος κ. Θεόκτιστος Λαϊνός έχει αρκετά δημοσιεύματα και αυτοτελή βιβλία για την εκκλησιαστική ιστορία και τα μοναστήρια της Φθιώτιδας. Ακόμη μια πλειάδα ερευνητών εργάστηκε σκληρά και αποδοτικά όπως ο Πάνος Βασιλείου, ο Νικόλαος Γιαννόπουλος, ο Δημήτριος Γόνης, ο Κώστας Διαμάντης, ο Χρήστος Ενισλείδης, ο Στάθης Κακλαμάνος, ο Χρήστος Καραγεωργίου, η Αλέκα Κουλτούκη, ο Κώστας Καραστάθης, ο Θανάσης Καραγιάννης, ο Παύλος Λαζαρίδης, ο Δημήτριος Νάτσιος, ο Χαράλαμπος Παπαγεωργίου, ο Γιάννης Παπαναγιώτου, ο Ζήσης Πρωτοπαπάς, ο Θεόφιλος Σιμόπουλος, ο Γιώργος Σωτηρίου, ο Κώστας Τσιάκας, ο Μάνθος Χριστοφόρου και άλλοι.

* * *

Η ιστορία της Εκπαίδευσης στη Φθιώτιδα δε μας είναι άγνωστη στο μεγαλύτερο μέρος της, αφού ο κ. Κώστας Γαλλής έχει δημοσιεύσει στα "*Φθιωτικά Χρονικά*" δύο αποκαλυπτικές μελέτες, η πρώτη για "*Τα πρώτα χρόνια του Γυμνασίου Λαμίας, 1846 - 1875*" και η δεύτερη για την "*Ιστορία του Α' Ελληνικού Σχολείου Λαμίας, 1835 - 1929*", ο κ. Δημ. Νάτσιος έχει γράψει την "*Ιστορία του Γυμνασίου Λαμίας, 1850 - 1881*" και έχει δημοσιεύσει τους "*Γενικούς ελέγχους 1889 - 1929 των Ελληνικών Σχολείων της Στυλίδας και της Υπάτης*", ο κ. Γεώργιος Σταυρόπουλος έχει γράψει μελέτη για το

"Διδασκαλείο Λαμίας, 1914 - 1936" και ο κ. Περικλής Φύκας για τον Μιχαήλ Παπαμαύρο και το Διδασκαλείο Λαμίας. Αν παραμείνουμε στην ενότητα αυτή θα δούμε ότι και πάλι ο κ. Κώστας Γαλλής έχει δημοσιεύσει ειδική μελέτη για τους "Φθιώτες Καθηγητές και Υφηγητές Πανεπιστημίου Αθηνών του 19ου αιώνα", η κ. Αναστασία Κατερέλου - Ζαπανιώτη για τον "Δημήτρη Ζαγγογιάννη" και ο κ. Χάρης Σακελλαρίου για τον "Μιχαήλ Παπαμαύρο".

Παράλληλα με τους ιστοριογράφους πορεύονται και οι ιστοριοδίφες, οι οποίοι προλείπουν το έδαφος για τους πρώτους. Τα τελευταία χρόνια η Φθιωτική ιστοριοδιφία σημειώνει αλματώδη πρόοδο με την ίδρυση και λειτουργία του "Ιστορικού Αρχείου Λαμίας" και την ανάδειξή του σε χώρο συγκέντρωσης και συλλογής πολλών αρχειακών μονάδων, αλλά και σε χώρο ιστορικής έρευνας. Τόσο λοιπόν το Ιστορικό Αρχείο, όσο και η Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους έρχονται αρωγοί στη Φθιωτική Ιστοριοδιφία. Πολλοί από τους παρόντες, όπως και η ομιλούσα ενώπιόν σας, έχουν γευθεί τη σκόνη... της αρχειακής αυτής υπηρεσίας και έχουν νοιώσει τη χαρά της δημιουργίας. Επίκεντρο του ενδιαφέροντος όλων, όσοι ασχολούνται με την ιστοριοδιφία είναι κυρίως η πόλη της Λαμίας και η ευρύτερη περιοχή της. Και είναι αρκετοί εκείνοι οι οποίοι έχουν να παρουσιάσουν ιστοριοδιφικό έργο, το οποίο και έχει καταχωρισθεί σε εφημερίδες και περιοδικά ή έχει εκδοθεί σε αυτοτελή βιβλία. Οι κύριοι Νίκος Δαβανέλλος, Γεώργιος Λέλης, Γιώργος Σταυρόπουλος, Ευθύμιος Χριστόπουλος, Θωμάς Καλοδήμος, Ιωάννης Μακρής, Κων/νος Ζησόπουλος, Δημήτριος Νάτσιος, ο οποίος έχει καθιερώσει και ειδική σειρά βιβλίων με γενικό τίτλο "Φθιωτική Ιστοριοδιφία", οι αείμνηστοι Κώστας Γαρδίζης, Κώστας Φλώρος και οι κυρίες Μαρία Πολυμεροπούλου - Τζιβελέκη, Ντίνα Καλέντζου και άλλοι έχουν να παρουσιάσουν έργο πρωτότυπο και αποκαλυπτικό, άγνωστο έως τώρα: Εφημερίδες, περιοδικά, βιβλία, τυπογραφία, θέατρο, μουσική, κινηματογράφος, επαγγέλματα, γιατροί, νεκροταφεία, εκκλησίες, δρόμοι, πλατείες, συνοικίες, ποδόσφαιρο, δήμαρχοι, το ιστορικό του φωτισμού και της ύδρευσης της Λαμίας, διαφήμιση, νεοκλασικά σπίτια, σύλλογοι, σωματεία, προξενεία, λοιμοκαθακτήρια, σχολεία και πολλές άλλες πτυχές είναι τα Φθιωτικά ιστοριοδιφικά θέματα, που έγιναν γνωστά.

Αλλά και η περίοδος της Εθνικής Αντίστασης και του Εμφυλίου πολέμου προσείλκυσε το ενδιαφέρον ανθρώπων, που έχουν άμεση αντίληψη, αφού πρωτοστάτησαν σε πολλά γεγονότα. Ο κ. Λάμπρος Μπουρογιάννης έχει γράψει την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης στην περιοχή του Δομοκού, ο κ. Γεώργιος Μίντζας στην Ελάτεια, ο κ. Βασίλης Αποστολόπουλος πρόσφατα έγραψε και εξέδωσε "Το χρονικό μιας Εποποιίας - ο Δημοκρατικός Στρατός" ενώ άλλοι με τη μορφή Ημερολογίων, προσωπικών αναμνήσεων, αφηγήσεων έχουν καταγράψει πολλά γεγονότα. Το έργο αυτών θα αξιολογηθεί αργότερα.

Από τα ανωτέρω καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η Φθιωτική ιστοριογραφία και ιστοριοδιφία θεραπεύεται από αρκετούς πνευματικούς εργάτες και όλοι μαζί με το έργο, που προσφέρουν, μικρό ή μεγάλο, επιβεβαιώνουν την ωφελιμότητα που κλείνει η έρευνα της ιστορίας, η οποία παραμένει, κατά την έκφραση του ιστορικού Διόδωρου του Σικελιώτη: "Φύλαξ μεν της των αξιολόγων αρετής, μάρτυς δε της των φαύλων κακίας, ενεργέτης δε του κοινού γένους των ανθρώπων".

Είμαι βεβαία ότι παρέλειψα αρκετά και αδίχησα πολλούς, μερίδιο όμως ευθύνης έχει και η κλεψύδρα του χρόνου.

Ευχαριστώ, που μ' ακούσατε.

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ
Αικατερίνη Γιαννακοπούλου - Γάκη
δικαστικός υπάλληλος
συγγραφέας - ερευνήτρια

ΘΕΜΑ
Το νοικοκυριό ενός λαμιώτικου σπιτιού
στα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια

Ευχαριστώ κι εγώ με την σειρά μου τους διοργανωτές της συνάντησης τούτης για την τιμή, που μου έκαναν να με καλέσουν στο Συνέδριο για να μιλήσω και τους παρακαλώ να δεχθούν τα ταπεινά συγχαρητήριά μου για την πρωτοβουλία της διοργάνωσης του Συνεδρίου.

Η εισήγησή μου αναφέρεται: "*Στο νοικοκυριό ενός λαμιώτικου σπιτιού στα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια*" και όταν λέμε νοικοκυριό εννοούμε τα χρειώδη αντικείμενα του σπιτιού, τα οποία μπορούσαν να ήταν: επίπλα και οικιακά σκεύη, είδη ενδυμασίας, υποδήσεως και καλλωπισμού, στρωσίδια και σκεπάσματα, οπλισμός, εργαλεία, είδη γραφείου, κ.λπ., τα οποία αντικείμενα μαρτυρούν τις προτιμήσεις των ανθρώπων της μετεπαναστατικής εποχής, την αισθητική τους καλλιέργεια, τις πρακτικές τους ανάγκες, την οικονομική τους κατάσταση και γενικά αυτό το οποίο σήμερα ονομάζουμε *γούστο*.

Και ακόμη δεν θα ήταν άστοχο, αν λέγαμε ότι το νοικοκυριό είχε άμεση σχέση με την ανάπτυξη της τοπικής βιοτεχνίας, την εξεύρεση της πρώτης ύλης για την κατασκευή των αντικειμένων και την ανάπτυξη του εισαγωγικού και εξαγωγικού εμπορίου.

Είναι γνωστό ότι διαφορετική ήταν κατά καιρούς η ανθρώπινη κατοικία και τα εντός αυτής αντικείμενα, αφού αυτή επηρεαζόταν και επηρεάζεται απ' την μορφολογία του εδάφους, τις κλιματολογικές και οικονομικές συνθήκες, την βιομηχανική και τεχνολογική ανάπτυξη και γενικά με την πρόοδο και τον πολιτισμό. Ασφαλώς άλλο ήταν και είναι το νοικοκυριό ενός τρωγλοδύτη και άλλο ενός σύγχρονου ανθρώπου, ο οποίος διαμένει σε μεγάλο διαμέρισμα ή σε πολυτελή βίλα. Και η ανθρώπινη κατοικία υπήρξε αντικείμενο σπουδής και έρευνας της Ιστορίας, της Αρχαιολογίας, της Λαογραφίας και της Κοινωνιολογίας επειδή ακριβώς συνδέεται με την ιστορική πορεία του ανθρώπου.

***

Στα αμέσως λοιπόν μετεπαναστατικά χρόνια η πόλη μας αναπτυσσόταν δημογραφικά και οικονομικά, οι ελλείψεις όμως και τα προβλήματα σε βασικά ζητήματα υποδομής γίνονταν όλο και πιο πιεστικές. Η ευρύτερη περιοχή της Λαμίας ήταν αγροτική και κτηνοτροφική, όπου κυριαρχούσε η μεγάλη ιδιοκτησία, ενώ η ίδια εξελισσόταν σ' ένα διοικητικό, εμπορικό και πνευματικό κέντρο που είχε ως αποτέλεσμα την διαμόρφωση κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων όπως ήταν οι μεγαλοιδιοκτήτες, οι στρατιωτικοί και οι κρατικοί υπάλληλοι. Ο πληθυσμός της αναπτυσσόμενης πόλης μας παρουσίαζε μεγάλη ανομοιομορφία αφού παρατηρήθηκε ότι κατά την πολιτική απελευθέρωση της Λαμίας το 1833, οι γηγενείς κάτοικοι αυτής ήταν ελάχιστοι (24 μόνο οικογένειες) και ότι στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν σ' αυτήν

πολλοί ομογενείς μας και αναφέρω ονομαστικά μερικούς απ' αυτούς: (οικογένεια Κεμπρέκου, οικογένεια Τσάλη, οικογένεια Μουστάκα, οικογένεια Φαροδή, οικογένεια Κρίτσα, κλπ.) φέρνοντας μαζί τους συνήθειες, προτιμήσεις, ιδιαιτερότητες των περιοχών απ' όπου προέρχονταν.

Θέμα λοιπόν της εισήγησής μου είναι, το νοικοκυριό με την έννοια, που είδαμε πιο πάνω, της τοπικής εκείνης κοινωνίας, η οποία άρχισε να διαμορφώνεται στα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια. Η έρευνά μου είναι αρχειακή. Ανέτρεξα σε προικοσύμφωνα της εποχής εκείνης, έχουν δημοσιευτεί 20 προικοσύμφωνα στο περιοδικό "Φθιωτικά Χρονικά" '83, και αναφέρονται μέσα σ' αυτά τότε έγινε το συμβόλαιο, σε ποιο συμβολαιογράφο έγινε, ποιοι είναι οι συμβαλλόμενοι (γονείς ή κηδεμόνες), οι παριστάμενοι μάρτυρες και η ακριβής δήλωση της περιουσίας που δίνουν στην κόρη τους ως προίκα και ακόμη σε μια Έκθεση απογραφής της περιουσίας ενός μεγαλοϊδιοκτήτη της ίδιας εποχής. Το πρωτότυπο της εκτενέστατης Έκθεσης βρίσκεται στο Ιστορικό Αρχείο της πόλης μας, περιήληψη δε αυτής έχει καταχωρήσει στο βιβλίο του για το "Σταυρό (= Μπεκί)" ο κ. Ιωάννης Μακρής.

Όσον αφορά στα έπιπλα και τα οικιακά σκεύη η ποικιλία που συναντάμε είναι μεγάλη και δίδονται ως προίκα όπως αναφέρεται σε προικοσύμφωνα, ή αυτά αγοράζονταν από το εμπόριο, όταν κάποιος δημιουργούσε νοικοκυριό χωρίς να έρθει εις γάμου κοινωνία, όπως στην περίπτωση του μεγαλοϊδιοκτήτη Δημήτριου Κεμπρέκου.

Τα έπιπλα ήταν συνήθως όσα είχαν άμεση σχέση με την σωματική ανάπαυση του ανθρώπου, όπως *κρεβάτια* που μπορούσαν να ήταν ξύλινα ή σιδερένια, *μεντέρια*, που ήταν χαμηλοί καναπέδες δίπλα στο τζάκι, *σιζανέδες* μεγάλοι και μικροί, που ήταν μάλλον αναπαυτικά καθίσματα, *καρέκλες*, *κομμός* και *κομοδά*, το πρώτο ήταν έπιπλο με συρτάρια για ασπρόρουχα ενώ τα δεύτερα ήταν μικροαντικείμενα πάνω στο κομό για καλλυντικά, *καναπέδες* μικροί και μεγάλοι, κλπ.

Τα οικιακά σκεύη, και μάλιστα με ιδιαίτερη ονομασία, που συναντάμε σ' ένα μετεπαναστατικό λαμιώτικο σπίτι και τα οποία έπαιρνε ως προίκα η μελλοντική κόρη ήταν αρκετά και είχαν άμεση σχέση με την παρασκευή του φαγητού, το σερβίρισμα αυτού, με την καθαριότητα και τις λοιπές πρακτικές ανάγκες των μελών της οικογένειας.

Αναφέρω μερικά απ' αυτά όπως ακριβώς καταγράφονται στα προικοσύμφωνα: "*εν ασπροτάψι, εν μαυροτάψι, σαγάνια με τα καπάκια, τεντζερέδες με τα καπάκια, εν καζάνι μικρόν, εν τηγάνι, εν μπιρικολόγιον, δύο σιδεροεστίαι, πέντε ζάρφια = ήταν τα πιατάκια ως βάση του φλιτζανιού, άλλα ασημένια και άλλα μπρούτζινα, δίσκος, καφφέμπρικα, εν κακκάβι, δύο λυχνάρια, μια βαντιέρα = ήταν η ανέμη, που μάζευαν το νήμα, μια ντουζίνα κουταλομαχαιροπίρουνα, κουτάλια του γλυκού ασημένια, εις λύχνος τενεκένιος, τέσσερα λεγκέρια = λεγκέρι ήταν η χάλκινη σουπιέρα, εν χαράρι = ήταν το ριγωτό σακί, πιάτα, πιατέλες, σουπιέρες, τάσια του καπνού, κιούπια, τσότρες".* Ακόμη συναντάμε και άλλα οικιακά σκεύη όπως: *σερβίτιο του καφέ, σαμοβάρι δια το τσάι, μύλο του καφέ, τακίμι του τσαγιού, σεφέρ τάσι, κανάτια πήλινα, ποτήρια ύδατος, κεπτσέ*, που ήταν η τρυπητή κουτάλα.

Εκείνα όμως που προκαλούν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και τα οποία εντυπωσιάζουν με την ποικιλία και την ονομασία τους, αλλά και τα οποία δεν συναντάμε σήμερα είναι ότι είχε σχέση με την γυναίκα, την ενδυμασία, την υπόδηση, το στρώσιμο, το σκέπασμα και γενικά το στολισμό του σπιτιού.

Μια μελλόνυμφη κόρη θα έπαιρνε ως προίκα για το σπίτι, που "άνοιγε", αρκετά αντικείμενα για προσωπική της χρήση, για τον άνδρα της, για τα παιδιά της, για το νοικοκυριό της. Τέτοια ήταν: η *ζάβα* = ήταν κόσμημα με αλυσίδες για τον θώρακα, το *ζαβόνι* = κορδέλα με φιδόγκο, τα *ζάρφια* = ήταν τα πιατάκια ως βάση του φλιτζανιού, η *ζώστρα* δηλαδή ζωστήρα δερμάτινη ή μεταλλική, η *καρπέτα* ήταν μάλλινο υφαντό για στρωσίδι, εμείς σήμερα το λέμε χαλί, τα *κελεμκεριά* που ήταν γυναικείο τσεμπέρι με χειροποίητες παραστάσεις, το *κοντό* που ήταν υποκάμισο χωρίς μανίκια, το οποίο το συναντάμε και με την ονομασία *κοντότσι*, οι *κοντούρες* που ήταν χρυσό κόσμημα Γιαννιώτικο. Τούτο είναι ένα αποδεικτικό στοιχείο για τον τόπο προέλευσης κατοίκων της μετεπαναστατικής Λαμίας, το *μακάτι* το οποίο ήταν κάλυμμα λευκό του καναπέ, τα *μενδέρια* τα οποία ήταν μάλλινα υφαντά κεντημένα στο χέρι, το *μεσάλι* που ήταν στενόμακρη πετσέτα για την πινακωτή, το *μπασλί* που ήταν μεγάλο σεντόνι ραμμένο στο πάπλωμα, το *μπικότο* το ρούχινο, *μπικότο* με χάρτσια και *μπικότο* με κατιφέ τα οποία και τα τρία αυτά ήταν γυναικεία ζακετάκια. Το πρώτο απ' αυτά ήταν συνήθως εφαρμοστό, το δεύτερο είχε κοσμήματα και το τρίτο ήταν με βελούδο. Επίσης η *μπόλια*, που ήταν μανδήλα για το κεφάλι, ο *μποχτσιάς* το οποίο ήταν το λεγόμενο σάλι ή κεφαλομάνδηλο, ο *μποχτσιάς ο τολπανηρός* ήταν σάλι από λεπτό ύφασμα και το ίδιο περίπου ήταν και οι *μπουχτούδες*. Το *ντουσμέ* ήταν χασεδένιο τετράγωνο μανδήλι ενώ το *πεσκήρι* ήταν μεταξωτό ύφασμα για στόλισμα της κεφαλής αλλά και πετσέτα προσώπου. Το *σάλι* ήταν το γνωστό μάλλινο ή μεταξωτό ύφασμα που έριχναν οι γυναίκες στην πλάτη και η *φέλλα* ήταν βελούδο κατώτερης ποιότητας.

Ακόμη και στα προικοσύμφωνα συναντάμε και είδη φουστανιών που έδινε η μάνα στην κόρη της. Είχαμε: *φουστάνι σάλινο*, *φουστάνι κροαζέ*, *φουστάνι τζαμφέσι*, *φουστάνι χακίρι* κλπ., ανάλογα με το ράψιμο και το χρώμα του υφάσματος. Επίσης *βρακοπουκάμισα* γυναικεία, *θηλυκωτήρια*, *σκουλαρίκια* με *μαργαριτάρια*, *σκουλαρίκια χρυσά*, *δαχτυλίδια χρυσά με πέτρα ζουμπρούτι*.

Εκτός από τα γυναικεία είδη στα προικοσύμφωνα συναντάμε και άλλα τα οποία προορίζονταν μάλλον για τον άνδρα. Τέτοια ήταν οι *φουστανέλες*, τα *φέσια* άλικα, δηλαδή τα *κόκκινα*, υποκάμισα που ήταν χασεδένια, *φουστανέλες* με σώβρακα από πανί αμερικάνικον και κεντητάς βρακοζώνας, *ρόμπα της κάμαρης* *λαχουρένια*, *παλλά τσόχια*, *παντελόνια τσόχια* και *κασμίρια*, *γελέκια* μάλλινα, *μεταξωτά* και *καλοκαιρινά*, *κασκέτο*, *λαιμοδέτης*, *ζωνάρι* *πάνινο*, *γάντια*, *μανδήλια* *μεταξωτά*, *φέσια* με *φούντα* και *χωρίς φούντα*.

Στην έκθεση της περιουσίας του Κεμπρέκου σημειώνονται και τα εξής: "*δοναλέτα πολυτελής περιέχουσα ξυράφια μετά βούρτσας και τα τοιαύτα, 4 (τέσσερα) ζεύγη ξυράφια μετά ακωνίων, ξυράφια με θήκη από δέρμα, δύο ψαλίδια, καλαμάριον αργυρούν 80 δραμιών, σφραγίδες, διαβήτη, κόκκαλον δια κόψιμον του χαρτιού*". Τα τελευταία ήταν ασφαλώς είδη γραφείου.

Τα χρειώδη αντικείμενα για την προστασία των μελών της οικογένειας από άσχημες καιρικές συνθήκες (όπως το δριμύ ψύχος) και από ενοχλητικά έντομα (κουνούπια, μύγες) λόγω του ελώδους της περιοχής μας κατέχουν μια ξεχωριστή θέση στο λαμιώτικο σπίτι της εποχής εκείνης.

Μεταφέρω εδώ αυτούσια αποσπάσματα από προικοσύμφωνα: "*δύο στρώματα με τα σινδόνια των, δύο παπλώματα, εξ προσκέφαλα, μίαν καρπέταν, εννέα προσκεφαλάδες, δύο σινδόνια χονμάι, δώδεκα προσκέφαλα από τσίτι γεμάτα μαλλία, εν στρώμα γεμάτων με μαλλία, εν τόπι μεταξωτόν δια κουνουπιέραν*".

Η ενδυμασία και η υπόδηση είναι από τις βασικότερες φροντίδες των ανθρώπων όλων σχεδόν των εποχών. Είδη υπόδησης και ενδυμασίας συναντάμε αρκετά όπως: *"τέσσερα (4) ζευγάρια τζουράλια βαμβακερά, δύο ζευγάρια υποδήματα, εν ζεύγος υποδήματα κεντητά, εν ζεύγος παντόφλες, εν ζεύγος υποδήματα λινά, κλπ."*

Σε σπίτια κυρίαρχων κοινωνικών στρωμάτων δηλαδή ευκατάστατων κατοίκων της πόλεως, οι οποίοι διέμεναν μεν στην Λαμία αλλά εκινούντο μεταξύ αυτής και της περιοχής, όπου βρίσκονταν τα τσιφλίκια τους, στα σπίτια λοιπόν, αυτών, συναντάμε ορισμένα σπάνια αντικείμενα, που έχουν σχέση με την οικονομική επιφάνεια και την κοινωνική θέση αυτών.

Ενδεικτικά αναφέρομαι στο *"κιβώτιο των τιμαλφών"*, αντικειμένων του Δημητρίου Κεμπρέκου, το οποίο κατά το θάνατό του (1857) βρισκόταν στη Χαλκίδα *"προς φύλαξιν"* όπως μας πληροφορεί ο κ. Ιωάννης Μακρής, ακόμη αναφέρομαι σε μερικά είδη (άγνωστης χρήσης), που βρέθηκαν στο σπίτι του μεγαλοιδιοκτήτη Δημητρίου Κεμπρέκου, όπως: *ένα ζευγάρι ούρτια από τελατίνι, 5 κασαγιά, (προσωπικά αγνού την χρήση τους), ένα ρωσικόν αριθμόμετρον, πεστεμάλι του λουτρού, εικόνας μικράς και μεγάλας κλπ..*

Στα ίδια σπίτια των τσιφλικιάδων συναντάμε οπλισμό. Ενδεικτικά αναφέρω ότι στην έκθεση περιουσίας του Δημητρίου Κεμπρέκου καταγράφονται τα εξής: *"εν ζεύγος πιστόλια γαλλικά, τρία τουφέκια (2 ελληνικού τύπου - 1 ευρωπαϊκού τύπου), εν όπλον ιταλιάνι με 4 φόλας αργυράς και 5 παφίλια αργυρά, εν τρομπόνι, 6 οκάδες πυρίτιδα, μίαν πυριτιδαποθήκην χάλκινην και μίαν δερμάτινην"*.

Τέλος, στο ίδιο σπίτι συναντάμε γεωργικά εργαλεία, όπως: *άροτρα, υνιά, αξάλες, καρπολόγια, δρεπάνια και άλλα αποδεικτικά στοιχεία* ότι η μεγάλη ιδιοκτησία απαιτεί πολλά και ποικίλα γεωργικά εργαλεία για τους κολίγους και γενικά τους υποτακτικούς και τέτοιοι ας σημειωθεί ότι ήταν πολλοί στην ευρύτερη περιοχή της Λαμίας.

Η αναφορά μας στο νοικοκυριό ενός λαμιώτικου σπιτιού στα αμέσως μετεπαναστατικά χρόνια μας υποχρεώνει να κάνουμε μερικές αναλύσεις οι οποίες πιστεύουμε ότι θα μας οδηγήσουν σε κάποια συμπεράσματα. Πιο συγκεκριμένα: η πρώτη ύλη, τα εργαστήρια κατασκευής και το εξειδικευμένο τεχνικό και καλλιτεχνικό προσωπικό πρέπει να αναζητηθούν σε άλλους χώρους, διότι κάτι τέτοιο δεν πρέπει να υπήρχε στην πόλη μας, η οποία μόλις είχε εξέλθει από τον πόλεμο. Επομένως το εισαγωγικό εμπόριο έκανε την εμφάνισή του στην παραμεθόριο πόλη του Ζητουνίου.

Ακόμη τα περισσότερα από τα χειρώδη αντικείμενα έχουν κάποια ιστορία, αφού ήταν σε χρήση κατά τις παλαιότερες ακόμη εποχές. Προσωπικά πιστεύω ότι τα επίθετα όπως Κουντούρης, Καρπέτας, Πισλής, που σώζονται στις μέρες μας και επιχωριάζουν στη Φθιώτιδα, ίσως και αλλού έχουν άμεση σχέση με παλιούς τεχνίτες και κατασκευαστές τέτοιων αντικειμένων, που συναντάμε στα προικοσύμφωνα. Η ονοματολογία είναι ένα μεγάλο κεφάλαιο της Γλωσσολογίας, πάντως στην περίπτωση μας βέβαιο είναι ότι πολλοί απέκτησαν το επίθετό τους από το ιδιαίτερο επάγγελμα που ασκούσαν.

Μια άλλη παρατήρησή μας είναι ότι δεν συναντάμε στο νοικοκυριό βιβλιοθήκες και βιβλία, (στα προικοσύμφωνα δεν γίνεται πάντως καμία μνεία), παρά μόνο στο σπίτι του Δημητρίου Κεμπρέκου, όπου συναντάμε και πολλά είδη που έχουν σχέση με την ιππασία (*σέλα αγγλική, σέλα τουρκική, χαρμπί, κουμπορλούκια, καπίστρια, κεφαλαριές, κουμπούρια της σέλας, κλπ.*).

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
Γεώργιος Π. Σταυρόπουλος
δάσκαλος - ιστοριοδίφης

ΘΕΜΑ
Όψεις γυναικείας παρουσίας στη Λαμία 1835-1922.
Γυναικεία επαγγέλματα

Η γυναικεία εργασία

Η γυναικεία αναπαραγωγική ικανότητα συνετέλεσε ώστε η γυναίκα να ταυτιστεί με την οικογένεια η οποία μετατράπηκε σε σκοπό και περιεχόμενο της ζωής της. Η μακρόχρονη αυτή αντίληψη διαμόρφωσε την πεποίθηση ότι αυτός είναι ο λόγος ύπαρξης των γυναικών. Όμως, αν και η αμειβόμενη εργασία ήταν γι' αυτές ουσιαστικά απαγορευμένη ή ελεγχόμενη, οι γυναίκες δούλευαν και στην οικογένεια κι έξω από αυτήν. Η μαζική συμμετοχή τους στην αμειβόμενη εργασία αρχίζει με τη βιομηχανική επανάσταση.

Στην καθυστερημένη Ελλάδα αρχίζει στα μέσα του 19ου αι. με την ίδρυση των πρώτων, στοιχειωδών, βιομηχανικών και βιοτεχνικών μονάδων. Παρ' όλα αυτά συνεχίζουν να είναι απύσες από τις λειτουργίες του δημόσιου χώρου. Με την αλλαγή αυτή αρχίζει να διαχωρίζεται ο χώρος και χρόνος εργασίας από το χώρο και χρόνο της οικογένειας.

Τα γυναικεία επαγγέλματα του αστικού χώρου δεν προϋποθέτουν γραμματικές ή σε πολλές περιπτώσεις και επαγγελματικές γνώσεις. Τέτοια είναι: *υπηρέτριες, εργάτριες γης, πλύστρες, αχθοφόροι, μοδίστρες, υφάντριες, κορδελιάστρες, καπελούδες, μαιές, νοσοκόμες, εργάτριες κλωστοϋφαντουργίας, καπνοβιομηχανίας, μεταξουργίας κ.ά.* Στις αρχές του 20ου αι. αρχίζει να τίθεται από μικρό αριθμό μορφωμένων, δυναμικών γυναικών, το θέμα της εκπαίδευσης και επαγγελματικής κατάρτισης των κοριτσιών.

Η γυναικεία εργασία προκαλεί αντιδράσεις των αστών που θεωρούν ότι απειλούνται ποικιλοτρόπως οι κυρίαρχες αστικές αξίες, η ηθική και η οικογένεια. Ακούγονται έτσι προτάσεις για διάδοση της γυναικείας μισθωτής εργασίας στο σπίτι, πράγμα που συνέβη κι εδώ και σε άλλες χώρες της Δ. Ευρώπης, στις πόλεις βέβαια. Μερικά από τα χαρακτηριστικά της εργασίας των γυναικών ήταν: *τα χαμηλότερα μεροκάματα σε σχέση με τους άνδρες, η απαξίωσή της ως μη ειδικευμένης, η απουσία τεχνικής εκπαίδευσης και η έλλειψη κοινωνικά αναγνωρισμένης μαθητείας (όχι πάντα), ο περιορισμός στην απασχόληση των παντρεμένων γυναικών, η απαγόρευση πρόσβασής τους σε ορισμένους κλάδους και η άρνηση συνδικαλιστικών φορέων να τις εγγράψουν μέλη τους.*

Το 1908 ψηφίζεται, στη χώρα μας, νόμος που επιτρέπει στις γυναίκες να προσλαμβάνονται σε κάποιες δημόσιες θέσεις. Από τη δεκαετία του 1910 οι γυναίκες θα αρχίσουν να παίρνουν αθρόα μέρος σε διαγωνισμούς που οργανώνουν διάφορα υπουργεία για την πρόσληψη υπαλλήλων σε θέσεις όπως: *τηλεφωνήτριες, γραφείς, δακτυλογράφοι, ταμίες, ενσημοπωλήτριες, καθαρίστρες,* χωρίς όμως μεγάλες προοπτικές εξέλιξης. Σε εποχές όμως λιτότητας είναι οι πρώτες που απολύονται για να σωθεί ο προϋπολογισμός.

Στον τομέα της εκπαίδευσης αρχίζουν να καταλαμβάνουν περισσότερες θέσεις και όχι μόνο στην στοιχειώδη βαθμίδα. Σταδιακά η θέση της αρχίζει να καλυπτερεύει (ο 20ός αιώνας είναι ο αιώνας των τεράστιων αλλαγών στη γυναικεία απασχόληση) σε σχέση με αυτή του παρελθόντος, όχι πάντα όμως σε σχέση με το άλλο φύλο. Η τυπική ισότητα μπορεί σε μερικές περιπτώσεις να συνυπάρχει με βαθιά ανισότητα στις σχέσεις των δύο φύλων.

Η ΛΑΜΙΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ ΩΣ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

Δύο πράγματα χαρακτηρίζουν τη Λαμία των μετεπαναστατικών χρόνων και την ευρύτερη περιοχή της:

1. Το γεγονός ότι μέγα μέρος της δεν απελευθερώθηκε με τα όπλα, μα πουλήθηκε αναγκαστικά από τους Τούρκους ιδιοκτήτες του, με βάση τις συνθήκες του Λονδίνου, και

2. Το γεγονός ότι έως το 1881 ήταν παραμεθόριος περιοχή, ίσως η σημαντικότερη στο τότε ελληνικό κράτος.

Το πρώτο είχε ως αποτέλεσμα μεγάλες εκτάσεις γης και πολλά άλλα ακίνητα, να περιέλθουν, κυρίως, σε εύπορους Έλληνες του εξωτερικού. Οι περισσότεροι από αυτούς, μη εμπλεκόμενοι καθ' οιονδήποτε τρόπο στην επανάσταση, μπόρεσαν, δωροδοκώντας Έλληνες αξιωματούχους και Τούρκους ιδιοκτήτες, να υπερκεράσουν αδύναμες απόπειρες για απόκτηση γης των εξουθενωμένων ντόπιων αγροτών. Έτσι σχημάτισαν μια τάξη ευάριθμων μεγαλοϊδιοκτητών, που έζησε ακολουθώντας (ή μιμούμενη) μεγαλοαστικά ήθη. Σε αντίθεση μ' αυτούς η πολυάριθμη τάξη των έως τότε καλλιεργητών έμεινε και πάλι χωρίς περιουσιακά στοιχεία, σε καθεστώς σχεδόν δουλοπαροικίας, αν και είχε υποστεί τα πάνδεινα και πριν, αλλά και κατά τη διάρκεια της επανάστασης.

Το δεύτερο γεγονός, ότι δηλ. η Λαμία ήταν για πολλά χρόνια συνοριακή περιοχή, της δημιούργησε τα παρακάτω βασικά προβλήματα:

α. Της περιόρισε τους προς βορράν εμπορικούς δρόμους και δυσχέρανε τις οικονομικές σχέσεις που, από αιώνες, είχε με την γειτονική περιοχή της Θεσσαλίας.

β. Ευνόησε την ανάπτυξη του (πολύπλοκου ως προς τα αίτιά του) φαινομένου της ληστείας, το οποίο στη Φθιώτιδα γνώρισε ιδιαίτερη έξαρση για πολλές δεκαετίες, και

γ. Την κατέστησε χώρο (διαρκούς) υποδοχής και μόνιμης εγκατάστασης προσφύγων, κατά τη διάρκεια, αλλά και μετά την αποτυχημένη (συνήθως) έκβαση, των κατά καιρούς εξεγέρσεων στην περιοχή Θεσσαλίας και Μακεδονίας, ή κατά τις περιόδους γενικότερων συρράξεων της Βαλκανικής. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η περιοχή φιλοξένησε πρόσφυγες ακόμη και από την Κρήτη. Ακόμα όμως και μετά το 1881, που η προσάρτηση της Θεσσαλίας "μετέφερε" τα σύνορα αρκετά βορειότερα, η περιοχή συνέχισε να δέχεται πρόσφυγες κυρίως κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1897 και για αρκετούς μήνες μετά το τέλος του, και αργότερα τα δύο κύματα προσφύγων, μετά τον πόλεμο 1912-13 και τη Μικρασιατική καταστροφή.

Μόνιμοι κάτοικοι και πρόσφυγες είχαν, εκτός των άλλων, να αντιμετωπίσουν και το "νοσώδες κλίμα" της περιοχής, λόγω της ύπαρξης πολυαριθμίων ελών. Οι ελώδεις πυρετοί ήταν συχνοί και η θνησιμότητα αυξημένη σε σχέση με άλλες περιοχές της χώρας.

Η παραμεθόρια κι εγκατελειμμένη Λαμία είχε και έλλειμα παιδείας, αφού εθεωρείτο τόπος εξορίας (ή τόπος τιμωρίας) για εκπαιδευτικούς, τα σχολεία της δεν είχαν πάντα την απαραίτητη πληρότητα σε προσωπικό, ενώ το ζήτημα των σχολικών κτιρίων εδώ είχε εξελιχθεί σε μέγα πρόβλημα¹. Βεβαίως όλο το σύστημα παιδείας μας είχε σχεδιαστεί πάνω σε μια εντελώς αντιαναπτυξιακή και τυπολατρική βάση και οι απόπειρες που κατά καιρούς έγιναν για τη μεταρρύθμισή του, συνήθως οδηγήθηκαν στην αποτυχία.

Για τους παραπάνω λόγους η περιοχή μας παρουσίασε μια σημαντική υστέρηση στην κάθε είδους ανάπτυξή της. Σ' αυτό έντονα συνέτεινε και η αδιαφορία του Ελληνικού Κράτους, τουλάχιστο μέχρι την εποχή Τρικούπη, να δημιουργήσει υποτυπώδη έστω συγκοινωνιακά δίκτυα και να λάβει μέτρα στοιχειώδους κοινωνικής δικαιοσύνης κι εκσυγχρονισμού της χώρας.

Η οικονομική κατάσταση στην περιοχή άρχισε να αλλάζει μετά την προσάρτηση της Θεσσαλίας το 1881 στο τότε Ελληνικό Κράτος και τα αναπτυξιακά έργα που άρχισαν λίγο αργότερα να κατασκευάζονται, με κορυφαίο εκείνο του σιδηροδρόμου. Στον αγροτικό τομέα άρχισε μια δειλή εκμηχάνιση της παραγωγής, ενώ κάποιες εκτάσεις πέρασαν στα χέρια των αγροτών με αγοραπωλησίες ή με την απαλλοτρίωση των τσιφλικιών κατά το Μεσοπόλεμο.

Αποτέλεσμα της υπανάπτυξης και κοινωνικής υστέρησης ήταν στη Λαμία να δημιουργηθεί και να διατηρηθεί για πολλές δεκαετίες, αυξομειούμενο και ανανεούμενο, ένα λούμπεν προλεταριάτο με ιδιαιτερότητες και πολυμορφία και με ότι αυτό μπορεί να σημαίνει για την ζωή και εξέλιξη μιας πόλης. Την πολύμορφη αυτή ομάδα αποτελούσαν: *πρόσφυγες, άκληροι αγρότες, άνεργοι εργάτες και μερικώς ή εποχιακώς απασχολούμενοι*. Εδώ εντάσσεται και η μικρότερη ομάδα των γύφτων, που από αιώνες πριν κατοικούσαν στη Λαμία, και που μετά την αποχώρηση των Τούρκων εκχριστιανίστηκαν και άρχισαν να αφομοιώνονται από τους υπόλοιπους κατοίκους, με αργούς όμως ρυθμούς.

Παροδική ένταξη στην ομάδα αυτή έχουν και αρκετοί στρατιώτες, αφού στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή σημειώνεται η παρουσία πολλών στρατιωτικών μονάδων. Η θέση, άλλωστε, της Λαμίας ως σημείο εκκίνησης των σημαντικότερων επαναστατικών κινημάτων το 1848, 1854, 1878 και 1897, είχε ως αποτέλεσμα τη συγκέντρωση, κατά τις περιόδους αυτές, πολυαριθμότερων στρατιωτικών σωμάτων και εθελοντών. Ολιγόχρονη ενίσχυση δέχθηκε αυτή η ομάδα του μερικού ή ολικού κοινωνικού αποκλεισμού κι από τους ξένους εργάτες (κυρίως Ιταλούς), που εργάζονταν στην περιοχή μας για την κατασκευή του σιδηροδρόμου. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί η, με έδρα τη Λαμία, ίδρυση και λειτουργία ποινικών φυλακών για πολλές δεκαετίες.

Γυναικεία επαγγέλματα στη Λαμία (1836-1922)

Οι πληροφορίες μας για τα επαγγέλματα που ασκούσαν οι γυναίκες στη Λαμία, κατά την περίοδο από την απελευθέρωσή της έως και τη Μικρασιατική καταστροφή, αντλήθηκαν από γραπτές πηγές. Αυτές είναι: *δημοτικά αρχεία, δικαστικά πρακτικά,*

1. Το πρώτο, αυτοτελές σχολικό κτίριο της Λαμίας άρχισε να χτίζεται το 1911 (το "πέτρινο" Γυμνάσιο).

συμβολαιογραφικές πράξεις, δημοσιεύματα εφημερίδων και αποσπάσματα από βιβλία ή οδοιπορικά. Αυτό δε σημαίνει ότι στη Λαμία και την ευρύτερη περιοχή της ασκήθηκαν μόνο τα επαγγέλματα που αναφέρουμε, αρκεστήκαμε όμως στη βεβαιότητα των γραπτών μαρτυριών. Μέσα από αυτές πολλές φορές αντλούμε κι άλλες πληροφορίες όπως: *προϋποθέσεις και όρους άσκησης του επαγγέλματος, συνθήκες, ηλικίες, αμοιβές κ.λ.π.*

Τα επαγγέλματα ανέρχονται στον αριθμό 22 και θα μπορούσαμε να τα χωρίσουμε στις παρακάτω κατηγορίες:

1. αυτά που έχουν σχέση με τον πρωτογενή τομέα (**αγρότισσα, κτηνοτρόφος**)
2. με το δευτερογενή τομέα (**βιομηχανική- βιοτεχνική εργάτρια**)
3. χειροτεχνικής εργασίας (**μοδίστρα, ψαθοπλέκτρια**)
4. του τομέα παροχής υπηρεσιών όπως, γέννησης και ανατροφής παιδιών (**μαία, τροφός, νοθοτρόφος**)
5. εκπαιδευτικά (**δασκάλα- καθηγήτρια στο δημόσιο ή ιδιωτικό τομέα**)
6. οικιακής οικονομίας (**υπηρέτρια, πλύντρια, μαγειρίσσα, επιστάτρια σχολείου**)
7. ιατρικά και παραϊατρικά (**γιατρός, νοσοκόμα**)
8. καλλιτεχνικά (**μουσικός, αοιδός, ηθοποιός, χορεύτρια**)
9. δημοσιογραφικά (**εκδότρια εφημερίδας- τυπογράφος**) και
10. "παροχής ερωτικών υπηρεσιών", δηλ. το αρχαιότερο επάγγελμα της **ιερόδουλου**

Τα περισσότερα από τα επαγγέλματα αυτά ασκούνταν από μόνιμες κατοίκους της Λαμίας και των γύρω περιοχών της, κάποια άλλα όμως από γυναίκες "διατρίβουσες προσωρινώς εν Λαμία". Το χρονικό διάστημα της εδώ παρουσίας τους ξεκινούσε από κάποιες ημέρες, μπορούσε να φθάσει όμως ως και πολλά χρόνια. Τέτοια επαγγέλματα ήταν τα καλλιτεχνικά, της νοσοκόμας και της ιδιωτικής δασκάλας.

A. Πρωτογενής τομέας

αγρότισσα- κτηνοτρόφος

Παρά το βέβαιο γεγονός ότι ένας μεγάλος αριθμός γυναικών εργαζόταν στις κάθε είδους γεωργικές εργασίες και κτηνοτροφικές εργασίες, αυτό δε φαίνεται να αναγνωρίζεται από τους κρατικούς λειτουργούς. Έτσι, σε δημόσια έγγραφα, είναι ανύπαρκτες οι περιπτώσεις που ως επάγγελμα ή ασχολία γυναίκας αναφέρεται αυτό της αγρότισσας ή της κτηνοτρόφου. Μόνο έμμεσα αφήνεται να διαφανεί μέσα από τα διάφορα συμβολαιογραφικά έγγραφα και κυρίως τα δικαστικά πρακτικά. Χαρακτηριστική είναι η "αμηχανία" των δικαστών - στο κείμενο που ακολουθεί- πώς μπορεί να αποτιμηθεί χρηματικά η γυναικεία εργασία, θεωρώντας μάλλον ότι πρόκειται για υποχρέωση που θα πρέπει να τηρούν απαραίτητα.

²¹[...] της εναγούσης Λειμονιάς Κ. κατοίκου Μεξιατών [...] του εναγομένου Μήτρου Α. κατοίκου ωσαύτως [...].

Η ενάγουσα [...] εκτίθησιν ότι ο αντιδίκος, μετ' άλλων, την 2 Δεκεμβρίου 1872 εν Μεξιάταις απρομελητήτως, την ετραυμάτισαν εις διάφορα μέρη του σώματός της, νοσησάσης και καταστάσης ανίκανος εργασίας επί εικοσαήμερον. Ένεκα δε της πράξεώς του ταύτης κατεδικάσθη υπό των ενταύθα Πλημμελειοδικών δια της υπ. αριθ. 389 του 1873 αποφάσεώς του εις δεκαπενθήμερον φυλάκισιν.

Ότι ο αντιδίκος πράξας αδίκημα μετ' άλλων ενέχεται αλληλεγγύως εις αποζημιώσιν.

Δια ταύτα εξετείται να υποχρεωθή ο αντιδίκος δια προσωπικής του κρατήσεως να την αποζημιώση: 1) Δια είκοσι ημερών νόσον και προς εργασίαν ανικανότητά της, παθούσης την συνήθη γυναικείαν εργασίαν της, της καλλιεργείας καπνού δραχμάς διακοσίας (200). [...]

Το Δικαστήριον καλεί την ενάγουσαν

[...] ν' αποδείξη [...] ότι εκ της τοιαύτης νόσου και ανικανότητος εργασίας εξημιώθη δραχμάς διακοσίας, τινί τρόπω και πόσον δύναται να ωφεληθή γυνή καθ' ημέραν εκ της συνήθους εργασίας της [...]."

Λογοτεχνική περιγραφή της γυναίκας κτηνοτρόφου στην περιοχή της Λαμίας, μας δίνει και οδοιπορικό κείμενο του Βλάση Γαβριηλίδη, του 1892.

[...] την ημέραν πάλιν βλέπεις την φουστάνελλαν αμέρμινον εις τας πλατείας περιφερομένην, συμπλέγματα ποιμενίδων εις τα χλοερά πεζοδρόμια των Πηγαδουλιών εστρατοπεδευμένα και ρουφούντα αέρα [...] την αεικίνητον Αμπλιανιώτισσαν³, με την καρδάρα της ή με τη ρόκα της, τα τσομπανόπουλα ψηλά, λιγνά λεβεντοφορεμένα και κάπου- κάπου τον γνήσιον τύπον του Ρουμελιώτου, με φωτιές στο μάγουλο και με γαλάζια θάλασσα στα μάτια, την τρίχα δε ξανθήν, χρυσήν ή κόκκινην και το κορμί κυπαρισσένιο, και όταν χορτάσης από την ξανθομάλλαν Ρούμελην, αναπολείς μετά φρόικης το κορακοειδές μαύρον, μεθ' ου συγκρούεσαι τόσον συνήθως εις την αθηναϊκήν πανσπερμίαν, όπου τόσον πολυάριθμα τα' απαίσια μαύρα μάτια, τα κολυμβώντα εις το κίτρινον λευκόν, τα εκσφενδονίζοντα εκείνας τας βλοσυράς και ανησύχους ριπάς. Είχεν τόσον δίκαιον ο βλάχος, όστις εν ταις φυλακαίς Λαμίας μου έλεγεν, προκειμένου περί γάμου:

Εμείς οι βλάχοι δεν θέλομεν χρήματα, εμορφιά ⁴!

[...] πέραν, παρά τα ποιμενικά καλύβια, σειρά λευκών απλωμένων ρούχων πόρρωθεν εμφανίζονται, ως αόριστον αέτωμα λευκού μυθολογικού ανακτόρου. Ενώ άλυσος Βλαχοπουλών, η μία κατόπιν της άλλης, με τα λευκομάνδηλα κεφάλια και της άσπρης ποδιές των, πηγαίνουν, πηγαίνουν εις τους ερωτευμένους λόφους, αφ' όπου θα κυλίσουν εις την πεδιάδα κοπάδια παιδιών μαζί με κοπάδια αρνιών⁵ [...].

Β. Δευτερογενής τομέας

α. εργάτρια

Εργάτριες υπήρχαν αρκετές στη Λαμία και στη Στυλίδα. Σε δημόσια έγγραφα

3. Προφανώς θα εννοούσε Αμπλιανίτισσα.

4. Βλάση Γαβριηλίδη: Πανελλήνιος Σύντροφος- Ημερολόγιον 1892, σελ. 72

5. ό.π. σελ. 99

όμως αρχίζουν να αναφέρονται από τις αρχές του 20ου αιώνα και μετά. Οι εργάτριες αυτές δούλευαν στις βιοτεχνίες της περιοχής που ασχολούνταν με την επεξεργασία και μεταποίηση γεωργικών κυρίως προϊόντων, όπως: αλευροποιίας, ζυμαρικών, καπνού, υφαντουργίας κ.ά.

Οι σχετικές μαρτυρίες που μας το βεβαιώνουν αυτό είναι κι εδώ ένας οδηγός του 1876, που αναφέρει για τη Στυλίδα τα εξής:

Το μόνον άξιον λόγου βιομηχανικόν ατμοκίνητον εργοστάσιον εν Φθιώτιδι είναι το εν Στυλίδι υπάρχον υπό την επωνυμίαν "Η ΦΘΙΩΤΙΣ", ου ιδρυτής και διευθυντής είναι ο κ. Κ.Π.Αγαθοκλής, περιέχον τα εξής καταστήματα.

1. Νηματουργείον
2. Αλευρομύλους
3. Εγκοκοστικός του βάμβακος μηχανάς 40
4. Πιεστήριον υδραυλικόν δι' ου πιέζονται και εις δέματα μεταβάλλονται βαμβάκια, μαλλία κ.λ.π.
5. Μανεστροποιείον, εις ο κατασκευάζονται διαφόρων ειδών και ποιοτήτων ζυμαρικά
6. Σιδηρουργείον, εις ο κατασκευάζονται άπαντα τα εργαλεία, αι μηχαναί του εργοστασίου, ως και εργασίαι μηχανικαί διαφόρων ιδιωτών, ως και οιασδήποτε άλλης φύσεως και τέχνης.
7. Κλιβάνους κατά ευρωπαϊκόν σύστημα, προς κατασκευήν άρτων του στρατού και της πόλεως.

Εις το εργοστάσιον αυτό εργάζονται διαρκώς εις όλα τα μηχανήματα και εργασίας, τεχνίται εργάται και εργάτριαι, περίπου των εκατόν, εισίν δε πάντες Έλληνες και εκ της αυτής επαρχίας, ήτοι της Φθιώτιδος, ιδίως δε της πόλεως Στυλίδος⁶[...]

Τα ημερομίσθια των εργατών, στο τέλος του 19ου αιώνα, κυμαίνονταν από 2 έως 2,5 δραχ. και των εργατριών από 1,3 έως 1,5 δραχ.

Για τη Λαμία έχουμε την, μερικώς δημοσιευμένη, μαρτυρία του παλιού Λαμιώτη Κων. Καραπατάκη, που αναφέρει ότι υπήρχε:

[...] β. Υφαντήριον με εκσυγχρονισμένους εργαλειούς, υπό του Ακκληβιάδου Μαχαιρά, οδός Τσιριμώκων. Ειργάζοντο πολλαί νεάνιδες. Ιδρύθη περί το έτος 1905 και παρέμεινε μέχρι της εισόδου των Γερμανών, ελλείψει πρώτων υλών.

γ. Υφαντήριον, ως το ανωτέρω, υπό του Σωτ. Σπυροπούλου, οδός τέρμα Ανδρούτσου και κατόπιν εις ίδιον κτίριον επί της οδού Υψηλάντου - Μακροπούλου (διπλή όψις). Ιδρύθη περί το 1907 και παρέμεινε εν λειτουργία μέχρι της Γερμανικής εισόδου. Ειργάζοντο πολλαί νεάνιδες⁷. [...]

6. Μιλτιάδου Μπούκα: Οδηγός εμπορικός, γεωγραφικός και ιστορικός των πλείστον κυριοτέρων πόλεων της Ελλάδος, του έτους 1876.

7. Αναμνήσεις Κων/νου Καραπατάκη (χειρόγραφο του οποίου μόνο ένα μέρος έχει δημοσιευθεί).

β. Χειροτεχνικά

1. μοδίστρα:

Για το επάγγελμα αυτό έχουμε μαρτυρίες, εκτός από νομικές πράξεις και από δημοσιεύματα εφημερίδων τύπου αγγελίας ή διαφήμισης. Ένα από αυτά αναφέρει ότι:

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΕΙΣ

Αφίκετο κατ' αυτάς εις την πόλιν μας η έμπειρος και ικανή γυναικείων ενδυμάτων, πύλων και επανωφοριών Μ ο δ ί σ τ α Κυρία Φανή Μιχαήλ. Προμηθευθείσα δε πάντα τ' αναγκαιούντα εκλεκτά, δια την κατασκευήν γυναικείων ενδυμάτων, είδη και υφάσματα, ενοικίασε την οικίαν του συμπολίτου μας Κυρίου Λάμπρου Λιβαδίτου ένθα εξασκεί το επάγγελμά της και ένθα αι προσελευσόμεναι των Κυριών θέλουσιν ευρίσκει πρόθυμον και ευθυνήν εργασίαν ⁸.

Και πληροφορίες από συμβόλαια:

"[...] εμφανισθείσα η Φανή Μιχαήλ μοδίστρα εξέθεσεν ⁹[...]."

"[...] ενεφανίσθησαν οι [...] Δημήτριος Μπουσκόπουλος καλαποδάς, Ευφροσύνη, Αθηνά και Στυλιανή θυγατέρες του Δημητρίου Μπουσκοπούλου, μοδίσται ¹⁰[...]."

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι το επάγγελμα αναφέρεται ως μοδίστα, ίσως πιο σωστή γλωσσική διατύπωση από την κατόπιν επικρατήσασα, πλην όμως πιο εύηχη λέξη, μοδίστρα.

2. ψαθοπλέκτρια:

Υπάρχει μόνο μια πληροφορία για το επάγγελμα αυτό στο παρακάτω συμβόλαιο:

"[...] ενεφανίσθησαν οι [...] αφ' ενός ο Διονύσιος Παπακώστας επιπλοποιός και αφ' ετέρου η Αριάδνη θυγάτηρ Λεωνίδα Ζάχου ψαθοπλέκτρια το επάγγελμα [...] ο Δ. Παπακώστας έχων ενταύθα μετά του αδελφού του εργαστήριον επιπλοποιίας, προσλαμβάνει την συμβαλλομένην Α. Ζάχου ειδικήν τεχνήτριαν της ψαθοποιίας των καρεκλών δι' έν έτος από της αύριον, συναπτόν και αδιάκοπον ίνα αύτη πλέκη εν τω οίκω της χρωματιστάς μεν ψάθας των καθισμάτων πρώτης ποιότητος και ψάθας απλάς δευτέρας ποιότητος, τρεις μεν από του πρώτου είδους (χρωματιστάς) τουλάχιστον καθ' εκάστην ημέραν ή τέσσαρας ψάθας απλάς και υπό τους εξής όρους και συμφωνίας [...] ήτοι:

1) ο εργοδότης Δ. Παπακώστας υποχρεούται εις την πληρωμήν λεπτών μεν εξήκοντα πέντε (65) δι' εκάστην πλεκομένην χρωματιστήν ψάθαν [...] λεπτά δε τεσσαράκοντα πέντε (45) δι' εκάστην απλήν πλεκομένην ψάθαν [...] παρέχων και τα αναγκαία υλικά ¹¹[...]."

Η Α. Ζάχου ήταν ανήλικη, δεν ήξερε γράμματα και είχε ως νόμιμο επίτροπο την μητέρα της.

8. Αγγελία- διαφήμιση στην εφημερίδα της Λαμίας "Φωνή του Λαού" (1871)

9. Αρχείο Τουρτούση 3172/31-5-1872 [πληρεξούσιο]

10. Αρχείο Ζέρβα 7154/18-4-1896 [δωρεά κινητών και ακινήτων]

11. Αρχείο Κοντομήτρου 1625/15-12-1902

Γ. Παροχής υπηρεσιών

α. γέννησης και ανατροφής παιδιών

1. μαία:

Υπάρχουν κάποιες μαρτυρίες για μαίες και στη Λαμία και σε φθιωτικά χωριά. Σε μια από αυτές που αναφέρεται στο χωριό Τσιρονοβίτι, σήμερα Παλιοκερασιά, η μαμή του χωριού καλείται ως μάρτυρας για να βεβαιώσει την ηλικία κάποιου κατοίκου του χωριού αυτού, τον οποίο είχε ξεγεννήσει.

Για τη Λαμία υπάρχει το όνομα κάποιας μαμής σε συμβολαιογραφική πράξη.

"[...] εμφανισθείσα η Λελούδα Ανδρίκαινα, μαία, κάτοικος Λαμίας, εξέθεσεν ότι [...]"¹².

2. τροφός:

Συναντάμε αρκετές πληροφορίες σε συμβόλαια. Από αυτά μπορούμε να βγάλουμε το συμπέρασμα, ότι αυτές προσλαμβάνονταν κυρίως από εύπορους πολίτες (Τσιριμώκο, Παναγιωτίδη, κ.α.) και δεν ήταν όλες κάτοικοι Λαμίας. Να μερικά αποσπάσματα τέτοιων συμβολαίων:

"[...] εμφανισθείσα η Χρυσίνα Γεωργίου Τσάμη, βυζάστρα, κάτοικος Αθηνών, διαμένουσα ενταύθα [...]"¹³

"[...] εμφανισθείσα η [...] κυρία Βασιλική Λονκά Μιχαήλ, έργα οικιακά μετεροχομένη, κάτοικος Αθηνών και εξέθεσεν ότι υπηρετήσασα παρά τω κυρίω Δημητρίω Τσιριμώκω, Βουλευτή, κάτοικον Λαμίας, ως τροφός των τέκνων του επί μήνας εννέα και ήμισυ, επί μηνιαίω μισθίω δραχμών τριάκοντα έξι (36), έλαβε και επληρώθη παρ' αυτού"¹⁴ [...]"

"[...] ενεφανίσθησαν οι [...] Μαρία σύζυγος Νικολάου Σουλειμίανη και θυγάτηρ Γιακουμή Κουραντή, έργα οικιακά μετεροχομένη και Θεόδωρος Παδιώτης, έμπορος [...] ωμολόγησεν ότι υπηρετήσασα παρά τω κ. Θ. Παδιώτη ως τροφός του υιού του Δημητρίου, θηλάξασα αυτόν από της 16ης Ιουλίου του χιλιοστού οκτακοσιοστού ενενηκοστού έτους μέχρι σήμερα, επληρώθη σήμερα παρὰ του κ. Θ. Παδιώτου δραχμάς πεντακοσίας είκοσι μία (αρ. 521)"¹⁵ [...]."

3. νοθοτρόφος:

Στη Λαμία και τα γύρω χωριά ο αριθμός των εκθέτων παιδιών πρέπει ήταν μεγάλος. Τα περισσότερα από αυτά ήταν νόθα. Οι μητέρες τους θα πρέπει να ανήκαν στις πιο κάτω κατηγορίες:

1. Στις εκδιδόμενες γυναίκες της περιοχής. Σημαντικός αριθμός από αυτές πρέπει να υπήρχε στη Λαμία και τα γύρω χωριά.

2. Στις ανύπαντρες μητέρες, που έβρισκαν έτσι μια "διέξοδο" απέναντι στις συνέπειες της ερωτικής συμπεριφοράς τους, διάφορης της επικρατούσης. Αυτή τη "χαλάρωση" επέτειναν οι συνθήκες διαβίωσης, εξ αιτίας του μεγάλου αριθμού των

12. Αρχείο Χατζίσκου 9250/28-6-1858 [πληρεξούσιο]

13. Αρχείο Χατζίσκου 11423/30-5-1860 [πληρεξούσιο]

14. Αρχείο Σκαβέντζου 129/22-8-1869 [εξοφλητικό]

15. Αρχείο Π. Μαυρικά 11725/29-8-1891 [εξοφλητικό]

προσφύγων, φτωχών, στρατιωτών κ.λ.π. που επικρατούσαν στην περιοχή. Θα πρέπει να σημειώσουμε εδώ και τις ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες που προέρχονταν από βιασμούς, συχνούς όπως μαρτυρούν τα Δικαστικά Πρακτικά. Αυτοί ίσως να ήταν περισσότεροι αν αναλογιστούμε ότι κάποιες τέτοιες περιπτώσεις δεν έφταναν ποτέ στη δημόσια καταγγελία, όπως και σήμερα γίνεται.

3. Στις φτωχές οικογένειες, που κάτω από το βάρος των πολυάριθμων μελών, κινδύνευαν να στερηθούν τα ήδη πενιχρά, στοιχειώδη μέσα επιβίωσης.

Η τύχη των εκθέτων αυτών βρεφών έμοιαζε προκαθορισμένη. Αν και κάποια από αυτά υιοθετούνταν από άκληρους γονείς ή φρόντιζε ο Δήμος Λαμιέων να τα παραδώσει σε νοθοτρόφους, που με ένα μικρό χρηματικό βοήθημα αναλάμβαναν να τα μεγαλώσουν μέχρι κάποια ορισμένη ηλικία, τα πιο πολλά από αυτά πέθαιναν. Τα βιβλία αποβιώσεων του Δήμου βρίθουν από καταχωρίσεις Πράξεων Θανάτου νόθων βρεφών.

Τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αιώνα η τύχη τους έμοιαζε καλύτερη, αφού στέλνονταν για φροντίδα στο Βρεφοκομείο Αθηνών¹⁶. Τότε πρέπει να εξέλιπε και το επάγγελμα της νοθοτρόφου.

Να τι πρόβλεπε ο προϋπολογισμός του Δήμου Λαμίας για τα νόθα παιδιά:

[...] Κεφάλαιον Ζ'. Αγαθοπραξία: Άρθρον 1ον: Διατροφή εκθέτων βρεφών¹⁷

Προς διατροφή των εκθέτων βρεφών προσδιορίζονται δραχμαί 600. Οσάκις δε ευρίσκειτο έκθετον βρέφος, θέλει συντάσσεσθαι περί τούτο πρωτόκολλον υπό του Δημαστυνόμου, του εφημερίου και του επιτρόπου της εκκλησίας εκείνης εις ην εξετέθη το βρέφος. Ο κύριος Δήμαρχος θέλει φροντίζη δια του δημαστυνόμου να παραδίδεται το έκθετον βρέφος αμέσως εις τροφόν προς συντήρησίν του, εν δε τω πρωτοκόλλω θέλει σημειούται η ονοματεπωνυμία της τροφού, προς την οποίαν παρεδόθη αυτό και η χρονολογία της παραδόσεώς του.

Και άλλη μια πληροφορία από το Βιβλίο Πρωτοκόλλου του Δήμου:

Εισερχόμενο από Δήμαρχο Αμφίσσης¹⁸ :

"Μας ειδοποιεί περί αποβιώσεως του, εκ του Δήμου μας διατρεφόμενον δια της νοθοτρόφου, εις Αμφισσαν εσχάτως μετ' αυτού μεταβάσης, Ελένης Παύλου Νικολάου, καλουμένου Θωμά."

Με τον ίδιο αριθμό Πρωτοκόλλου και ίδια ημερομηνία, εξερχόμενο:

"Προς τον παρ' ημίν Δημοτικόν Εισπράκτορα ίνα λάβη γνώσιν και πληρώση την νοθοτρόφον μέχρι της ημέρας της αποβιώσεως του νόθου."

β. οικιακής οικονομίας

1. υπηρέτρια:

Η υπηρέτρια καταλαμβάνει ξεχωριστή θέση ανάμεσα στις κυρίαρχες γυναικείες φιγούρες του 19ου αιώνα. Η πρόσληψή της αποτελεί κύριο σημείο διάκρισης της αστικής τάξης από τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα. Συνήθως προσλαμβάνεται σε

16. Το 1922 στο Βρεφοκομείο Αθηνών είχαν σταλεί 15 νόθα παιδιά από το Δήμο Λαμίας.

17. Πρακτικά Δημοτικού Συμβουλίου Λαμιέων /3-1-1862- Προϋπολογισμός 1862

18. Αρ. Πρωτοκόλλου 1199/2-8-1869.

μικρή ηλικία, προερχόμενη από φτωχή οικογένεια ή είναι ορφανή από τον ένα ή τους δύο γονείς. Είναι υποχρεωμένη να υπηρετεί πιστά τους εργοδότες της, υφιστάμενη πολλές φορές τις ιδιοτροπίες και τη δεσποτική διάθεσή τους, καθώς επίσης και τη διαρκή καχυποψία τους για την τιμότητά της, κάτω από εξαιρετικά δυσμενείς συνθήκες άγριας εκμετάλλευσης. Οι περισσότερες συμφωνίες για την αμοιβή και τις συνθήκες εργασίας της μοιάζουν απάνθρωπες, κάποιες φορές όμως η αντιμετώπιση από τα αφεντικά της κινείται σ' ένα πνεύμα εξόχως ανθρωπιστικό. Αμείβεται συνήθως με χρήματα, αλλά και με ρούχα, σκεύη, έπιπλα, υφάσματα κ.α. της οικοδέσποινας της. Αυτά αποτελούν και την προίκα της.

"[...] εμφανίσθησαν, η κυρία Ζωίτσα σύζυγος Ι. Γκόγκα, άνευ επιτηδεύματος και η Μαρία Ματθαίου Δαξ, υπηρέτρια [...] ωμολόγησαν [...] ότι ευχαρίστως και οικειοθελώς εσυμφώνησαν τα ακόλουθα: η Μαρία Ματθαίου μισθούται εις την κυρίαν Ζ. Ι. Γκόγκα δι' έν έτος αρχόμενον από σήμερα και υπόσχεται να την υπηρετήσει εις όλην την οικιακήν υπηρεσίαν, με προθυμίαν, τιμότητα, πιστώσ και χωρίς αντιλογίαν [...] και να φέρεται με τοιούτον τρόπον, ώστε να μην την αναγκάση να την αποβάλλη"¹⁹ [...]."

Η υπηρέτρια αυτή, σύμφωνα με τους όρους του παραπάνω συμβολαίου, αν αποχωρούσε μόνη της, έχανε όλα τα μισθολογικά δικαιώματά της. Ο μισθός της όλο αυτό το διάστημα του ενός έτους, εκτός της τροφής της, ήταν 82,5 δραχμές και δυο φουστάνια από τσίτι. Υπήρχε επίσης η διάταξη που έλεγε ότι η κυρία της: "υπόσχεται να μεταχειρισθή παν μέσον δια να θεραπεύση ιδίους εξόδοις τας χείρας της Μ. Ματθαίου, αν όμως λάβη ανάγκην ιατρού, τότε τα έξοδα είναι εις βάρος Μαρίας."

"[...] η Ελένη Ι. Πέτρου έχουσα από το χιλιοστό οχτακοσιοστό πεντηκοστό έβδομο έτος ως υπηρέτριαν την Βασιλικήν Γεωργίου μέχρι σήμερα και προκειμένου να τελέση τον νόμιμον γάμον, κατά τας καθεστώσας εκκλησιαστικάς διατυπώσεις, της ειρημένης Βασιλικής [...] οικειοθελώς και ευχαρίστως προσφέρει εις τον γαμβρόν αυτής ως προίκα τα εξής²⁰ [...]."

Η προίκα περιλάμβανε πολλά ενδύματα και σκεύη καθώς και 1500 δραχμές, δηλαδή για την εποχή εκείνη ήταν όχι ευκαταφρόνητη.

"[...] ενεφανίσθησαν οι [...] Κώνστας Κανδυλιώτης καφφεπώλης και Δημήτριος Αθ. Σκούρας εργάτης, ως ενασκών την πατρικήν εξουσίαν επί της ανηλικον θυγατρός του Κωνσταντινιάς [...] και συνωμολόγησαν τα εξής: ο Κ. Κανδυλιώτης ότι προσλαμβάνει ως υπηρέτριαν της οικογενείας του, επί δώδεκα ολόκληρα και συναπτά έτη αρχόμενα από σήμερα, την υπό του Δ.Σκούρα επιτροπευομένη ανήλικον δωδεκαετή θυγατέρα του Κωνσταντινιάν αντί συμπεφωνημένης αντιμισθίας δραχμών πενήντα (50) κατ' έτος, ήτοι δι' ολόκληρον την δωδεκαετιάν δραχμών εν όλω εξακοσίω (600) πληρωτέας αυτή εις την λήξιν της δωδεκαετίας εφ' άπαξ²¹ [...]."

Άλλοι όροι του συμβολαίου ήταν:

2. Αν αποχωρούσε οικειοθελώς ή κατόπιν θελήσεως του πατέρα της, πριν τη λήξη

19. Αρχείο Οικονομίδα 2021/10-6/1840

20. Αρχείο Τουρτούρη 866/30-5-1870

21. Αρχείο Γρεβενίτη 14892/8-12-1890

της δωδεκαετίας, δεν είχε δικαίωμα αποζημιώσεως.

3. Εάν κατά το χρονικό διάστημα της 12ετίας "είτε εξ οκνηρίας, είτε εξ οιοιδήποτε άλλου λόγου, επιλαθουμένη των προς τους οικοδεσπότης καθηκόντων της, δεν ήθελεν εκπληροί τας οικογενειακάς κυρίως αυτής ανάγκας [...] χαίρει το δικαίωμα της αποβολής [...] υποχρεούται όμως να πληρώση αυτή [...] πενήντα κατ' έτος, από του πέμπτου έτους και εκείθεν [...]"

4. "Εν περιπτώσει καθ' ην η Κ. Σκούρα φωραθή κλέπτουσα αντικείμενα της οικίας ή το ηθικόν αυτής παραλύση [...] χαίρει το δικαίωμα της αποβολής [...] συμφώνως προς τον αμέσως προηγούμενον τρίτον όρον".

5. "Εάν ήθελε αποβιώσει [...] υποχρεούται εις πληρωμήν αποζημιώσεως προς τους κληρονόμους αυτής προς δραχμάς πενήντα κατ' έτος από σήμερα μέχρι της ημέρας της αποβιώσεως".

6. "Ο Κ. Κανδυλιώτης το ανωτέρω χρονικόν διάστημα θα ενδύη την Κ.Σκούρα εξ ιδίων του, καθώς επίσης θα ευθύνεται και εις πληρωμήν φαρμάκων και ιατρικών επισκέψεων, εν περιπτώσει ασθενείας."

2. μαγειρίσσα:

Προς το τέλος του 19ου αι. άρχισε να δημιουργείται στον κλάδο των υπηρετιών κάποια εξειδίκευση, αναγκαία από αλλαγές στις επικρατούσες συνθήκες. Έτσι συναντώνται τα επαγγέλματα της μαγειρίσσας, καμαριέρας, κ.ά.

Να μια μαρτυρία από απομνημονεύματα δικαστικού που υπηρετούσε στα τέλη του 19ου αι. στη Λαμία:

"[...] Ολίγον μετά την εν Λαμία εγκατάστασίν μου, ετοποθετήθη αντίθι ως Πρωτοδίκης ο κατόπιν Αρεοπαγίτης και εξαδελφός μου κ. Δ. Γονατάς, μεθ' ου συνώκησα εις αληθές μέγαρον, το οποίον εμισθώσαμεν αντί 80 δραχ. το μήνα. Η εύρεσις εξ άλλου λίαν ικανής μαγειρίσσας μας παρέσχε την ευχέριαν της κατ' οίκον απολαυστικής κοινής εστιάσεως [...]"²²

3. πλύστρα:

Οι πλύστρες πρόσφεραν τις υπηρεσίες τους και στο δημόσιο τομέα, κυρίως σε στρατιωτικές μονάδες της περιοχής. Το συμβόλαιο που ακολουθεί το βεβαιώνει:

"[...] εμφανισθείσα η Αργυρή Γεωργίου Ακριβου, πλύστρα, κάτοικος Λαμίας [...] εδήλωσεν ότι έλαβεν από το Ταμείον του 5ου Τάγματος της 3ης Μοίρας του Πεξικου δραχμάς εβδομήκοντα τρεις (73) δια μισθόν της του μηνός Σεπτεμβρίου τρέχοντος έτους, δια την μεταφοράν του ποσίμου ύδατος εις την Φρουράν Ακρολαμίας [...]"²³

Εδώ βλέπουμε να ασκεί κι άλλο επάγγελμα, αυτό της νεροφόρου, σχετικό βέβαια με την κύρια ασχολία της.

4. υπηρετρια σχολείου:

Στο Δημοτικό Σχολείο των Κορασιών και το βοηθητικό προσωπικό ήταν γυναίκες. Ο τίτλος της ήταν κοσμήτρια του σχολείου των κορασιών και ενώ το 1858 για ένα εξάμηνο πληρώθηκε 60 δραχ. που σημαίνει ότι ο ετήσιος μισθός της ήταν 120 (:), τη χρονιά 1862 ο Προϋπολογισμός του Δήμου προβλέπει 180. Ο κοσμήτωρ όμως του

22. Νικολάου Γερακάρη:

23. Αρχείο Χατζίσκου 4640/30-9-1855 [εξοφλητικό]

σχολείου των αρρένων αμειβόταν με 240 δραχ. Αργότερα, τον 20ο αιώνα οι γυναίκες υπηρέτριες προσφέρουν την εργασία τους και στα υπόλοιπα σχολεία μέσης εκπαίδευσης και στο Διδασκαλείο (ιδρύθηκε το 1914). Αναφέρονται αργότερα και ως υπηρέτριες σχολείου, ενώ τον 20ο αι. επικρατεί πλέον ο όρος επιστάτρια.

*"[...] εμφανισθείσα η Ανθούλα Αδάμ Χρήστου, υπηρέτρια του Σχολείου των Κορασιών, κάτοικος Λαμίας [...] εξέθεσεν ότι [...] έλαβεν από του Δημοτικού Εισπράκτορος Λαμίας δραχμάς εξήκοντα (60) δια μισθόν της των μηνών Ιουλίου, Αυγούστου, Σεπτεμβρίου, Οκτωβρίου, Νοεμβρίου και Δεκεμβρίου του 1858ου έτους [...]."*²⁴

*"[...] ενεφανίσθησαν οι [...] Ζωή Ταρτσινή ή Κόρδα, υπηρέτρια του Τρίτου εν Λαμία Ελληνικού Σχολείου [...] και εδήλωσεν ότι από το Δημοτικόν Ταμείον έλαβε σήμεραν μετροητάς δραχμάς εκατόν (100) λόγω επιδόματος εφ' άπαξ ως υπηρέτρια του Γ' εν Λαμία Ελληνικού Σχολείου [...]."*²⁵

γ. εκπαιδευτικά

1. δασκάλα:

Το επάγγελμα αυτό γεννήθηκε μαζί με τη σχολική ένταξη των κοριτσιών, έναν από τους νέους θεσμούς του υπό σύστασιν νεοελληνικού κράτους. Παρότι η στοιχειώδης εκπαίδευση θεσμοθετήθηκε υποχρεωτική, το μέτρο δεν επεκτάθηκε και στις άλλες βαθμίδες όπως συνέβη με την εκπαίδευση των αγοριών. Η μέση γυναικεία εκπαίδευση και η εκπαίδευση των διδασκαλισσών πέρασαν στα χέρια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας.

Το επάγγελμα της δασκάλας αποτελούσε την πρώτη εναλλακτική λύση στην απόλυτη οικονομική εξάρτηση της γυναίκας και στον περιορισμό στον οικιακό της ρόλο, ιδιαίτερα για τα μεσαία στρώματα, και έδωσε ευκαιρίες για τη βελτίωση της κοινωνικής της θέσης. Η εμφανής όμως αυτή απόκλιση από τα καθιερωμένα, γέννησε αντιδράσεις. Έτσι η δασκάλα κατηγορήθηκε ότι είναι η γυναίκα που δεν ξέρει τη θέση της, ότι, μέσω του προτύπου της και του έργου της, διαβρώνει την αιώνια γυναικεία αρετή κ.α.

Η θέση της στις κοινωνίες του χθες ήταν δύσκολη και επισφαλής, λόγω του άκρατου κομματισμού που επικρατούσε και του ασφυκτικού κλίματος των μικρών πατριαρχικών κοινωνιών. Αν, μάλιστα, η δασκάλα τύχαινε να είναι ωραία και εύθυμη, θεωρείτο αμφίβολης ηθικής. Η μισθολογική της θέση σε σχέση με τους άνδρες ήταν υποβαθμισμένη. Πολλές φορές η εθνική της δράση, κυρίως μέσα από το επάγγελμά της, της έδωσαν την ευκαιρία άμεσης συμμετοχής στην πολιτική δράση.

Το Δημοτικό Σχολείο Κορασιών Λαμίας ιδρύθηκε το 1840. Υποβάλλοντας ο Διοικητής Φθιώτιδος τη σχετική αίτηση του Δημάρχου Λαμιέων για ίδρυση του σχολείου, συνηγορεί αναφέροντας: *"[...] οι κάτοικοι των μερών τούτων απαίδευτοι ως επί το πλείστον και με ικανάς κακάς έξεις, λείψανα της τουρκικής δυναστείας, έχουν ανάγκην όλων των συντελούντων μέσων εις την ηθικήν ανάπτυξιν και προόδόν των,*

24. Αρχείο Χατζίσκου 9846/3-1-1859

25. Αρχείο Τσιριμώκου 126/20-4-1918

ήτις θεωρείται η πρώτη βάση προαγωγής εις τον πολιτισμόν [...]." Αν και ιδρύθηκε το σχολείο, καμιά δασκάλα δε δεχόταν να μεταβεί στη Λαμία και να αναλάβει το σχολείο. Τελικά βρέθηκε η το Μάρτη του 1840 η Καρλόττα Χρ. Δημητριάδου που ήδη υπηρετούσε στην Πάτρα. Αυτή δέχθηκε γιατί έτσι της δινόταν η ευκαιρία να ακολουθήσει τον άνδρα της Χριστόδουλο Δημητριάδη, που λίγο πριν είχε μετατεθεί στο Σχολείο των Αρρένων.

Η Καρλόττα Δημητριάδου ήταν κόρη του πατρινού μηχανικού Κερούλη (ή Τσερούλη) και μαζί με τη μητέρα της το 1835 είχαν ιδρύσει ιδιωτικό σχολείο κορασιών στην Πάτρα, στο οποίο η μεν κόρη δίδασκε αριθμητική, ανάγνωση και γραφή, η δε μητέρα ραπτική και κεντήματα²⁶.

Επειδή όπως φαίνεται δεν υπήρχαν ντόπιες κοπέλες με διδασκαλικά προσόντα (και επιθυμία να διδάξουν) και οι προερχόμενες από άλλες περιοχές δύσκολα έρχονταν στη μακρινή τότε Λαμία, ο Δήμος Λαμιέων φρόντισε και έστειλε υποτρόφους στην Αθήνα για σπουδές στα σχολεία της "Φιλεκπαιδευτικής Εταιρείας", με την υποχρέωση μετά την ολοκλήρωσή τους να διδάξουν στο σχολείο της Λαμίας.

Στα τέλη του 19ου αιώνα γυναίκες εκπαιδευτικοί ιδρύουν και διευθύνουν και ιδιωτικά σχολεία. Το 1890 συναντάμε τη Μαρία Γ. Δημητριάδη να ιδρύει στις 22-2 Ιδιωτικό Σχολείο Θηλέων, ενώ στις 26-8 της ίδιας χρονιάς ιδρύει και Ελληνικό Σχολείο. Το 1893 η Αικατερίνη Βάθη ιδρύει στις 27-1 ιδιοσυντήρητο Δημοτικό Σχολείο Θηλέων και στις 22-7, "εν τω Παρθεναγωγείω", πλήρες Ελληνικό Σχολείο.

Όσον αφορά τη μισθοδοσία των διδασκαλισσών στη Λαμία στα μέσα του 19ου αιώνα, από τον Προϋπολογισμό του Δήμου του 1862 πληροφορούμαστε ότι δινόταν ως μισθός στη δασκάλα 960 δρχ. ετησίως, ενώ στον Νομαρχιακό Δημοδιδάσκαλο 1200 δρχ.

Στις αρχές του 20ου αιώνα αρχίζουν να διδάσκουν γυναίκες και σε σχολεία που εντάσσονταν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπως η Αστική Σχολή Θηλέων και αργότερα τα Γυμνάσια.

Στη Λαμία όμως συναντάμε και ξένες ιδιωτικές δασκάλες. Αυτές προσλαμβάνονταν κυρίως από εύπορες οικογένειες και δίδασκαν συνήθως ξένες γλώσσες, σαβουάρο- βιβρ και μουσική. Στα τέλη του 19ου αι. δασκάλα της οικογένειας Ολυμπίου ήταν η Ελβετίδα Emma Gautschi, ενώ στο μεσοπόλεμο η Λένι Γιετ Χολτσχάουζεν στην οικογένεια Κλάρα.

δ. καλλιτεχνικά

1. μουσικός

Οι πρώτες γυναίκες μουσικοί εμφανίστηκαν ως μέλη θιάσων παντομίμας, βαριετέ και καφέ-σαντάν. Σ' αυτά τα συγκροτήματα πολλές φορές είχαν διάφορες δραστηριότητες, όπως: μουσικός, χορεύτρια, τραγουδίστρια, ηθοποιός. Αργότερα συναντάμε δασκάλες μουσικής που ασκούν ως μονάδες, πλέον, το επάγγελμά τους, πολλές φορές όμως παράλληλα με τη διδασκαλία ξένων γλωσσών. Η καταγωγή τους, στις περιπτώσεις που γνωρίζουμε, ήταν από χώρες του εξωτερικού.

Το πρώτο απόσπασμα συμβολαίου μας δίνει πληροφορίες για την πρώτη κατηγορία μουσικών:

26. Δαυίδ Αντωνίου: Οι απαρχές της εκπαίδευσης στη Φθιώτιδα, περ. Φθιωτικά Χρονικά, τ.20/1999

"[...] εμφανίσθησαν οι κύριοι: Δαμιανός Πανδόλφης, Τερέζα Πανδόλφου [...] κάτοικοι Παλέρμου της Ιταλίας, διαμένοντες προσωρινώς ενταύθα, διδάσκαλοι άπαντες του χορού και της οργανικής μουσικής [...]." ²⁷

Η ίδια Teresa Pandolfi βρίσκεται στη Λαμία και το 1873. Αναφέρεται όμως στο συμβόλαιο ως "Ιταλίσ, Σχοινοβάτις" και υπόσχεται να διδάξει την τέχνη της σε δυο αδέρφια.

Για τη δεύτερη κατηγορία έχουμε πληροφορίες για δύο περιπτώσεις μουσικών που δίδαξαν παράλληλα και ξένες γλώσσες.

Η Μαρία Μπερτόγια²⁸

Η Ιταλίδα μουσικός Μαρία Μπερτόγια έφτασε στη Λαμία το 1909 από τη Σύρο, μετά το διαζυγίο της με τον πρώτο σύζυγό της Ι. Πολυκανδριώτη. Στη Λαμία άρχισε να διδάσκει μουσική μα και Γαλλικά, αφού βεβαίως πλην της μητρικής της ιταλικής είχε σπουδάσει τρεις ακόμα γλώσσες, και να συμμετέχει γενικότερα στη μουσική ζωή της πόλης.

Πανλαμακιά Ένωση Φιλομούσων (ευχαριστήρια επιστολή)

"Εν Λαμία τη 31 Δεκεμβρίου 1925

Κυρία

Ενεργητήσασα πολλαχώς επί σειράν πολλών ετών την πόλιν μας, δια της Γαλλτικής υμών ανατροφής, ευγενείας και λεπτότητος, μεταδόσασα μόρφωσιν ουχί την τυχούσαν εις την καλύτεραν παρ' ημίν κοινωνίαν, ως διδάσκαλος της Γαλλικής και της Μουσικής, τελευταίον δε δια της δωρεάν συμμετοχής υμών εις δύο συναυλίας, μεγάλως ενεργητήσασα τας ηθικάς βάσεις της Πανλαμακιάς Ενώσεως των Φιλομούσων [...]."

Η Λένη Γιετ Χολτσχάουζεν²⁹

Ήταν η ιδιωτική δασκάλα της οικογένειας Κλάρα. Καταγόταν από το Αμβούργο και είχε σπουδάσει γερμανική φιλιλογία, ενώ ήξερε άλλες τρεις γλώσσες, είχε δίπλωμα πιάνου, έπαιζε λάουτε, τραγουδούσε κι έγραφε συνθέσεις. Είχε προσληφθεί για να ευρύνει τη γλωσσομάθεια της κόρης των Κλαραίων Λιλής (αδελφής του Θανάση Κλάρα - Άρη Βελουχιώτη), την πιανιστική της εξέλιξη και να τη συνοδεύει ως "νταμ ντε κομπανί" στους περιπάτους της. Μαζί της έμαθε μουσική κι ο μικρότερος γιος της οικογένειας Μπάμπης Κλάρας.

Επέστρεψε στη Γερμανία γύρω στα

Η Λένη Γιετ Χολτσχάουζεν ανάμεσα στη Λιλή και τον Μπάμπη Κλάρα.

27. Αρχείο Θ. Δυοβουνιώτη: 1717/16-1-1859

28. Νίκου Δαβανέλου: "Η Μαντάμ Μπερτόγια Μαρία (1874 - 1957)", ΦΧ-19/1998

29. Μπάμπη Κλάρα: "Η περιπέτεια ενός ανθρώπου του 20ού αιώνα", Αθήνα, Δωρικός, σελ.24-28.

1920. Κάποια στιγμή έστειλε από 'κει ένα τετράδιο με μια μουσική της σύνθεση, αφιερωμένη στην οικογένεια Κλάρα και στην "πατρίδα Ελλάδα". Στη σύνθεση αυτή περιέχονταν μελωδίες από τις δημοφιλέστερες ελληνικές καντάδες της εποχής, που άκουγε να τραγουδούν ερασιτέχνες ρομαντικοί τροβαδούροι, στα λαμιώτικα δρομάκια τα βράδια. Η σύνθεση, όπως γράφει ο Μπάμπης Κλάρας, ήταν θαυμάσια γραμμένη, έργο αληθινό, ταλαντούχου και σπουδαίου μουσικοσυνθέτη.

2. αοιδός

α. Από το 1882 βρίσκουμε συμβόλαια που αφορούν συμφωνίες συνεργασίας καφεπωλών και ξένων ωδικών θιάσων. Παρ' ότι δεν αναφέρεται σ' αυτά κάποια από τις γυναίκες του θιάσου με το όνομά της και την ιδιότητά της, εν τούτοις πάντα αναφέρεται ρητά ο αριθμός των καλλιτεχνιδων των (γερμανόφωνων συνήθως) καφέ-σαντάν, γιατί έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην προσέλκυση θεατών- ακροατών, ανδρών βεβαίως.

Σ' ένα όμως συμβόλαιο του 1883 αναφέρεται η Βοημή αοιδός Ρόζα Ιωσήφ Όθωνος που, προκειμένου να παντρευτεί το Λαμιώτη κτηματία Ευάγγελο Βαλατσό, δέχεται ο γάμος της να τελεστεί σύμφωνα με τους ιερούς κανόνες της Ανατολικής Ορθόδοξου Εκκλησίας, αν και αυτή ήταν χριστιανή του Δυτικού όμως Δόγματος.

β. Το παλιότερο συμβόλαιο που αναφέρεται ρητά σε αοιδό συναντάται το 1887 και αφορά συμφωνία ενός ιδιοκτήτη καφενείου με τραγουδίστρια φέρουσα αρμενικό επώνυμο, για να τραγουδήσει σε καφέ- αμάν της Λαμίας. Ακολουθούν και άλλα τα επόμενα χρόνια με τραγουδίστριες που έφεραν ελληνικά μα και ξένα ονοματεπώνυμα, αρμενικά και μουσουλμανικά. Οι περισσότερες από είναι τραγουδίστριες που τραγουδούσαν στα καφέ- αμάν της πόλης, δεν ήταν ντόπιες και παρέμεναν σ' αυτή για μικρά ή μεγαλύτερα χρονικά διαστήματα, αφού τραγουδούσαν σε διαφορά μέρη, όχι μόνο της Ελλάδας, μα του ευρύτερου χώρου της (πρώην) οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Πολλές φορές τα ωδικά αυτά καφενεία θεωρούνταν, από μια μερίδα της άρχουσας τάξης, χώροι διαφθοράς και οι γυναίκες που εργάζονταν σ' αυτούς ταυτιζόνταν με τις πόρνες.

Είναι βέβαια γεγονός ότι σε ορισμένα από αυτά σύχναζαν συνήθως άτομα του τότε περιθωρίου, και πολλά επεισόδια και εγκληματικές πράξεις συνέβαιναν κατά τη διάρκεια της λειτουργίας τους. Οι κίνδυνοι για τις γυναίκες αοιδούς ήταν μεγάλοι, η ανάγκη προστασίας τους επιτακτική και γι' αυτό στο συμβόλαιο του 1887 που προαναφέραμε δίνονται τέτοιες υποσχέσεις προς τη συμβαλλόμενη. Μαρτυρούνται ακόμα και δολοφονίες τραγουδιστριών στους χώρους εργασίας τους. Πολλές φορές βέβαια, είναι πιθανό, η διάθεση από μέρους των ανδρών για προστασία τους, να οδηγούσε στην με κάθε τρόπο εκμετάλλευσή τους. Το γεγονός ότι τα ωδικά καφενεία με γυναίκες θεωρούνταν, δίκαια ή άδικα, χώροι διαφθοράς, αποδεικνύεται από σειρά συμβολαίων μίσθωσης καφενείων, όπου ρητά από τους ιδιοκτήτες τίθεται θέμα απαγόρευσης εμφάνισης σε αυτά γυναικών αοιδών.

"[...] ο Γεώργιος Β. Γαλλής υποχρεούται να παρέχει τη Γκιουλισά Σαμπεϊτήν [...] πάσαν υποστήριξιν κατά παντός όστις ήθελε τυχόν ενοχλήση αυτήν [...]". (1887)

Στα προβλήματα των γυναικών αυτών, αναφέρονται τα παρακάτω δημοσιεύματα

εφημερίδων:

"Προχθές εσπέρας ο λοχίας του Πυροβολικού Παπαλάμπρου, εκ λόγων ζηλοτυπίας, αλλά και εν καταστάσει μέθης ευρισκόμενος, εν τω καφενείω του Νικολ. Στεργίου³⁰ ή Αγέλαστου, δια περιστροφού επιροβόλησε την αιδόν Ευρυδίκη Γερακάρη, γνωστήν υπό το όνομα Αρτεμισίαν και την εφόνευσε. Τον δράστην συνέλαβε η περίπολος αμέσως και τον ωδήγησεν εις τας φυλακάς του Φρουραρχείου. Της ατυχούς δε ταύτης γυναικός η κηδεία εγένετο σήμερον πρωίαν, παρακολουθούντος πλήθους πολλού, το οποίον συνεκίνησε το οικτρόν τέλος της αθλίας³¹."

"Ενώ η αιδός Άννα Ραζή ευρίσκετο εις το καφωδεΐον του Καραστάθη, εισήλθον εις την οικίαν αυτής εις πυροβολητής ματά δύο άλλων νέων κοντσαβάκηδων και διαροήξαντες το μπαούλον της, αφήρσαν εξ αυτού δραχμάς εβδομήκοντα."³²

Στο δημοσίευμα που ακολουθεί διαπιστώνουμε την κοινή αντιμετώπιση, από μέρους των αρχών, των ωδικών καφενείων και των οίκων ανοχής:

"Κατόπιν εγκυκλίου του κ. Υπουργού των εσωτερικών προς τας Αστυνομικάς Διευθύνσεις [...] η Αστυνομική Διεύθυνση της Λαμίας απεφάσισε να λάβη αναστηρότατα μέτρα κατά των χαμαιτυπείων των εγκατασπαρμένων εις διάφορα κεντρικά σημεία της πόλεώς μας, απειλούντα αυτήν την δημόσιαν ηθικήν. Ο εν τη ενταύθα Αστυνομική Διεύθυνση ανθυπομοίραρχος κ. Γαλανόπουλος ειργάσθη ειδικώς επί του ζητήματος τούτου και εξεπόνησε σχέδιον, δι' ου κανονίζεται εις το εξής η λειτουργία των ωδικών καφενείων και των οίκων ανοχής. Το σχέδιον τούτο τυγχάνον της εγκρίσεως του κ. Νομάρχου, θα αρχίση αμέσως εφαρμοζόμενον³³ [...]"

Ακολουθούν αποσπάσματα από ενοικιαστήρια συμβόλαια καφενείων, που απαγορεύουν τη λειτουργία ωδικών καφενείων:

[...] επ' ουδεμιά περιπτώση επιτρέπεται να χρησιμοποιηθή ως ωδικόν καφενείον [...].³⁴

[...] υπενοικιάσις απαγορεύεται και ιδίως εις ωδικόν θίασον ή άλλων ασέμων θεαμάτων [...].³⁵

[...] εις τας ενταύθα τελουμένας εμποροπανηγύρεις της 23 Απριλίου και 27 Αυγούστου εκάστον έτους και εφ' όσον διατηρούνται αύται, ο μισθωτής δύναται να τοποθετήση εν τω καφενείω κομπανίαν με μουσικά όργανα και τραγουδίστρια γυναικά [...].³⁶

3. ηθοποιός

Οι άμεσες αναφορές στις εφημερίδες ή άλλα δημόσια έγγραφα του 19ου αιώνα είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Από τις αρχές του 20ου όμως αρχίζουν να πληθαίνουν. Σε

30. Ο Ν.Στεργιώτης, ήταν ένας από τους πιο γνωστούς καφεπώλες της Λαμίας.

31. Εφημερίδα Λαμίας "Θεριοπούλα", φ. 14-4-1895

32. Εφημερίδα Λαμίας "Αστήρ" φ.46/25-3-1901

33. Εφημερίδα Λαμίας "Θεριοπούλα" φ. 19-1-1911

34. Αρχείο Ρέντζου: 8401/1-8-1900 (μίσθωση εξοχικού καφενείου)

35. Αρχείο Ρέντζου: 8913/2-10-1900 (μίσθωση εξοχικού καφενείου)

36. Αρχείο Ι. Παπακυριτσόπουλου: 3330/14-1-1919 (μίσθωση καφενείου)

συμβόλαιο του 1883 της θεατρικής εταιρίας Παντόλφη, που έδινε παραστάσεις παντομίμας (ο γνωστότερος θίασος παντομίμας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα), αναφέρεται ότι συμπεριλάμβανε τρεις γυναίκες.

Σε θεατρικό πρόγραμμα τώρα του 1888, αναφέρεται ηθοποιός Ευανθία Ράμφου, σύζυγος του θιασάρχη Ιωάννη Ράμφου, ο θίασος του οποίου έδινε παραστάσεις στη Λαμία τότε, με έργο αναφερόμενο στην ηρωίδα της επανάστασης "Χριστίνα Π. Θεοδωροπούλου"³⁷. Στον εξαμελή θίασο είναι η μόνη γυναίκα και καθώς αναφέραμε ότι ήταν σύζυγος του θιασάρχη, αυτό αποδεικνύει την άποψη που επικρατεί ότι οι θίασοι της εποχής εκείνης είχαν "οικογενειακό χαρακτήρα". Το ίδιο αποδεικνύει και το συμβόλαιο των Παντόλφη. Παρ' όλα αυτά η στάση του κόσμου απέναντί τους είναι αρνητική και αυτό εξ αιτίας της κακής εικόνας που είχε σχηματιστεί από τις πρωταγωνίστριες των ιταλικών μελοδραμάτων και των ωδικών θιάσων.

[...] ενεφανίσθησαν οι [...] κύριοι Ανδρέας Φορμαντίνης, Αλέξανδρος Παντόλφης, Κων/νος Παντόλφης, ηθοποιοί κάτοικοι Πάρμας της Ιταλίας και διαμένοντες ενταύθα και συνωμολόγησαν τα εξής: ο Α. Φορμαντίνης [...] εξεμίθωσε την εργασίαν ολοκλήρου της θεατρικής εταιρίας Παντόλφη, ης μέρος αποτελεί μετά της συζύγου του Βικτωρίας [...] υποχρεούμενος να λαμβάνη μέρος εις τας θεατρικάς παραστάσεις μετά της συζύγου του [...] οι αδελφοί [...] Παντόλφη οίτινες υποχρεούνται να λαμβάνουν μέρος εις τας αντάς παραστάσεις μετά δύο γυναικών και δύο ετέρων ανδρών ³⁸ [...].

ε. ιατρικά και παραϊατρικά

1. γιατρός

Οι πρώτες γυναίκες γιατροί εμφανίζονται στις αρχές του 20ου αιώνα. Αυτές είναι: η οδοντίατρος Κασσάνδρα Αποστολίδου³⁹ και η παθολόγος Ειρήνη Μακρυναίου. Για τη δεύτερη ξέρουμε ότι ήταν μια από τις πρώτες λαμιώτισσες μαθήτριες που φοίτησαν στο Γυμνάσιο Λαμίας.

2. νοσοκόμα

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα το μόνο νοσηλευτικό ίδρυμα που υπήρξε στη Λαμία ήταν το Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Δεν έχουμε πληροφορίες όμως αν δούλεψαν σ' αυτό γυναίκες νοσοκόμοι. Αυτό φαίνεται να έγινε τον 20ο αιώνα, με τη λειτουργία του πρώτου νοσοκομείου της Λαμίας, του Ελασσώνειου.

Πολλές πληροφορίες όμως έχουμε για την, περιστασιακή, παρουσία στην περιοχή μας Ελληνίδων και ξένων νοσοκόμων κατά τη διάρκεια του πολέμου του 1897. Οι ελληνίδες εθελόντριες νοσοκόμοι (επέβαιναν στο ατμόπλοιο "Θεσσαλία" που είχε αγκυροβολήσει στην Αγία Μαρίνα και ανοιχτά του Μώλου) ήταν οι: κυρίες Φερεντίνου, Γεωργαντά και Ισοαδόφσκι καθώς και οι αδελφές Ελένη και Ευγενία Νεγρεπόντη.

Στα νοσοκομεία Δομοκού και Λαμίας επικεφαλής ήταν η κυρία Κασσαβέτη. Η Ένωση Ελληνίδων είχε επίσης δημιουργήσει φορητό χειρουργείο, στο οποίο είχαν

37. Βλέπε περισσότερα στις εργασίες του Γ. Σταυρόπουλου: "Το Θέατρο στη Λαμία Α' και Β'", περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, τ.17/1996 και 21/2000, αντίστοιχα.

38. Αρχείο Καϊλάνη 15-10-1883

39. Αρχείο Χατζηχρήστου: συμβόλαιο αρ. 5488/1911

εκδηλώσει επιθυμία να βοηθήσουν Γαλλίδες και Ελβετίδες νοσοκόμοι⁴⁰.

Στην Αγία Μαρίνα λειτουργούσε και Γερμανικό νοσοκομείο, όπου δεχόταν τους σοβαρότερα τραυματισμένους, Έλληνες και ξένους.

Ο ιστορικός του πολέμου αυτού Ηλίας Οικονομόπουλος γράφει για τη δράση των νοσοκόμων: "Και εδώ κυρίες και δεσποινίδες των εκλεκτοτέρων οικογενειών, μετά τινων φιλοτίμων ιατρών και νοσοκόμων, [...] μεταβάσαι με πολλά φορεία και αμάξια επί του πεδίου των μαχών, συνέλεξαν τους δυστυχείς τραυματίας και μετενεγκούσαι αυτούς εις Λαμίαν [...] παρέσχον αυτοίς εκεί τας πρώτας ιατρικάς περιθάλψεις, προληφθέντος ούτω [...] του θανάτου πολλών εκ της εξαντλήσεως και της ανεπαρκούς περιθάλψεως επί τόπου[...]".⁴¹

στ. δημοσιογραφικά

εκδότρια εφημερίδας- τυπογράφος:

Πρόκειται για μεμονωμένη περίπτωση. Ήταν η Μαρίνα Κατσανάκη, κόρη του για πολλά χρόνια εκδότη Θ. Κατσανάκη, που (συν)εξέδιδε αρχικά την εφημερίδα "Φωνή του Λαού" και κατόπιν την εφημερίδα "Θερμοπύλαι". Μετά το θάνατό του συνέχισε την έκδοσή της η κόρη του Μαρίνα. Αυτή παράλληλα με την έκδοση της εφημερίδας, λειτουργούσε και το τυπογραφείο της, εκτελώντας κάθε τυπογραφική εργασία που της παραγγελλόταν από δημόσιο και ιδιώτες. Η εκδοτική αυτή δραστηριότητα της Μαρίνας Κατσανάκη εκτυλίχθηκε στα πρώτα χρόνια του 20ου αιώνα.

ζ. παροχής ερωτικών υπηρεσιών

ιερόδουλος

Φυσικά σε κανένα δημόσιο έγγραφο δε συναντάμε ένα τέτοιο επάγγελμα να συνοδεύει δικαιοπρακτούσα γυναίκα. Πολλές όμως είναι οι αναφορές στα δικαστικά πρακτικά και στις εφημερίδες της πόλεως, πάντα απαξιωτικά. Σε κάποιες περιόδους όμως υπήρξε ενδιαφέρον για την καλύτερευση των συνθηκών εργασίας και διαμονής τους. Ιδιαίτερα σημειώνουμε την πληροφορία για σχέσεις τους με την Αστυνομία, όπως και σήμερα.

⁴²"*Ηδη πληροφορούμεθα ότι ο διευθυντής της ενταύθα Αστυνομίας κ. Δουλαβέρης, τη υποδείξει των κατά την συνοικίαν των Υδρομύλων κατοικούντων συμπολιτών μας, οίτινες και αναφοράν ενεχείρισαν προς τον κ. Νομάρχη, μεταβαλών γνώμην εθεώρησεν κατάλληλον προς σύστασιν καταστήματος των τη Αφροδίτη θουοσών γυναικών την θέσιν του Παλαιού Νεκροταφείου, όπου υπάρχουσιν αι δημοτικά αποθήκαι, αίτινες δια μικράς δαπάνης δύνανται να καταστώσι χρήσιμοι προς κατοικίαν των ιεροδούλων.*"

Η λύμη της πόλεώς μας⁴³

"*Η πόλις μας είχεν ανακουφισθή ολίγον καιρόν δια την εκκαθάρισιν αυτής εκ των ασέμων γυναικών. Αλλά δυστυχώς η κοινή αγανάκτησις της κοινωνίας μας*

40. Κούλας Ξηραδάκη: "Οι Γυναίκες στον ατυχή πόλεμο του 1897", Αθήνα 1994

41. Ηλία Οικονομόπουλου: "Ιστορία του Ελληνοτουρκικού πολέμου", Αθήνα 1898

42. Εφημερίδα Λαμίας "Φωνή της Φθιώτιδος" φ. 20/6-3-1894

43. Εφημερίδα Λαμίας "Φωνή της Φθιώτιδος": φ. 20/6-3-1894

ελησμονήθη και ήρχισαν πάλι δειλά- δειλά να εισρέωσιν ανενόχλητοι αι τοιούτου είδους γυναίκες και μάλιστα να στήσωσι την φωλεάν των εις το κεντρικώτερον μέρος της πόλεώς μας παρά την πλατειάν Διάκου.

Δεν είναι εσχάτη ηθική πόρρωσις η ανοχή της εγκαθιδρύσεως αυτών εντός αυτής της πλατείας του Διάκου, ένθα υπό την σκιάν του ανδριάντος του προμάχου της πίστεως και της πατρίδος, τελούνται τα όργια των ιεροδούλων; Αισχνυόμεθα δια λογαριασμόν σας, ω αρμόδιοι, οι οποίοι επί ζημία των κοινών ηθών επιτρέπετε να βεβηλούται ο ιερός εκείνος χώρος της Πλατείας του Διάκου."

Δια τον Κον Υπουργόν των Εσωτερικών ⁴⁴

"Πληροφορούμεθα ασφαλώς, ότι ο διευθύνων την Αστυνομίαν Λαμίας Γ. Στάββαρης, λοχαγός του πεζικού, αναστρέφεται σκανδαλωδώς καθ' εσπέραν εις τα, μετά κοινών γυναικών, ζυθοπωλεία της πόλεώς μας. Προχθές είχεν ιδρύση χαρτοπαικτείον εντός αυτών. Επετέθη δε άνευ λόγου και εροάπισε τον Διευθυντήν του Ξενοδοχείου η "Αγγλία" διότι ούτος δεν εδέχθη το εσπέρας εκείνο της 21ης λήξαντος να εισαγάγη κοινάς γυναίκας εις το Ξενοδοχείον του και δι' όπερ κατηγογήθη προσηκόντως [...]."

Και μια από τις σπάνιες αναφορές, έμμεση όμως, σε διαθήκη:

"[...] ενεφανίσθη ο κύριος Γεώργιος Λυμπέρης, επονομαζόμενος και Τουρκογιώργης, κουρεύς, κάτοικος Λαμίας [...] τον δε υιόν του Δημήτριον, επειδή απ' αρχής έδειξεν απείθειαν και πολλάκις με επίκρανεν και πολλές δαπάνας δι' αυτόν έκαμον, εσχάτως δε ελθών εις γάμον μετά ασέμνον γυναικός (πόρνης), εναντίον της θελήσεώς μου, αποκλείω εντελώς εκ της περιουσίας μου και τον αποκληρώνω και δεν αφήνω τίποτε εις αυτόν [...]." ⁴⁵

ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Βλέπουμε λοιπόν ότι στα μεν καλλιτεχνικά (ή καλλιτεχνίζοντα) επαγγέλματα οι γυναίκες που τα ασκούν δεν προέρχονται από την περιοχή, προέρχονται είτε από άλλες ελληνικές περιοχές είτε από το εξωτερικό και κατά κανόνα είναι φορείς μάλλον ξενόφερτων τότε διασκεδάσεων. Ο βαθμός χειραφέτησής τους, αν και ποικίλει, στις περισσότερες περιπτώσεις θα πρέπει να θεωρηθεί υπαρκτός, σε σχέση πάντα με τις υπόλοιπες γυναίκες.

Όσον αφορά τα περισσότερα από τα υπόλοιπα επαγγέλματα φαίνεται να έχουν σχέση με επαγγέλματα που οι άνδρες δεν μπορούσαν ή οι τότε αντιλήψεις δεν τους άφηναν να ασκήσουν (μαία, τροφός, μοδίστρα, πλύστρα, υπηρέτρια κ.ά.). Ακόμα και το νέο επάγγελμα της δασκάλας ίσως να μη είχε τότε γεννηθεί αν εθεωρείτο ότι οι άνδρες μπορούν να διδάσκουν μικρά μόνο κορίτσια κ.λ.π. Σταδιακά όμως αρχίζουν να δουλεύουν και σε άλλες νέες εργασίες, όμως που πάλι είχαν σχέση με ό,τι εθεωρείτο γυναικεία ασχολία (υφαντουργία, ζυμαρικά κ.ά.). Πολλές από τις δουλειές τους είναι ασταθείς, πρόσκαιρες και εναλλασσόμενες (κυρίως για τις γυναίκες των φτωχότερων στρωμάτων) στο σπίτι ή στη γειτονιά.

44. Εφημερίδα Λαμίας "Φωνή της Φθιώτιδος" 1903

45. Αρχείο Δυοβουνιώτη αρ. 6262/1-2-1862 (Διαθήκη)

Μια μεγάλη μερίδα εργάζεται στον πρωτογενή τομέα και φυσικά πάντα σηκώνοντας τα βάρη του νοικοκυριού και της ανατροφής των παιδιών.

Η αλλαγή των αρχών του 20ου αιώνα, της γυναίκας δηλ. στο δημόσιο, μάλλον άργησε να ισχύσει στην περιοχή μας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πέραν όσων αναφέρονται στις παραπομπές, χρησιμότητα μας στάθηκαν και τα παρακάτω:

Αλεξάνδρος Μπακαλάκη- Ελένης Ελεγμίτου: *Η εκπαίδευση "εις τα του οίκου" και τα γυναικεία καθήκοντα*, ΑΕΝ/ΓΓΝΓ, Αθήνα 1987

Σ. Ζιώγου -Καραστέργιου: *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών (1830 - 1893)*, ΙΑΕΝ 1986

Ελένης Φουρναράκη: *Εκπαίδευση και Αγωγή των κοριτσιών (1830 - 1910)*, ΙΑΕΝ 1987

Μ.Παντελίδου- Μαζούτα: *Η πάλη των φύλων δεν είχε νικητή*, εφ. ΤΟ ΒΗΜΑ 19-12-1999

Δ.Θ.Νάτσιος: *Παλιά λαμιώτικα προικοσύμφωνα*, περ. ΦΘΙΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ ,τ.14/1993

Από τις 7 ΗΜΕΡΕΣ της ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗΣ "Γυναίκα και εργασία" (2-5-1999):

Ζώγιας Χρονάκη: *Εργαζόμενες γυναίκες*

Έφης Αβδελά: *Όψεις της γυναικείας εργασίας*

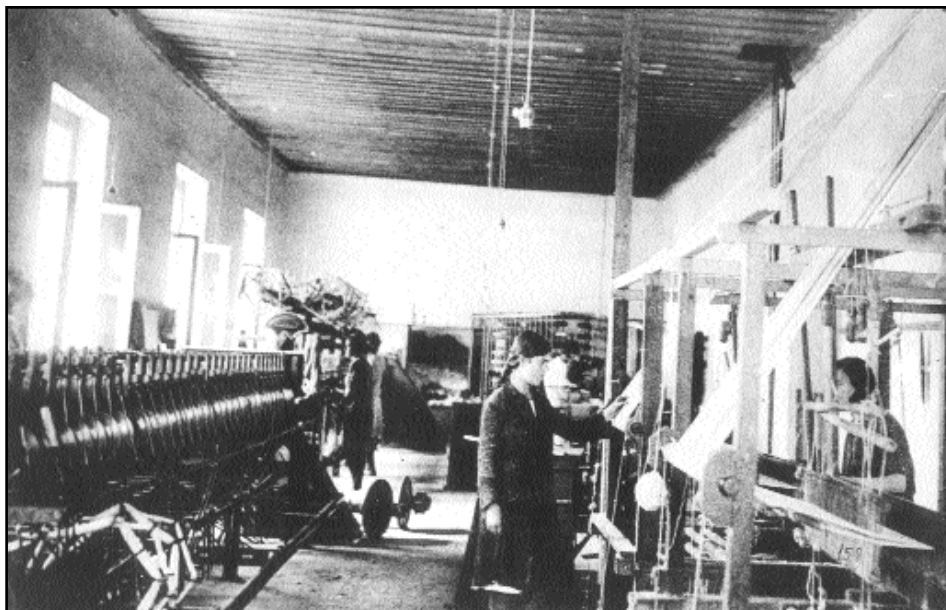
Έφης Αβδελά: *Μια γυναικεία επανάσταση- οι γυναίκες κατακτούν τα υπουργεία και τις δημόσιες υπηρεσίες*

Χρ. Σταματοπούλου-Βασιλάκου: *Κοράσια κόσμια και ευειδή- οι πρώτες ελληνίδες ηθοποιοί*

Ζ. Σαλίμπα: *Υπηρέτρια στην πόλη*

Ελένης Φουρναράκη: *Επάγγελμα δασκάλα*

Λήδας Παπαστεφανάκη: *Στα καπνομάγαζα, στα φαντουργεία- εργάτριες στην ελληνική βιομηχανία: από το σπύτι στη μισθωτή εργασία.*

Το φαντουργείο των αδελφών Μαχαίρα στην οδό Τσιριμώκου. Πρωτολειτούργησε το 1902.

Το 1927 είχε 40 υφάντριες.

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ
Αφροδίτη Θεοδώρου
φιλόλογος

ΘΕΜΑ
Φθιωτικοί Σύλλογοι Γυναικών από το 1914-1999

Σεβαστό ακροατήριο,
ευχαριστώ κι εγώ με τη σειρά μου το Πνευματικό Κέντρο Σταυρού για την τιμητική πρόσκληση που μου έκαναν να μιλήσω στο 1ο Συνέδριο Τοπικής Ιστορίας και να τους συγχαρώ για την πρωτοβουλία τους να διοργανώσουν ένα τέτοιο Συνέδριο και μάλιστα να το καθιερώσουν ως θεσμό ανά διετία.

Το 1887, 66 ολόκληρα χρόνια από την Εθνική Παλιγγενεσία η Ελληνίδα εξακολουθεί να ζει με τη δουλική υποταγή που της έχουν επιβάλει οι συνθήκες της τότε ζωής. Όμως το τέλμα αυτό της γυναικείας νάρκης έρχεται να ταράξει η πρώτη γυναικεία εφημερίδα, που κυκλοφορεί στις 8 Μαρτίου του ίδιου χρόνου: Η "*Εφημερίς των Κυριών*", εβδομαδιαία, που εκδίδεται από τη δυναμική Ρεθυμνιώτισσα Καλλιρρόη Παρρέν και γράφεται από μια μικρή ομάδα Αθηναίων γυναικών με σκοπό την "*αφύπνισιν της Ελληνίδος*".

Η κυκλοφορία του πρώτου φύλλου της "*Εφημερίδος των Κυριών*", που ξεπέρασε τις 10.000 φύλλα, προκάλεσε τρομερές αντιδράσεις, γιατί ερχόταν σε τέλεια αντίθεση με τις προλήψεις, τις αρχές και τα ήθη της εποχής. Το τόλμημα ήταν πολύ μεγάλο. Για πρώτη φορά στην Ελλάδα από τις στήλες της πρώτης γυναικείας εφημερίδας ακούστηκε η φωνή της γυναίκας που είχε το θάρρος να σχολιάσει θέματα και προβλήματα ζωικά, να ζητά την ισότητα των δύο φύλων και να απαιτεί να ψηφιστεί από τη Βουλή νομοσχέδιο που να κατοχυρώνει τα δικαιώματά της.

Η δημοσιογραφική ομάδα της Καλλιρρόης Παρρέν αποτέλεσε τον πρώτο άτυπο γυναικείο σύλλογο στην Ελλάδα και επί τριάντα χρόνια κράτησε σε υψηλό επίπεδο τον αγώνα της Ελληνίδας για τα προβλήματά της.

Αυτή η σημερινή ανακοίνωση αφορά στους Συλλόγους και τα Σωματεία Γυναικών στη Φθιώτιδα και αντλεί πληροφορίες για την καταγραφή τους από μια επίσημη πηγή: το Βιβλίο *Ανεγνωρισμένων Σωματείων του Πρωτοδικείου Λαμίας*, στο οποίο, σύμφωνα με τη σχετική νομοθεσία (Νόμος 281) καταγράφονται όλα τα ανεγνωρισμένα σωματεία από το 1914. Τα Ανεγνωρισμένα Σωματεία καταθέτουν καταστατικό και σύμφωνα με συγκεκριμένες διαδικασίες αποκτούν νομική προσωπικότητα.

Το Βιβλίο *Ανεγνωρισμένων Σωματείων του Πρωτοδικείου Λαμίας* είναι ...πολλά βιβλία και μάλιστα συντεταγμένα με διάφορο μεταξύ τους τρόπο, άλλοτε με αύξοντες αριθμούς, άλλοτε με αριθμούς μητρώου, τα πλέον πρόσφατα δεν αναφέρουν καν το σκοπό ιδρύσεως των Σωματείων και πρέπει κανείς να ανατρέξει στους φακέλους καταστατικών.

Η έρευνα και καταγραφή των Γυναικείων Συλλόγων από το 1914 έως το 1999 καταλήγει σε ένα σύνολο 47 συλλόγων.

Δε θα σας κουράσω με τον εκτενή κατάλογο όλων αυτών, με αριθμούς αποφάσεων του Πρωτοδικείου και των Καταστατικών κλπ. Αυτά θα καταθέσω για τα Πρακτικά. Είναι η πρώτη φορά που καταγράφονται οι Φθιωτικοί Σύλλογοι Γυναικών, αλλά πέρα από την απλή καταγραφή, το θέμα παρουσιάζει κοινωνιολογικό ενδιαφέρον και σ' αυτό θα επικεντρωθούμε καθώς και σε Συλλόγους, ακόμη σήμερα λειτουργικούς, των οποίων βρέθηκαν τα καταστατικά αλλά και τα πεπραγμένα.

Τυπικά όλοι αυτοί οι σύλλογοι είναι ενεργοί, εφόσον καμία πράξις δεν έχει αναστείλει επίσημα τη λειτουργία τους, πλην ενός που διελύθη με απόφαση του ιδίου Πρωτοδικείου. Ωστόσο κάποιοι από αυτούς είναι ανενεργοί, έχουν παύσει να προσφέρουν έργο, είτε λόγω ελλείψεως ενδιαφέροντος, είτε λόγω των εκάστοτε ιστορικών συνθηκών. Όπως κατά την διάρκεια του πολέμου, ή κατά την περίοδο της δικτατορίας, που, όπως όλοι γνωρίζουμε, αναστέλλονται τα άρθρα του Συντάγματος που αφορούν στη συνάθροιση των πολιτών κλπ., οπότε αργότερα πολλοί σύλλογοι δεν ενεργοποιήθηκαν εκ νέου.

Εκτός απ' αυτούς τους 47 γυναικείους Συλλόγους, λειτουργούν στη Λαμία και τρία Παραρτήματα Συλλόγων της Αθήνας που, σύμφωνα με το καταστατικό τους, προβλέπουν την ίδρυση παραρτημάτων και σε άλλες πόλεις της Ελλάδος και τα οποία για την πληρότητα της έρευνας, αλλά και από αίσθημα δικαιοσύνης, εφόσον λειτουργούν ευδόκιμα στην πόλη μας και παράγουν σοβαρό κοινωνικό έργο, θεώρησα σκόπιμο να συμπεριλάβω. Επομένως, σύνολο 50.

Οι Σύλλογοι αυτοί, στο σύνολό τους και ανάλογα με το αντικείμενο του ενδιαφέροντός τους, μπορούν να διακριθούν σε δύο γενικές κατηγορίες: Σωματεία εργατικά, με συνδικαλιστικό χαρακτήρα και Σωματεία με κοινωνικό, εκπολιτιστικό χαρακτήρα.

Τα πρώτα γνωρίζουν έξαρση αμέσως μετά τον πόλεμο, το 1945 και το 1946, που η γυναίκα βγαίνει στην παραγωγή και μάλιστα δυο-τρία απ' αυτά δεν είναι αμιγώς γυναικεία, αλλά γίνεται τροποποίηση του καταστατικού των ήδη λειτουργούντων σωματείων εργατών για να συμπεριλάβουν και τις γυναίκες εργάτριες, όπως, για παράδειγμα, το *"Σωματείο εργατών και εργατριών Κεραμοπλινθοποιών και Αγγειοπλαστών Νομού Φθιώτιδος"* με έδρα τη Λαμία και σκοπό τη συνένωση των εργατών και εργατριών εις ενιαία οργανώσεις κλπ. Επίσης το *"Σωματείο εργατών και εργατριών οδοποιίας, φορτοεφορτωτών, καρραγωγέων και εκδορέων Δομοκού"*. Απόφ. 34/22 Μαΐου 1945.

Με την ίδια ημερομηνία και αριθμό αποφάσεως 36 ιδρύεται στη Λαμία το πρώτο απ' αυτά τα εργατικά σωματεία, αμιγώς γυναικείο, με την επωνυμία *"Σωματείο ελευθέρων εργατριών Λαμίας"* και σκοπό του *"την εξυπηρέτηση των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του και την προσπάθεια βελτιώσεως του ηθικού, υλικού και πολιτιστικού επιπέδου των μελών του"*.

Άλλα σωματεία του 1946: *"Σωματείο Αδελφών Νοσοκόμων Λαμίας"*, *"Σωματείο Καθαριστριών Τραπεζών και Γραφείων Λαμίας"*, *"Σωματείο Μοδιστρών Ασπρορογχούδων Λαμίας"*, *"Σωματείο εργατριών υφαντηρίων και καλτσοπλεκτηρίων Λαμίας"* και άλλα, όλα με σκοπό την *"εξυπηρέτησιν των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών τους"*.

Ο χρόνος ιδρύσεως, οι επωνυμίες, οι στόχοι, εύγλωττα μαρτυρούν τα επαγγέλματα στα οποία απασχολήθηκαν οι γυναίκες εκείνη την εποχή, αλλά και την αγωνία και τον αγώνα τους για την επιβίωση και τη στήριξη των οικογενειών πίσω απ' αυτές.

Η άλλη κατηγορία συλλόγων, οι κοινωνικού και εκπολιτιστικού χαρακτήρα, που είναι και οι περισσότεροι, γνωρίζουν έξαρση κυρίως μετά την αποκατάσταση της Δημοκρατίας στη χώρα μας, δηλαδή μετά το 1974, δειλά στην αρχή, με γρηγορότερους ρυθμούς αργότερα και ακόμη σήμερα συνεχίζουν να ιδρύονται καινούργια, ώστε σχεδόν σ'όλες τις μικρότερες πόλεις, ακόμη και στα χωριά, να υπάρχουν πυρήνες, γυναικείοι σύλλογοι που δραστηριοποιούνται και παράγουν κοινωνικό και εκπολιτιστικό έργο.

Ο πρώτος απ'αυτούς τους συλλόγους ανήκει στην όψιμη περίοδο του μεσοπολέμου. Ιδρύθηκε τον Ιούνιο του 1938 με έδρα τη Λαμία. Επωνυμία του: "Σύνδεσμος Κυριών και Δεσποινίδων" και σκοπός "η ηθική και υλική ενίσχυσις πάσης ωραίας προσπαθείας χαρακτηριζούσης εν τη Κοινωνία του πολιτισμού". Είχε φιλανθρωπικό και κοινωνικό χαρακτήρα, διοργάνωνε κοινωνικές εκδηλώσεις σύμφωνα με το πνεύμα της εποχής και συνεκέντρωνε χρήματα για φιλανθρωπικούς σκοπούς. Ο πόλεμος που ενέσκηψε σύντομα, ανέστειλε οριστικά τη λειτουργία του.

Μεταπολεμικά, το Φεβρουάριο του 1946, ιδρύθηκε ο "Σύλλογος Γυναικών Λαμίας", με σκοπό την "καλύτερευση των όρων της ζωής των γυναικών ως νοικοκυρών, ως μητέρων κλπ." Ο μόνος της περιόδου αυτής μη εργατικός συνδικαλιστικός σύλλογος που κι αυτός όμως εκφράζει και προσπαθεί να καλύψει κάποια πρακτική ανάγκη.

Ακολουθεί μια μακρά περίοδος "ανομβρίας", κυρίως διότι πλέον τα σωματεία αυτά είναι μικτά και δε γίνεται διάκριση. Έξαρση πραγματική των Γυναικείων Συλλόγων παρουσιάζεται μετά το 1974, όπως ήδη προανέφερα και σχεδόν όλοι αυτοί λειτουργούν μέχρι σήμερα.

Ο Εξωραϊστικός και εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Λαμίας είναι ο πρώτος γυναικείος σύλλογος αυτού του χαρακτήρα που ιδρύθηκε στη Φθιώτιδα μετά τη μεταπολίτευση και σήμερα έχει στο ενεργητικό του 25 χρόνια δημιουργικής ζωής με πολύ αξιόλογη δραστηριότητα.

Σκοποί του, σύμφωνα με το καταστατικό του, είναι η ανάπτυξη δράσης με σκοπό τον εξωραϊσμό της Λαμίας, η προώθηση της γυναικείας ισοτιμίας και των δικαιωμάτων των γυναικών σε όλους τους τομείς, νομικό, πολιτιστικό, κοινωνικό, οικονομικό, η ενεργός συμμετοχή στις διαδικασίες για την επίλυση βιοτικών, κοινωνικών και πολιτιστικών προβλημάτων, όπως ο αναλφαβητισμός, η προστασία του περιβάλλοντος, η άμυνα του καταναλωτή κλπ. Επίσης η επιδίωξη συνεργασίας με το Κράτος και τους φορείς της Τοπικής Αυτοδιοίκησης για τη δημιουργία ιδρυμάτων κοινωνικής πολιτικής: Βρεφοκομεία, παιδικές χαρές, συμβουλευτικούς σταθμούς γάμου κλπ.

Για την πραγματοποίηση αυτών των στόχων ο σύλλογος έχει αναπτύξει αξιόλογη δράση σε εθνικό επίπεδο ως μέλος της Ομοσπονδίας Γυναικών και σε ευρωπαϊκό ως μέλος του Lobby Γυναικών Ευρώπης. Επανεπιλημμένα απευθύνεται με ψηφίσματα τόσο προς αυτούς τους φορείς όσο και προς τη Βουλή των Ελλήνων.

Μέσα στις σημαντικότερες δραστηριότητες του Συλλόγου είναι:

Η δημιουργία του Λαογραφικού Μουσείου Φθιώτιδας. Το 90% του υλικού συγκέντρωσαν οι γυναίκες του Συλλόγου και το δώρισαν στο Δήμο της Λαμίας.

Εκδόσεις: Βιβλία, Λευκώματα.

Εκθέσεις: Φωτογραφίας με διάφορα θέματα, λαογραφικού υλικού, αρχιτεκτονικών στοιχείων από έναν κόσμο που χάνεται, κ.ά.

Φροντίδα για στέγαση και παιδεία των τσιγγάνων της περιοχής, εκδηλώσεις για

τους γιατρούς χωρίς σύνορα, επιμόρφωση των γυναικών σε θέματα υγείας και πολλά άλλα.

Από τον Αύγουστο του 1976 που ξεκίνησε ο Σύλλογος της Λαμίας, με καθυστέρηση τριών ετών, άρχισαν να φυτρώνουν σαν τα μανιτάρια αντίστοιχοι σύλλογοι στις άλλες πόλεις της Φθιώτιδας, σχεδόν με την ίδια επωνυμία και τους ίδιους σκοπούς: τον Αύγουστο του 1979 ιδρύθηκε ο "Επιμορφωτικός και εκπαιδευτικός σύλλογος Γυναικών Αμφικλείας", ένα μήνα μετά ο "Σύλλογος Γυναικών Στυλίδας" και αργότερα στο Μαρτίνο (2), στη Λάρυμνα, στην Ελάτεια, στα Καμμένα Βούρλα, στην Τιθορέα, στην Κόμνηνα, στη Σπερχειάδα, στον Άγιο Κων/νο (2), στην Αταλάντη (2), στη Λάρυμνα, στο Νέο Μοναστήρι, στη Σοφιάδα, στις Ράχες, στη Μεσοποταμία, στο Μώλο, στο Παλαιοχώρι, στην Ξυνιάδα Δομοκού, στην Ομβροιακή, στο Μπράλλο, στο Αυλάκι, στο Μεγαπλάτανο, στον Έξαρχο, στον Αχινό. Αυτοί είναι αμιγώς γυναικείοι σύλλογοι. Σε πολλά άλλα μέρη υπάρχουν εξωραϊστικοί σύλλογοι, όπου παντού βεβαίως συμμετέχουν και γυναίκες.

Η Ομοσπονδία Συλλόγων Γυναικών Ν. Φθιώτιδος ιδρύθηκε από την ανάγκη να εκπροσωπούνται και να συμμετέχουν οι Σύλλογοι Γυναικών στο Ευρωπαϊκό Lobby Γυναικών για να συνεργάζονται με την Ε.Ε., τον Ο.Η.Ε. και άλλες συναφείς μη κυβερνητικές οργανώσεις, να απευθύνονται προς αυτούς τους οργανισμούς ή φορείς, να προωθούν τα γυναικεία θέματα και να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους για τη μελέτη και επίλυση των προβλημάτων που απασχολούν τη σύγχρονη Ελληνίδα.

Σημειωτέον ότι μέχρι πολύ πρόσφατα η Ελληνίδα, με το Οικογενειακό Δίκαιο που ίσχυε, δεν είχε καμία νομοθετική κάλυψη, η μητρότητα δεν ήταν καν λειτούργημα κοινωνικό και μόλις το 1983 με το Νόμο 1329, που θέσπισε την ισότητα στο γάμο, τη γονική μέριμνα, την οικονομική ισότητα για τα περιουσιακά στοιχεία εντός του γάμου και άλλα θεμελιακά ζητήματα, πραγματικά σήμερα μπορεί να στέκεται ισότιμα δίπλα στον άνδρα, γεγονός που εξυψώνει ηθικά και κοινωνικά και τους δύο.

Όλα αυτά αποτελούν και τους σκοπούς της Ομοσπονδίας, καθώς και, κυριότατα, η διατήρηση των υψηλών ηθικών αρχών σε όλους τους τομείς της ζωής και η ενθάρρυνση των μελών να αποκτήσουν ειδικές γνώσεις μέσω των ειδικών μορφωτικών προγραμμάτων της Ε.Ε., με βασική και θεμελιώδη αρχή ότι η Ομοσπονδία δεν έχει κομματικό χαρακτήρα και ουδεμία ανάμειξη σε εκδηλώσεις με τέτοιο χαρακτήρα.

Οι Σύλλογοι που μετείχαν αμέσως και ίδρυσαν την Ομοσπονδία ήταν της Λαμίας, που είχε και την πρωτοβουλία, της Σπερχειάδας, της Υπάτης, Τιθορέας, Αταλάντης, Νέου Μοναστηρίου, Στυλίδας, Ελάτειας, Αχινού, Ραχών, Μπράλλου και προσεχώς πρόκειται να συμμετάσχουν οι Σύλλογοι Μώλου και Καμμένων Βούρλων.

Το "Λύκειον των Ελληνίδων", ίδρυσε το 1911, με έδρα την Αθήνα, η προαναφερθείσα πρωτοπόρος Καλλιρρόη Παρρέν που διετέλεσε επί μακράν σειράν ετών πρόεδρος και κατόρθωσε να εμπνεύσει τη βαθειά πίστη στις ελληνικές παραδόσεις, τα ήθη, τα έθιμα, τους χορούς, το δημοτικό τραγούδι και τη λαϊκή τέχνη.

Σκοποί του Λυκείου ήταν και είναι: 1) Η αναζωπύρωση και η διατήρηση των ελληνικών εθίμων και των παραδόσεων, 2) η εξύψωση της θέσης της Ελληνίδας στην πολιτεία, στην κοινωνία και στην οικογένεια 3) η διαφώτιση της Ελληνίδας μητέρας για τα καθήκοντά της και τον προορισμό της και η ηθική συμπαράσταση και

προστασία της μητέρας και του παιδιού, ιδίως των λαϊκών τάξεων.

Τέτοιο τεράστιο ελληνοπρεπές πρόγραμμα δεν ήταν δυνατόν να υλοποιηθεί από την πρωτεύουσα και γιατί θεσπίστηκε η λειτουργία παραρτημάτων στην επαρχία. Ως παράρτημα λειτούργησε και το "Λύκειο των Ελληνίδων Λαμίας" από το 1974. Ανεξαρτοποιήθηκε όμως και οργανώθηκε σε ίδιο και αυτοτελές σωματείο το 1988 με τους ίδιους πάντοτε σκοπούς και το 1998 έκανε μια τροποποίηση του καταστατικού του ως προς τον αριθμό των μελών του Διοικητικού Συμβουλίου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Ως Παραρτήματα Σωματείων της Αθήνας, με έδρα την Αθήνα και με την ίδια επωνυμία, με τους ίδιους σκοπούς, αρχές και μέσα πραγμάτωσης των σκοπών, λειτουργούν στη Λαμία οι εξής γυναικείοι σύλλογοι:

"Πανελλήνια Ένωση Γυναικών"

Έδρα: Αθήνα.

Απόφ. 2498/82

Κατεχ. 11325/ 21-10-82.

Σκοπός: 1) Η αντιμετώπιση των θεμάτων που αφορούν τη γυναίκα και τον κόσμο της, σύμφωνα με τις παραδόσεις του Έθνους μας και τα βιώματα της Ορθοδοξίας.

2) Συμπαράσταση ηθική, πνευματική, νομική και υλική, με σκοπό την εξύψωση της κοινωνικής θέσης της γυναίκας, την ισοτιμία της μέσα στην οικογένεια, στην εργασία και γενικά στην Ελληνική κοινωνία.

Στο άρθρο 3 του καταστατικού αναφέρονται λεπτομερώς τα μέσα για την υλοποίηση των σκοπών, στο άρθρο 4 ρητά τονίζεται ότι το Σωματείο δεν έχει σχέση με τα διάφορα πολιτικά κόμματα και οργανώσεις, ούτε δέχεται επιρροές απ'αυτά, το άρθρο 18 ορίζει ότι κατόπιν αποφάσεως του Δ.Σ. δύναται να ιδρυθούν παραρτήματα στην επαρχία εξαρτημένα και καθοδηγούμενα διοικητικά από το κέντρο.

Το Παράρτημα Λαμίας λειτουργεί δημιουργικά από το Φεβρουάριο του 1992 με αξιόλογη δραστηριότητα σύμφωνα με το καταστατικό.

"Πανελλήνια Οργάνωση "Η Ελληνική Εστία" (Π.Ο.Ε.Ε.)".

Έδρα: Αθήνα.

Απόφ. 212/ 91.

Αναγν. σωματείου: α.α. 17743/ 12 Μαρτ. 1991.

Σκοπός: Η μέριμνα για την προάσπιση, εξύψωση και προαγωγή του θεσμού της Οικογένειας, με στόχους την εξασφάλιση της ενότητας και σταθερότητας της Οικογένειας, την αναγνώριση του θεμελιακού ρόλου της Ελληνίδας μέσα σ'αυτήν, την κατοχύρωση των δικαιωμάτων της στη δημόσια και κοινωνική ζωή κλπ.

Στο άρθρο 26 αναφέρεται ότι μπορούν να συνιστώνται Παραρτήματα στην πρωτεύουσα κάθε νομού, τα οποία βεβαίως υποχρεούνται να τηρούν αυστηρά το Καταστατικό (άρθρο 31).

Το Παράρτημα Λαμίας ιδρύθηκε το 1991, σχεδόν αμέσως με το Κεντρικό της Αθήνας, και κυριότατος στόχος του είναι η προσφορά αγάπης και βοήθειας στα άτομα

με ειδικές ανάγκες και όχι μόνο: Στα δύο ειδικά σχολεία της πόλης μας παρέχουν τα μέσα για την αγορά ειδικών παιχνιδιών και ειδών απαραίτητων για την εξυπηρέτηση αυτών των παιδιών και, φυσικά, τους ειδικούς δασκάλους.

Η δραστηριότητά του Παραρτήματος επεκτείνεται και σε άλλους τομείς, όπως στη φροντίδα για τα Γηροκομεία και Ορφανοτροφεία της πόλης μας.

"Σώμα Ελληνίδων Οδηγών"

Το Σώμα Ελληνίδων Οδηγών είναι αυτόνομη και ανεξάρτητη Οργάνωση Νεότητας. Ιδρύθηκε το 1932 από την Ειρήνη Καλλιγά, κόρη του Αντώνη Μπενάκη, ως κίνηση για κορίτσια. Ο Οδηγισμός απευθύνεται σε παιδιά, εφήβους και ενήλικες. Σκοπός του είναι να συντελέσει στην ανάπτυξη των νέων, ώστε να γίνουν άτομα που αναζητούν πνευματικές αξίες, που σέβονται τον εαυτό τους και τους άλλους, άτομα υπεύθυνα και ικανά να γίνουν φορείς ανάπτυξης και να συμβάλλουν στη δημιουργία ενός καλύτερου κόσμου. Ο Οδηγισμός για να φτάσει στο σκοπό του χρησιμοποιεί ως βασική μέθοδο την **αυτοδιοίκηση**, δηλ. την αγωγή του παιδιού από το ίδιο το παιδί, την προσωπική ανάπτυξη.

Το Σώμα Ελληνίδων Οδηγών στη Λαμία λειτουργεί για πρώτη φορά το 1946 σύμφωνα με μαρτυρίες και δημοσιεύσεις στον τοπικό τύπο για συμμετοχή τμημάτων παρελάσεως στις εθνικές εορτές ήδη από τον Οκτώβριο του 1947. Λειτουργήσε μέχρι τον Οκτώβριο του 1953, οπότε και σταματάει η δράση του. Επανιδρύεται το 1960, οπότε άρχισε και η εκπαίδευση των πρώτων στελεχών, από την κ. Ελευθερία Πετροπούλου, παλαιό στέλεχος του Σ.Ε.Ο. από την Ελευσίνα. Το 1961 το Τοπικό Τμήμα Λαμίας αναγνωρίστηκε ως Τακτικό Τμήμα από την Κεντρική Διοίκηση στην Αθήνα. Σήμερα στο Τοπικό τμήμα του Σ.Ε.Ο. Λαμίας, εκτός από τον "Γαλαξία" για τα πολύ μικρά παιδιά (5-7 ετών), τα Σμήνη Πουλιών και τις Ομάδες Οδηγών και Μεγάλων Οδηγών, υπάρχει και η "Ομάδα Συνεργασίας" που αποτελείται από παλιές Οδηγούς και Στελέχη.

Το Τμήμα αυτό δημιουργήθηκε στην Αθήνα το καλοκαίρι του 1974, μετά τα τραγικά γεγονότα της Κύπρου, όταν ένα πλήθος από παλιά στελέχη ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμα του Σ.Ε.Ο. για βοήθεια στους πληγέντες Κυπρίους. Γρήγορα ιδρύθηκαν παρόμοιες ομάδες και σε άλλες πόλεις της Ελλάδας, μεταξύ των οποίων και η Λαμία, με Εσωτερικό Κανονισμό Λειτουργίας, επιμέρους επιτροπές, διακριτική ταυτότητα μέλους και ετήσιο προγραμματισμό δραστηριοτήτων.

Το 1977 αναγνωρίστηκε, στο Μοντρέ της Ελβετίας, ως τακτικό μέλος του Παγκόσμιου Συνδέσμου Παλαιών Προσκόπων και Οδηγών, του γνωστού ως I.F.O.F.S.A.G. (International Fellowship of Former Scouts and Guides) με έδρα τις Βρυξέλλες και 52 κράτη μέλη σ'όλο τον κόσμο.

Συμπερασματικά, οι γυναίκες και ως άτομα, ως οντότητες, ως προσωπικότητες προσφέρουν πολλά στην οικογένεια, στη δουλειά τους, στον πλησίον, αλλά, και σύμφωνα με το γνωστό "*η ισχύς εν τη ενώσει*" ενωμένες, οργανωμένες μέσα στο νόμιμο και νομικό σχήμα ενός συλλόγου, αποκτούν εγκυρότερη παρουσία και περισσότερες δυνατότητες για να προσφέρουν στο κοινωνικό σύνολο, γιατί από τη φύση τους και "*εκ του περισσεύματος της καρδιάς*" είναι οι ίδιες μια διαρκής προσφορά.

Συμβάλλουν στην άνοδο του πολιτιστικού επιπέδου, δημιουργούν μια καλύτερη ποιότητα ζωής, παράγουν έργο κοινωνικό, ανακουφίζουν τους αδύνατους. Γι'αυτό και

χρηζουν κάθε υποστήριξης στο έργο τους από τους επίσημους φορείς και τους απλούς πολίτες. Ακόμη και μια παρουσία στις διάφορες εκδηλώσεις είναι τόνωση ηθική.

Ο Παλαμάς, όπως και πολλοί λόγιοι της εποχής τελικά, σύχναζε στα γραφεία της πρώτης εκείνης "Εφημερίδος των Κυριών" και όταν σε μια συνέντευξη ρωτήθηκε: "Κύριε Παλαμά, θέτετε όρια εις την εκτός οίκου εργασίαν της γυναικός και νομίζετε ότι αύτη δύναται να μεταβάλει τα ήθη μας επί το ελαστικότερον;" ο Παλαμάς απήντησε:

"Βεβαίως όχι, η γυνή είναι στοιχείον εκπολιτιστικόν και εξημερωτικόν. Και εις τας δημοσίας θέσεις και οπουδήποτε αλλού και αν λάβει μέρος αύτη θα ωφελήσει και επ'αυτής της πολιτικής σκηνης δύναται να δράσει επωφελώς με συνείδησιν της ευθύνης την οποίαν φέρει".

Αφροδίτη Θεοδώρου
Φιλολόγος
(4 Νοεμβρίου 2001)

Κατάλογος Σωματείων κατά Ειδολογική και Χρονολογική σειρά.

α. Σωματεία εργατικά με συνδικαλιστικό χαρακτήρα.

(α.α.391)

"Σωματείον εργατών και εργατριών οδοποιίας, φορτοεκφορτωτών, καρραγωγέων και εκδορέων Δομοκού".

Έδρα: Δομοκός.

Σκοπός: Η εξυπηρέτησις των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του, η προσπάθεια ανορθώσεως του υλικού και εκπολιτιστικού επιπέδου των μελών κλπ.

Απόφ. 34/22 Μαΐου 1945.

(393)

"Σωματείον ελευθέρων εργατριών Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η εξυπηρέτησις των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του, η προσπάθεια της βελτιώσεως του ηθικού, υλικού και εκπολιτιστικού επιπέδου των μελών κλπ.

Απόφασις 36/22 Μαΐου 1945.

(394)

"Σωματείον Τεχνιτών εργατών και εργατριών Κοινότητος Οίτης".

Έδρα: Οίτη.

Σκοπός: Η εξυπηρέτησις των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του, η προσπάθεια της βελτιώσεως του ηθικού, υλικού και εκπολιτιστικού επιπέδου των μελών του κλπ.

Απόφασις 37/22 Μαΐου 1945.

(431)

"Σωματείον Εργατριών υφαντηρίων και καλτσοπλεκτηρίων Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: 1) Η εξυπηρέτησις των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων

των μελών του, 2) η προσπάθεια της βελτιώσεως του ηθικού, υλικού και εκπολιτιστικού επιπέδου των μελών του κλπ.

Απόφασις 157/19 Νοεμ. 1945

Διελύθη δια της υπ' αριθμ. 94/1961 αποφάσεως του Πρωτοδικείου Λαμίας.

(475)

"Σωματείον Αδελφών Νοσοκόμων Λαμίας".

Έδρα: Λαμία.

Σκοπός: Η εξυπηρέτησις των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του κλπ.

Απόφασις 235/28 Φεβρ. 1946.

(476)

"Σωματείον Καθαριστριών Τραπεζών και Γραφείων Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η εξυπηρέτησις των επαγγελματικών συμφερόντων των μελών του, κλπ.

Απόφασις 238/28 Φεβρ. 1946.

(500)

"Σωματείον Μοδιστρών Ασπροροηγούδων Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η επαγγελματική μόρφωσις των μελών αυτού, η εξυπηρέτησις των οικονομικών και επαγγελματικών συμφερόντων των μελών, κλπ.

Απόφασις 340/31 Μαΐου 1946.

(848)

"Ενωσις εργατών και εργατριών Κεραμοπλινθοποιών Νομού Φθιώτιδος".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: 1) Η δια παντός νομίμου μέσου και εντός των πλαισίων του Νόμου του Κράτους επιδίωξις των οικονομικών και ηθικών συμφερόντων των μελών αυτού, 2) η διαφώτισις των μελών του εφ' όλων των εργατικών ζητημάτων εις τρόπον ώστε να προάγεται και αναπτύσσεται η οικονομική κατάστασις 3) η δημιουργία σχέσεων συναδελφοσύνης και σωματειακής συνεργασίας με όλους τους οργανωμένους εργάτας του Ν.Φθ/δος και η οργανική σύνδεσις με την Γενικήν Συνομοσπονδία των εργατών της Ελλάδος.

Απόφασις 946/30 Οκτ. 1962.

(326β)

"Σωματείον Εργατών Κεραμοποιών Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Τροποποιήσις επωνυμίας "Σωματείον εργατών και εργατριών Κεραμοπλινθοποιών Νομού Φθιώτιδος- υπεβλήθη εις το Πρωτοδικεϊον Λαμίας την 10ην Φεβρ. 1966.

Αριθμ. αποφάσεως 96/16-2-66.

(326γ)

"Σωματείων εργατών και εργατριών Κεραμοπλινθοποιών και Αγγειο-πλαστών Νομού Φθ/δος".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η συνένωσις όλων των εργαζομένων εργατών και εργατριών κεραμοποιών και αγγειοπλαστών της περιφέρειάς Λαμίας και Ν.Φθ/δος εις ενιαίαν οργάνωσιν κλπ.

Υπεβλήθη την 2αν Οκτ. 1969.

Απόφασις 282/27-10-1969 του Πολυμελούς Πρωτοδικείου Λαμίας.

(Α.Μ. 553)

"Σωματείο γαζωτριών και πλεκτριών Νομού Φθιώτιδος".

Έδρα: Λαμία.

Σκοπός: Η με κάθε πρόσφορο μέσο παραγωγής προάσπιση και βελτίωση των επαγγελματικών, βιοτικών και άλλων ελευθεριών των μελών του.

Απόφ. 42/1982.

Λαμία, 17-9-82.

β. Σύλλογοι με κοινωνικό, εκπολιτιστικό χαρακτήρα.

(α.α.332)

"Σύνδεσμος Κυριών και Δεσποινίδων".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η ηθική και υλική ενίσχυσις πάσης ωραίας προσπαθείας χαρακτηριζούσης εν τη Κοινωνία του πολιτισμού.

Υπεβλήθη την 9ην Ιουνίου 1938

Απόφασις 328/20-6-38.

(473)

"Σύλλογος Γυναικών Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η καλύτερευσις των όρων της ζωής των γυναικών ως νοικοκυρών, ως μητέρων κλπ.

Απόφασις 51/26 Φεβρ. 1946.

(68)

"Σύλλογος προς προστασίαν ορφανών κορασίδων ορφανοτροφείου θηλέων Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η παροχή υλικής και ηθικής προστασίας και αρωγής εις αποδεδειγμένως άπορα ορφανά θήλεα.

Απόφασις 681/ 10-7-72.

(Αριθ. μητρώου 227)

"Εξωραϊστικός και εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Λαμίας".

Έδρα: Λαμία

Σκοπός: Η ανάπτυξη δράσεως με σκοπό τον εξωραϊσμό της Λαμίας, κλπ.

Απόφασις 415/ 3 Αυγ. 1976

(Αρ. μητρ. 391)

"Επιμορφωτικός και εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Αμφικλείας".

Έδρα: Αμφίγλεια

Σκοπός: Η ανάπτυξη δράσεως για την επιμόρφωση των γυναικών Αμφικλείας, κλπ.

Αριθ. αποφ. 418/30 Αυγ. 1979.

(Α.Μ. 398)

"Σύλλογος Γυναικών Στυλίδος"

Έδρα: Στυλίσ

Σκοπός: Η ανάπτυξη δράσης με σκοπό τον εξωραϊσμό της Στυλίδος, κλπ.

Απόφ. 425/2-6-79

Κατεχωρήθη 19 Σεπτ.1979.

(Α.Μ. 478)

"Σύλλογος Δημοκρατικών Γυναικών"

Έδρα: Μαρτίνο.

Σκοπός: Η επιδίωξις της πλήρους οικονομικής, πολιτικής, νομικής και κοινωνικής ισοτιμίας της γυναίκας, κλπ.

Απόφασις 487/21-11-80.

Κατεχωρήθη εν Λαμία 4-2-81.

(Α.Μ. 479)

"Προοδευτικός Γυναικείος Σύλλογος Λάρυμνας".

Έδρα: Λάρυμνα.

Σκοπός: Η επιδίωξη της πλήρους οικονομικής, πολιτιστικής, νομικής και κοινωνικής ισοτιμίας της γυναίκας, κλπ.

Απόφ. 488/1-12-81.

Λαμία, 4-1-81.

(α.α. 19)

"Επιμορφωτικός και εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Μαρτίνου".

Έδρα: Μαρτίνο.

Σκοπός: Η ανάπτυξη δράσης για την επιμόρφωση και εκπολιτισμό των κατοίκων και μάλιστα των γυναικών του Μαρτίνου.

Απόφ. 13/21-2-83.

(α.α. 2)

"Εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Καινούργιου Λοκρίδας και Περιχώρων".

Έδρα: Καινούργιο Λοκρίδας.

Σκοπός: Η ανάπτυξη δράσης με σκοπό τον εξωραϊσμό του Καινούργιου.

Απόφ. 500/27-10-83.

Κατεχ. 5 Ιαν. 1984.

(α.α. 2α)

Αλλαγή επωνυμίας:

"Εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Καμμένων Βούρλων και Περιχώρων".

Έδρα: Καινούργιο.

(α.α. 38)

"Σύλλογος Γυναικών Κάτω Τιθορέας".

Έδρα: Κ.Τιθορέα.

Σκοπός: Η επιδίωξη της πλήρους οικονομικής, πολιτιστικής, νομικής και κοινωνικής ισοτιμίας για την πρόοδο του λαού, κλπ.

Αριθ. απόφ. 40/20-2-84

Κατεχ. 27-3-84.

(Α.Μ. 55)

"Εξωραϊστικός και εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Κόμνινας".

Έδρα: Κόμνινα.

Σκοπός: Ανάπτυξη, δημιουργία, διοργάνωση και συμμετοχή.

Απόφ. 454α/85.

Καταστ. 12-4-85.

(Α.Μ. 54)

"Σύλλογος Γυναικών Σπερχειάδας".

Έδρα: Σπερχειάδα.

Σκοπός: Ανάπτυξη αλληλεγγύης, αγώνας για δημιουργία κοινωνίας ελεύθερης, προώθησης γυναικών στο συνδικαλισμό.

Απόφ. 455/85.

Χρονολ. καταστ. 1-4-85.

Λαμία, 16-7-85.

(Α.Μ. 30)

"Σύλλογος Γυναικών Αγίου Κων/νου".

Έδρα: Άγιος Κων/νος Λοκρίδος.

Σκοπός: Διοργάνωση διαφόρων εκδηλώσεων, δημιουργία βιβλιοθήκης, ανάπτυξη σχέσεων φιλίας και συνεργασίας.

Αριθ. απόφ. 44/86.

Λαμία, 4-6-86.

(Α.Μ. 48)

"Σύλλογος Γυναικών Τιθορέας Λοκρίδας".

Έδρα: Τιθορέα.

Σκοπός: Ηθική εξύψωση των μελών κλπ.

Καταστ. 18-1-1986

Αριθ. απόφ. 500/20-6-86

Λαμία, 21-7-86.

(Α.Μ. 60)

"Σύλλογος Γυναικών Αταλάντης".

Έδρα: Αταλάντη.

Σκοπός: Αγώνας για οικονομική, νομική, πολιτική και κοινωνική ισοτιμία της γυναίκας.

Χρονολ. καταστ. 22-4-86.

Απόφ. 485/86.

Λαμία, 11-9-1986.

(Α.Μ. 3)

"Σύλλογος Γυναικών οικισμού Λάουμνας".

Έδρα: Λάουμνα.

Σκοπός: Ειδίωξη οικονομικής, πολιτιστικής, κοινωνικής ισοτιμίας της γυναίκας.

Χρονολ. καταστ. 10-7-86.

Απόφ. 556/1986.

Κατεχωρήθη 9-1-87.

(α.α. 49)

"Σύλλογος Γυναικών Ελατείας".

Έδρα: Ελάτεια.

Σκοπός: Η επιδίωξη της πλήρους οικονομικής, πολιτιστικής, νομικής και κοινωνικής ισοτιμίας των γυναικών, η ανάπτυξη της Ελληνίδας σε υπεύθυνο κοινωνικό παράγοντα για την πρόοδο του λαού.

Απόφ. 451/20-6-87.

(Α.Μ. 2)

"Αύκειο των Ελληνίδων Λαμίας".

Έδρα: Λαμία.

Σκοπός: Αναζωπύρωση και διατήρηση των Ελληνικών εθίμων και παραδόσεων του Ελληνικού Έθνους.

Χρονολ. καταστ. 14-10-1985.

Απόφ. 483/87.

Λαμία, 22-1-1988.

(Α.Μ. 19)

"Σύλλογος Γυναικών Νέου Μοναστηρίου".

Έδρα: Νέο Μοναστήρι.

Σκοπός: Ανάπτυξη δράσης και φιλίας για τον εξωραϊσμό της περιοχής.

Καταστ. 9-12-1987.

Απόφ. 6/1988.

Λαμία, 4-4-1988.

(α.α. 22)

"Εξωραϊστικός και εκπολιτιστικός Σύλλογος Γυναικών Σοφιάδος"

Έδρα: Σοφιάδα.

Απόφ. 11-7-89

Κατεχ. 19-10-90.

(α.α. 5)

"Σύλλογος Γυναικών Αταλάντης οι "Αλκνονίδες".

Έδρα: Αταλάντη

Απόφ. 87/1992

19-2-93.

(α.α. 22)

"Σύλλογος Γυναικών Ραχών".

Έδρα: Ράχες.

Απόφ. 38/93.

7-7-93.

(α.α.)

"Ομοσπονδία Συλλόγων Γυναικών Νομού Φθιώτιδος".

Έδρα: Λαμία

Απόφ. 50/93

21-10-93.

(α.α. 13)

"Σύλλογος Γυναικών Μεσοποταμίας".

Έδρα: Μεσοποταμία.

Απόφ. 147/95.

29-3-95.

(α.α. 63)

"Εξωραϊστικός Σύλλογος Γυναικών Μώλου".

Έδρα: Μώλος.

Αριθ.απόφ. 56/95 και αριθ. φακ. 65/95

23-11-95.

(α.α. 44)

"Πολιτιστικός - Πνευματικός - Χορωδιακός - Χορευτικός Σύλλογος Γυναικών Παλαιοχωρίου Φθιώτιδας".

Έδρα: Παλαιοχώριον

Αριθ. απόφ. 167/96.

Αριθ. φακ. ΕΜ 134/96.

9-9-96.

(α.α. 42)

"Λύκειο των Ελληνίδων Λαμίας"

Τροποποίηση: Αρ. απόφ. 295/97.

Αριθ. φακ. 360/97.

9-12-97.

(α.α. 11)

"Σύλλογος Γυναικών Ξυνιάδας Δομοκού"

Έδρα: Ξυνιάδα.

Αριθ. απόφ. 335/97 & αριθ. φακ. 330/97

19-3-98.

(α.α. 28)

"Σύλλογος Γυναικών Αγίου Κωνσταντίνου Λοκρίδος "Η Κημίς"

Έδρα: Άγιος Κωνσταντίνος.

Αναγν. Σωμ. απόφ. 92/98 & αριθ. φακ. 96/98.

1-7-98.

(α.α. 8)

Ομβριακή
"Εξωραϊστικός και Επιμορφωτικός Σύλλογος των απανταχού Γυναικών Ομβριακής".

Έδρα: Ομβριακή.

Αριθ. απόφ. 326/1998 & αριθ. φακ. 316/98.

16-2-99.

(α.α. 15)

"Σύλλογος Γυναικών Αυλακίου"

Έδρα: Αυλάκι.

Αριθ. απόφ. 54/99 & αριθ. φακ. ΕΜ 47/99

19-4-99.

(α.α. 48)

"Γυναικείος Σύλλογος Μεγαπλατάνου Λοκρίδος "Η Εστία"

Έδρα: Μεγαπλάτανος.

Αριθ. απόφ. 180/99 & αριθ. φακ. ΕΜ 189/99.

23-9-99.

(α.α. 49)

"Σύλλογος Γυναικών Εξάροχου"

Έδρα: Έξαρχος.

Αριθ. απόφ. 136/99 & Αριθ. φακ.129.

1-10-99.

(α.α. 56)

"Σύλλογος Γυναικών Αχινού".

Έδρα: Αχινός.

Αριθ. απόφ. 74/95 ΕΠ & αριθ. φακ. ΕΠ 56/95.

8-12-99.

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ
Βάιος Ζαμπεθάνης
δρ. φιλοσοφίας, Σχολικός Σύμβουλος,
τακτικό μέλος της Ελληνικής Ψυχολογικής Εταιρείας

ΘΕΜΑ
Η Τοπική Ιστορία στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση

Περίληψη

Η Εκπαίδευση είναι ένας από τους πλέον ευαίσθητους κοινωνικούς θεσμούς. Η ευαισθησία του αποτυπώνεται σε αρκετές πτυχές του εκπαιδευτικού συστήματος και της εκπαιδευτικής διαδικασίας, καθώς λειτουργεί ως βασικός αποδέκτης των αλλαγών που υφίσταται η κοινωνία (Χριστιάς, 1998). Ο εστιασμός σε δύο μόνο πτυχές αυτού του ζητήματος είναι αρκετός. Η μία πτυχή του σχετίζεται με την ανάγκη, να ενσωματώνει η εκπαίδευση στους θεσμούς της τις αλλαγές που διαδραματίζονται στην κοινωνία και η άλλη πτυχή με το αίτημα να ανταποκρίνεται έγκαιρα στα μηνύματα και στις προκλήσεις των καιρών.

Διαπιστώνεται, από τα τέλη του 19ου αιώνα, πως η σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον έχει μεταβληθεί και συχνά το ανθρωπογενές περιβάλλον έρχεται να λειτουργήσει απειλητικά προς το φυσικό περιβάλλον. Η συνειδητοποίηση αυτής της διαπίστωσης εκφράστηκε, αφενός μεν με άγχος και αγωνία για το μέλλον του φυσικού περιβάλλοντος και αφετέρου ως ανάγκη λήψης αποτελεσματικών μέτρων (Παπαδημητρίου, 1998). Το εκπαιδευτικό σύστημα και η εκπαιδευτική διαδικασία καλούνται να προετοιμάσουν τους αυριανούς πολίτες γνωστικά, συναισθηματικά, ψυχοκινητικά, ώστε να είναι ικανοί να διαμορφώσουν μια καλύτερη σχέση μαζί του. Σήμερα η έννοια φυσικό περιβάλλον (Χριστιάς, 1998), εμπεριέχει το κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό κ.ά. Η Τοπική Ιστορία, ως διαμορφούμενη γνωστική οντότητα και εξελισσόμενος επιστημονικός τομέας, μελετά σημαντικά, στοιχεία του φυσικού περιβάλλοντος (Χαρίτος, 1988) και για το λόγο αυτό έχει σήμερα ιδιαίτερη θέση στους προβληματισμούς των ειδικών, των παιδαγωγών και των εκπαιδευτικών. Επιδιώκεται με το περιεχόμενο της η ευαισθητοποίηση αλλά και η ενημέρωση των μαθητών σε θέματα που σχετίζονται με τον ίδιο, την οικογένειά του (Χαρίτος, 1999) και το χώρο που δρα και βιώνει την ύπαρξή του.

Η τοπική ιστορία είναι συνδεδεμένη με έμμεσο αλλά σαφή τρόπο με την εκπαιδευτική διαδικασία της πατρίδας μας και μάλιστα από τα πρώτα μεταεπαναστατικά χρόνια. Τα τελευταία χρόνια η τοπική ιστορία αποκτά σαφές πλαίσιο και περιεχόμενο και τείνει να μορφοποιηθεί σε αυτόνομη γνωστική οντότητα. Αυτό καταδεικνύεται από το πλήθος των δημοσιευμένων άρθρων, το σύνολο των ανακοινώσεων και τον αριθμό των βιβλίων που έχουν εκδοθεί. Η κινητικότητα που παρατηρείται στο χώρο αυτό θα οδηγήσει στην αξιοποίηση της τοπικής ιστορίας ως μέρος της σύγχρονης ιστορίας μας για την πρόοδο της εκπαίδευσης, της κοινωνίας και της πατρίδας μας.

Εισαγωγή

Η πλήρης εξέταση του ζητήματος της τοπικής ιστορίας απαιτεί την προσέγγιση τεσσάρων βασικών παραμέτρων που συνδέονται άμεσα μαζί της. Οι παράμετροι αναφέρονται στα Αναλυτικά Προγράμματα / Προγράμματα Σπουδών, στο φυσικό περιβάλλον και στη στάση του ανθρώπου απέναντί του, στην τοπική ιστορία ως γνωστική οντότητα και στην προοπτική της τοπικής ιστορίας στην εκπαίδευση. Το

εννοιολογικό περιεχόμενο του όρου Τοπική Ιστορία προσδιορίζεται από προσεγγίσεις οι οποίες δεν έχουν συχνά απόλυτη διαύγεια, αυτό δεν αναιρεί βέβαια την υπόστασή της αλλά ούτε και την αξία της. Είναι κατά βάση η ιστορία ενός τόπου και το περιεχόμενό της αναφέρεται στο ιστορικό υλικό το οποίο είναι οικείο και προσιτό στους μαθητές και αφορά γεγονότα τα οποία δεν συμπεριλαμβάνει η Γενική Ιστορία. Πολλές φορές το υλικό αυτό δεν θεωρείται απόλυτα ιστορικό και η συγκέντρωση του υλικού προσκρούει συχνά σε δυσχέρειες (Πλατής, 1973).

Η Τοπική Ιστορία και τα Αναλυτικά Προγράμματα / Προγράμματα Σπουδών

Είναι σαφές πως το ακριβές περιεχόμενο των Αναλυτικών Προγραμμάτων / Προγραμμάτων Σπουδών προσδιορίζεται από τις ανάγκες της κοινωνίας. Είναι επίσης σαφές πως, κατά τις περιόδους που δεν καλύπτει τις ανάγκες της κοινωνίας, προβάλλεται το αίτημα της ανασύνταξής τους και του εμπλουτισμού τους. Το αίτημα τίθεται από τους ειδικούς, την κοινότητα των εκπαιδευτικών, αλλά και από τις κοινωνικές ομάδες που αφουγκράζονται τα μηνύματα των καιρών και διαισθάνονται τις ανάγκες της εποχής και της κοινωνίας. Τα εκπαιδευτικά συστήματα ανάλογα με το χαρακτήρα που έχουν διαμορφώσει στην πορεία της εξέλιξής τους, άλλοτε αποδέχονται τις αλλαγές και τις ενσωματώνουν στη λειτουργία τους και άλλοτε τις δέχονται με σημαντική βραδύτητα και αρκετές αντιστάσεις με δυσάρεστες συνέπειες.

Η κατάρτιση Αναλυτικών Προγραμμάτων / Προγραμμάτων Σπουδών είναι μία από τις βασικές παραμέτρους της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η οποία αφενός αντικατοπτρίζει τους στόχους της πολιτείας για το περιεχόμενο των μορφωτικών αγαθών της εκπαίδευσης και αφετέρου ιχνηλατεί τα επιτεύγματα της επιστήμης, της τέχνης και της λογοτεχνικής δημιουργίας και από αυτά θρηρεύει εκείνα που ανταποκρίνονται στην ηλικία του μαθητή, στο επίπεδο μάθησής του και κυρίως απαντούν στις ανάγκες της κοινωνίας. Ακόμη και οι λαοί οι οποίοι δεν έχουν οργανωμένο εκπαιδευτικό σύστημα και ζουν σήμερα σε συνθήκες πρωτόγονες διδάσκουν στα μέλη τους το σεβασμό στο περιβάλλον και την πλήρη αξιοποίησή του, αποφεύγοντας όμως την εξάντλησή του.

Το φυσικό περιβάλλον, ο άνθρωπος και η ποιότητα της σχέσης τους

Σε σημαντικό αριθμό χωρών έχει τεθεί το θέμα της ευαισθητοποίησης και κινητοποίησης των πολιτών σε θέματα που άπτονται της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος. Διαπιστώθηκε πολύ γρήγορα η ανάγκη ενημέρωσης του μαθητικού πληθυσμού για τα προβλήματα που αφορούν στο φυσικό περιβάλλον και προβάλλονται πλέον με οξύτητα, επειδή αυτοί μελλοντικά θα διαχειριστούν το περιβάλλον. Τα στοιχεία που συγκέντρωσαν οι ειδικοί επιστήμονες δείχνουν, πως οι ισορροπίες στο περιβάλλον αρχικά διαταράσσονται ήπια. Εφόσον, όμως, δεν υπάρξει σημαντική παρέμβαση προστασίας, και η διατάραξη των ισορροπιών συνεχισθεί, το περιβάλλον κινδυνεύει με αφανισμό. Τα κινήματα που ανέλαβαν την προβολή των κινδύνων που απειλούν το περιβάλλον εμφανίστηκαν στα τέλη του 19ου αιώνα και στις αρχές του 20ου (Παπαδημητρίου, 1998). Δυστυχώς είχαν μικρή απήχηση και περιορισμένη συμμετοχή.

Από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 επικρατεί μια νέα αντίληψη για τον όρο περιβάλλον. Με βάση αυτή την αντίληψη ο όρος περιβάλλον αναφέρεται στο φυσικό,

κοινωνικό, πολιτικό, οικονομικό, πολιτιστικό κ. ά. Επίσης, η άλλη σημαντική αλλαγή η οποία έχει επέλθει αφορά στη μαζικότητα αυτών των κινήματων και στην αποδοχή από ευρύτερες ομάδες των προβληματισμών που διατυπώνουν. Στις σκέψεις αυτές εμπεριέχονται δυο βασικά θέματα. Το πρώτο αναφέρεται στη δέσμευση του εκπαιδευτικού συστήματος να παρακολουθεί τα προβλήματα της εποχής της και να τα εντάσσει ως αντικείμενα μελέτης και προβληματισμού στα εκπαιδευτικά προγράμματα. Το δεύτερο αναφέρεται στην προετοιμασία των αυριανών πολιτών, οι οποίοι πρέπει να γίνουν ευαίσθητοι πολίτες. Δυστυχώς οι μαθητές διαπιστώνουν πως αυτό που διδάσκονται στο σχολείο έρχεται σε ευθεία αντίθεση με τη συμπεριφορά των περισσότερων ενεργών πολιτών. Αυτά τα αντικείμενα και οι προβληματισμοί συγκροτούν άλλοτε αυτόνομα διδακτικά αντικείμενα και άλλοτε διαμορφώνονται σε διδακτικές ενότητες.

Έχοντας υπόψη τους σύγχρονους προβληματισμούς, που διατυπώνονται διεθνώς και τις συζητήσεις που γίνονται σε διεθνή συνέδρια και σε διεθνείς οργανισμούς, για τα θέματα αυτά γενικότερα και τις προσεγγίσεις για τη διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας ειδικότερα, θα επιχειρήσουμε να μοιραστούμε μαζί σας κάποιες σκέψεις. Είναι βασικός ο στόχος να αποτελέσουν οι σκέψεις αυτές τη βάση γόνιμων προβληματισμών τόσο στην εκπαιδευτική κοινότητα όσο και στους θεσμοθετημένους ή και θεσμοποιημένους φορείς, που έχουν επιφορτισθεί με την ευθύνη της συγκέντρωσης, καταγραφής, ταξινόμησης, φύλαξης και διατήρησης των μνημείων της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και παράδοσης.

Από τα τέλη του 19ου αιώνα τέθηκε το ζήτημα της σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον στο οποίο ζει. Είναι χαρακτηριστικό το έργο του Δαρβίνου που ήρθε να δώσει επιστημονική στήριξη στην άποψη πως όχι μόνο η απόκτηση της γνώσης αλλά και όλη η νοητική δομή του ανθρώπου εξελίσσεται μέσω της αλληλεπίδρασής του με το περιβάλλον. Το περιβάλλον και οι αλλαγές που παρατηρήθηκαν σε αυτό εξαιτίας των ανθρωπίνων παρεμβάσεων ανησύχησαν και ευαισθητοποίησαν αρκετούς οι οποίοι συγκρότησαν τα πρώτα κινήματα για την προστασία του. Πολλές από αυτές τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς τις διαμόρφωσαν σε παιδαγωγικές αρχές διορατικοί παιδαγωγοίστην ανατολή του περασμένου αιώνα δίνοντας απάντηση σε ερωτήματα, όπως:

Τι μαθαίνει το παιδί;

Πώς το μαθαίνει;

Με ποιον τρόπο μαθαίνει;

Οι παιδαγωγοί του περασμένου αιώνα μεταξύ των άλλων διαπίστωσαν πως το παιδί πρέπει να εθιστεί σε διαδικασίες για να κατανοεί τη ζωή του και να γνωρίζει τον κόσμο μέσα στον οποίο κυλά αυτή η ζωή. Οι Decroly & Boon είπαν πως πρέπει να δίνουμε στο παιδί ασκήσεις συσχετισμού που να του επιτρέπουν να ωφεληθεί από τις γνώσεις που απόκτησε η ανθρωπότητα από τη Γεωγραφία και την Ιστορία. Αυτές οι σκέψεις των παιδαγωγών καταγράφουν με ακρίβεια όχι μόνο τις αναζητήσεις τους αλλά και επιλεγμένες διαδικασίες βίωσης της πραγματικότητας στο στενό περιβάλλον.

Η παραδοσιακή σχέση του ανθρώπου με το περιβάλλον διατηρήθηκε επί χιλιετίες σταθερή. Το ανθρωπογενές περιβάλλον ήταν περιορισμένο σε σχέση με το φυσικό. Μόνο από το 19ο αιώνα και μετά το ανθρωπογενές περιβάλλον (Παπαδημητρίου,1998) άρχισε να αποκτά απειλητικούς ρυθμούς για το φυσικό

περιβάλλον. Μέχρι εκείνη τη χρονική στιγμή η αντίληψη του ανθρώπου για τη φύση διαμορφωνόταν από μια αίσθηση δέους προς αυτή, για το λόγο αυτό και τη θεοποίησε κατά καιρούς.

Το περιβάλλον πρόσφερε στον άνθρωπο τροφή τόσο κατά το θηρευτικό στάδιο όσο και κατά το παραγωγικό αλλά και αργότερα. Όταν βελτίωσε τις συνθήκες παραγωγής αγαθών, του πρόσφερε επίσης αποτελεσματικότερη προστασία και στέγη. Τα βασικά υλικά που χρησιμοποιούσε στις ανάγκες του αυτές ήταν ανακυκλώσιμα και τα οικοδομήματα δεν διασάλεuan τη ισορροπία στη φύση. Τέλος τα νερά των πηγών, των λιμνών και των ποταμών του πρόσφεραν καθαριότητα.

Τα υλικά της φύσης χρησιμοποιήθηκαν από όλους τους λαούς για την υγεία του ανθρώπου και την προστασία της. Τα πρώτα φάρμακα είναι φυσικές τροφές ή και φυτικές ουσίες. Είναι προφανές, πως και το περιβάλλον πρόσφερε στον άνθρωπο όλα τα απαραίτητα αγαθά για την επιβίωσή του ανεξάρτητα από τις απειλητικές διαθέσεις, που εκδήλωνε κατά καιρούς, με φυσικά φαινόμενα, όπως, σεισμοί, ηφαιστεια, πλημμύρες κ.ά..

Η σύγχρονη άποψη για το περιβάλλον (Παπαδημητρίου,1998) διακρίνεται από διεισδυτικότητα και πληρότητα και διακρίνεται ανάλογα με τη χρήση του και τις συνθήκες που το διαμόρφωσαν σε :

- Φυσικό	- Τεχνολογικό	- Κοινωνικό
- Οικονομικό	- Πολιτικό	- Πολιτισμικό
- Ιστορικό	- Ηθικό	- Αισθητικό

Η σύγχρονη αντίληψη μελέτης του περιβάλλοντος (Χαρίτος,1999) συνηγορεί στη διαμόρφωση του πλαισίου και του ρόλου της τοπικής ιστορίας σε κάθε περιοχή χωριστά.

Τοπική Ιστορία

Η Τοπική Ιστορία αποτελεί κλάδο της ιστορικής επιστήμης και συγχρόνως μερίκευσή της και διακρίνεται για τον εστιασμό της σε ορισμένα σημεία. Η τοπική ιστορία είναι η ιστορία ενός τόπου ή μιας περιοχής (Χαρίτος,1999). Η ύλη αφορά στην ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας, στην ιστορία της επαρχίας, στην ιστορία της πόλης, πολεο-ιστορία.(Βάϊνα,1997). Οι όροι που χρησιμοποιούνται, αν και φαίνονται απλοί και κατανοητοί, αναδεικνύουν τη δυσκολία τους, όταν προσδιορίσουμε τον όρο τόπος, ιδιαίτερη πατρίδα, επαρχία κ.ά. Ο όρος τόπος δεν έχει μονοδιάστατη και γεωγραφική υπόσταση, είναι συνδεδεμένος με την ανθρώπινη δράση. Αντίθετα στην ιδιαίτερη πατρίδα κυριαρχεί το πλέγμα των ανθρωπίνων σχέσεων και των κοινωνικών δεσμών που αναπτύσσονται μεταξύ τους. Επομένως, ο προσδιορισμός ακριβών ορίων ενός τόπου, μιας περιοχής και μιας επαρχίας διαμορφώνεται από παράγοντες που σχετίζονται με κοινές δομές, δίκαιο, πολιτική, οικονομική και θρησκευτική ζωή και βέβαια από σταθερά γεωγραφικά δεδομένα (Βάϊνα,1997). Η ιστορική ύλη αδρομερώς μπορεί να ταξινομηθεί και να διακριθεί σε:

Γενική ιστορία

Τοπική ιστορία

Στη γενική ιστορία εντάσσονται τα γεγονότα που αφορούν στην ιστορία ενός έθνους.

Στην τοπική ιστορία εντάσσονται ιστορικά δεδομένα που αφορούν στην ιστορική μνήμη ενός τόπου, μιας ορισμένης γεωγραφικής περιοχής με τους περιορισμούς, που

προαναφέραμε. Ως θέματα της τοπικής ιστορίας μπορούν να θεωρηθούν γεγονότα που έχουν συνδεθεί τοπωνυμικά με την έδρα ενός σχολείου ή και μιας ευρύτερης περιοχής.

Η τοπική ιστορία όλων των τόπων συνολικά θα μπορούσε να συγκροτήσει ως σύνολο την εθνική ιστορία μιας χώρας. Ειδικά στη χώρα μας η καταγραφή της τοπικής ιστορίας βραδυπόρησε και η συγγραφή της απόμεινε στις πρωτοβουλίες των ιστοριογράφων του τόπου (Χαρίτος,1999). Με τις γραπτές μαρτυρίες και τη συγκέντρωση υλικού που αφορά στις δραστηριότητες και λειτουργίες ενός τόπου η τοπική ιστορία διαβαίνει το κατώφλι του σχολείου και το σχολείο, ως θεσμός ανοίγει προς τον περιβάλλοντα χώρο. Τα μουσεία λαϊκής τέχνης και λαϊκού πολιτισμού αποτελούν μία από τις πλέον χαρακτηριστικές πτυχές της τοπικής ιστορίας. Η ιστορία δεν περιορίζεται στην πολιτική και στη διπλωματία, αλλά επεκτείνεται στις δράσεις της καθημερινότητας (Γιαννόπουλος,1984). Το μάθημα της πατριδογνωσίας μέχρι τη μετεξέλιξή του από το1913 έως και το1977 (Χριστιάς,1998) είχε στενή σχέση με την τοπική ιστορία (Βάϊνα,1997) ως προς το περιεχόμενό του και ως προς τις παιδαγωγικές αρχές που το οριοθετούσαν.

Η τοπική ιστορία αντιμετωπίστηκε ως όργανο του συντηρητισμού. Αυτό προέκυψε, επειδή η ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας ήταν συνδεδεμένη με λαϊκίζουσα και συντηρητική παιδαγωγική, προκειμένου να διατηρήσει ο τόπος τις παλαιές αρχές και αξίες τις οποίες ανέτρεπε η βιομηχανική επανάσταση και η πάλη των τάξεων (Βάϊνα,1997). Στη Γαλλία λειτούργησε η τοπική ιστορία ως μηχανισμός αντιδραστικής πολιτικής κατά της επανάστασης. Περιορίστηκε επιλεκτικά στα γεγονότα που αφορούσαν την πατρική γη, για να δημιουργήσει αγάπη και προσήλωση σε αυτή και να ανακόψει κάθε επίδραση του διαφωτισμού και της εξέλιξης. Ουσιαστικά εμπόδισε την ανάπτυξη ιστορικής συνείδησης για την προσέγγιση και κατανόηση των ιστορικών γεγονότων (Μαρκιανός, 1984) με δημιουργικό τρόπο.

Στην Ελλάδα τα πράγματα ήταν διαφορετικά, επειδή η καταφυγή της εκπαίδευσης και της αγωγής στην ιστορική ύλη και στα ιστορικά δεδομένα μπορούσε να βοηθήσει στην ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης. Στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να ερμηνεύσουμε την έκδοση των συγγραμμάτων "Ιστορία της καθημερινότητας", "Ιστορία συνοπτική της Ελλάδος" (1807, Β. Παπαευθυμίου), "Ιστορία της Ελλάδος" (Ε. Καΐρη). Στο ίδιο επίπεδο κινείται και η πρόταση προτροπή για ίδρυση μουσείων σε κάθε σχολείο (1825) όπως επίσης και η διδασκαλία της Γεωγραφίας και της Ιστορίας. Η διδασκαλία της Πατριδογνωσίας συνέβαλε σημαντικά στην κατανόηση στοιχείων των τοπικής ιστορίας και σε ικανοποιητικό βαθμό εκπλήρωσε την αποστολή της. Απαιτούνται νέοι προσανατολισμοί, επειδή η πατρίδα μας είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η τοπική ιστορία έχει νέα διάσταση.

Η Τοπική Ιστορία στον επόμενο αιώνα

Η τοπική ιστορία αλλάζει διάσταση για δυο βασικούς λόγους. Ο πρώτος σχετίζεται με την τεχνολογία και τη δυνατότητα που προσφέρει αυτή για συστηματική καταγραφή και συγκέντρωση υλικού, και κατά συνέπεια πλούσια ιστορική ύλη, που αφορά κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα και ο δεύτερος με τη διατήρηση της εθνικής συνείδησης στις πολύ-πολιτισμικές κοινωνίες που διαμορφώνονται. Τα μουσεία της λαϊκής τέχνης και οι μουσειοπαιδαγωγικές δραστηριότητες θα είναι σημαντικό

στοιχείο για κάθε έθνος να διαμορφώνει για τα μέλη του από πολύ ωρίς εμπειρίες και βιώματα που άπτονται της παράδοσης, του πολιτισμού και της ιστορίας της καθημερινότητας, η οποία άλλωστε διαμόρφωσε σε κάποιο βαθμό το ένδοξο παρελθόν. Η εκπαιδευτική διαδικασία μπορεί να αξιοποιήσει κάθε στοιχείο της παράδοσης, της ιστορίας και του πολιτισμού για να μυήσει τους μαθητές στη μαγεία της τοπικής ιστορίας και να οδηγήσει στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης. Απαιτείται να κατανοήσουν οι μαθητές τις δραστηριότητες των προγόνων τους και στο βαθμό που αυτό είναι δυνατό να τις προσεγγίσουν ερμηνευτικά. Η τοπική ιστορία εμπεριέχει σε κάποιες περιπτώσεις τον κίνδυνο της υποκειμενικότητας για το λόγο αυτό απαιτείται υπέρβαση της υποκειμενικότητας και συνειδητοποίηση της αντικειμενικότητας.

Το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης προσδιορίζει τον όρο Τοπική Ιστορία και περιλαμβάνει τις ενέργειες και τις δραστηριότητες, που είναι κατάλληλες για να έρθουν οι μαθητές σε επαφή με την τοπική κοινωνία, να ευαισθητοποιηθούν για τα προβλήματά της και να κατανοήσουν τους δεσμούς που διαμορφώνει το φυσικό περιβάλλον με την ιστορία. Στα πλαίσια αυτού του μαθήματος επιδιώκεται η καλλιέργεια της παρατηρητικότητας και της ερευνητικής ικανότητας των μαθητών. Στοχεύεται μεθοδικά η διαμόρφωση προσωπικής, κοινωνικής και εθνικής ταυτότητας. Καθορίζονται, επίσης, και οι πηγές οι οποίες θα επιτρέψουν στο μαθητή να αποκτήσει πλήρη εικόνα των συμβάντων του παρελθόντος. Η ιστορική γνώση είναι απαραίτητο να υπερβεί τα όρια της στείρας και αναποτελεσματικής αποστήθισης και να οδηγηθεί στο πεδίο της κριτικής σκέψης. Είναι, επίσης, απαραίτητο να μετατραπεί σε αφετηρία για αντικειμενική αξιολογική προσέγγιση της ανθρώπινης δραστηριότητας. Ας βοηθήσουμε τα παιδιά μας, να κατανοήσουν την ιστορική μας, να αποκτήσουν διαυγή εθνική ταυτότητα, χωρίς πολώσεις και πλάνες, και ας τα παρωθήσουμε να προετοιμαστούν κατάλληλα για να ζήσουν σε μια ανοιχτή κοινωνία με εμπιστοσύνη στον εαυτό τους και ατενίζοντας αισιόδοξα το μέλλον.

Βιβλιογραφία

Βαϊνά, Μαρ., Θεωρητικό πλαίσιο διδακτικής της τοπικής Ιστορίας για τον Εικοστό Πρώτο Αιώνα, Gutenberg, Αθήνα 1997

Γιαννόπουλος, Γιάνν., Το πρόβλημα της ιστορικής εισήγησης, in: Ιστορία, Σεμινάριο 3, Πανελλήνια ένωση Φιλολόγων, Αθήνα 1984

Μαρκιανός, Σ., σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας, in : Ιστορία, Σεμινάριο 3, Πανελλήνια ένωση Φιλολόγων, Αθήνα 1984

Παπαδημητρίου, Βάσ., Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και σχολεία, τυπωθήτω, Αθήνα 1998

Πλατής, Γεώργιος, ΛΑΜΙΑ, Ιστορική και Κοινωνική Έρευνα, Αθήνα 1973, Έκδοσις Δήμου Λαμιέων

Χαρίτος, Χαρ., Από την τοπική ιστορία στην αυτογνωσία, Περιοδικό Εκπαιδευτικά, τ.12, Αθήνα 1988

Χαρίτος Χαρ., Η τοπική Ιστορία στο σχολείο, Εργαστήριο Εκπαιδευτικής Ιστορίας, Βόλος 19

Χριστιάς Ιωάν., Από την Πατριδογνωσία στη Μελέτη του Περιβάλλοντος, τυπωθήτω, Αθήνα 1998

Φ.Ε.Κ. 1366, τ.Β΄, 18-10- 2001 Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών.

**Ερωτήσεις - απαντήσεις - απόψεις
επί των εισηγήσεων της 4ης συνεδρίασης**

Καραναστάσης Αναστάσιος: κ. Πρόεδρε, κ.κ. Σύεδροι,

Κατ' αρχάς θέλω να συγχαρώ τους συντελεστές της διοργάνωσης αυτού του συνεδρίου, το οποίο μπορώ να χαρακτηρίσω επιτυχές, τόσο για την πλούσια θεματολογία του, τις αξιόλογες και επιστημονικά τεκμηριωμένες εισηγήσεις, όσο και για την ικανοποιητική παρουσία των συνέδρων.

Ιστορική διαδρομή 3000 και πλέον χρόνων δεν μπορεί να περιοριστεί στα χρονικά πλαίσια ενός 2ήμερου συνεδρίου. Κάθε θέμα του προγράμματος θα μπορούσε να αποτελέσει από μόνο του θεματολογία ξεχωριστού συνεδρίου. Έτσι λοιπόν μένουν πολλά θέματα ακόμα για να αναπτυχθούν σε επόμενα συνέδρια.

Το ερώτημα όμως που γεννάται, είναι: Ποια θα είναι η αξιοποίηση του υλικού που καταγράφηκε αυτές τις δύο μέρες; Το παρακολούθησαμε 1000 - 1500 άτομα αθροιστικά, οι υπόλοιποι κάτοικοι του νομού δεν πρέπει να ενημερωθούν και αυτοί, για να γνωρίσουν πτυχές της τοπικής μας ιστορίας; Επομένως τα πρακτικά αυτού του συνεδρίου, φυσικά και άλλων παρόμοιων, πρέπει να γίνουν κτήμα όσο γίνεται περισσότερο. Οι σχολικές βιβλιοθήκες, οι Δημοτικές και άλλες βιβλιοθήκες πρέπει να γίνουν αποδέκτες αυτών των πρακτικών. Εκείνοι δε που πιστεύουμε ότι θα αξιοποιήσουν καλύτερα το υλικό που κατατέθηκε στο συνέδριο, είναι οι εκπαιδευτικοί.

Ζήτησα το λόγο γι' αυτή την παρέμβαση υπό διπλή ιδιότητα. Από τη μια ως καταγόμενος και δημότης της πρώην Κοινότητας Σταυρού, της οποίας το Πνευματικό Κέντρο είχε και έχει αξιόλογη δράση, και από την άλλη ως εκπαιδευτικός, που πριν λίγους μήνες (Ιούνιος 2001) με πρωτοβουλία μας και σε συνεργασία με τον Σχολικό Σύμβουλο της Περιφέρειας, είχαμε πραγματοποιήσει στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Λαμίας, του οποίου έχω την τιμή να είμαι Διευθυντής, εκπαιδευτική επιμορφωτική ημερίδα με θέμα: "*Η Τοπική Ιστορία στο Δημοτικό Σχολείο. Θεωρητική προσέγγιση*" με εισηγητές, που ανέπτυξαν τα αντίστοιχα θέματα, τους:

Α. Κουλιτούκης: (Σκοποί, επιδιώξεις και περιεχόμενα της Τοπικής Ιστορίας. Ενδεικτικά θέματα)

Ε. Χριστόπουλος: (Από τον μύθο στην πραγματικότητα. Μυθολογία και Φθιώτιδα)

Μαρία - Φωτεινή Παπακωνσταντίνου: (Αρχαία ευρήματα στην κοιλάδα του Σπερχείου)

Τρ. Παπαναγιώτου: (Η συμβολή της Φθιώτιδας και της Λοκρίδας στην εδραίωση και αίσια έκβαση της επανάστασης του 1821)

Ι. Μακρής: (Η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας από τη σκοπιά του εκπαιδευτικού - ερευνητή)

Δ. Νάτσιος: (Γραπτές αρχειακές πηγές για τη Φθιωτική Ιστορία)

Α. Καραναστάσης: (Η αξία της Τοπικής Ιστορίας στο Δημ. Σχολείο. Η ένταξή της στο σχολικό πρόγραμμα διαχρονικά)

Τα συμπεράσματα αυτής της ημερίδας θα καταθέσω σήμερα, ως συνέχεια της εισήγησης του κ. Ζαμπεθάνη, αφού πρώτα με την ανοχή σας θα αναφέρω κάποιες απόψεις για την Τοπική Ιστορία.

Στην ημερίδα που πραγματοποιήσαμε εκτός από τον προβληματισμό και την

ευαισθητοποίηση των εκπαιδευτικών του σχολείου μας, αναδείχθηκε και το θέμα της διδασκαλίας της Τοπικής Ιστορίας στο Δημοτικό Σχολείο, για το οποίο εκτός από τους εκπαιδευτικούς πρέπει να ενδιαφερθεί και η τοπική κοινωνία με τους εκπροσώπους της στην Τοπική και Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση.

Διοργανώσαμε εκείνη την επιμορφωτική ημερίδα, προκειμένου να αναδείξουμε το θέμα της διδασκαλίας της Τοπικής Ιστορίας στο Σχολείο, διότι διαπιστώσαμε ότι οι μαθητές, ενώ κατέχουν πλήθος γνώσεων, αγνοούν ονόματα - γεγονότα και καταστάσεις του τόπου που ζουν και αφορούν στο παρελθόν, απώτερο και πρόσφατο.

Π.χ. Ποιοι ήταν οι Αινιάνες; Ποιος ήταν ο Κ. Έσλιν; Ποιος ο Σπ. Ματσούκας; Ποιοι οι Ροζάκης και Αγγελής; Πότε και γιατί έγινε ο Λαμιακός πόλεμος; Ποιος ήταν ο Λεωσθένης; κλπ.

Ακόμα σπουδαία και καθοριστικά γεγονότα που σημάδεψαν όχι μόνο την ιστορία του τόπου μας, αλλά κατέχουν περίοπτη θέση και στην εθνική μας ιστορία δεν παρουσιάζονται αναλυτικά στα διδακτικά βιβλία και δυστυχώς κάποια φορά και με ανακρίβειες.

Ενδεικτικά αναφέρω: Η μάχη της Αλαμάνας αναφέρεται σε 3 - 4 σειρές στο διδακτικό εγχειρίδιο των μαθητών.

Η μάχη στα Βασιλικά, η οποία ήταν καθοριστική για την εξέλιξη της επανάστασης στο Μοριά και την άλωση της Τριπολιτσάς, αναφέρεται σε δύο σειρές και λανθασμένα, ότι δηλαδή έγινε στα Βασιλικά της Βοιωτίας και όχι της Φθιώτιδας (Λοκρίδας) κοντά στο Ρεγγίνι.

Σε 2 - 3 σειρές αναφέρεται και η μάχη του Σπερχειού στην οποία ο Νικηφόρος Ουρανός κατανίκησε τους Βουλγάρους του Σαμουήλ.

Ακόμα οδηγηθήκαμε στην επιλογή του συγκεκριμένου θέματος έχοντας υπόψη μας ότι η Τοπική Ιστορία είναι εξίσου σημαντική, σπουδαία και χρήσιμη όσο και η εθνική.

Είναι γεγονός ότι η Τοπική Ιστορία τα τελευταία χρόνια αρχίζει να αποκτά ένα σαφές πλαίσιο και περιεχόμενο και τείνει να μορφοποιηθεί σε μια αυτόνομη γνωστική οντότητα, όμως δεν έχει πάρει ακόμη τη θέση που της αρμόζει. Όμως κανένας δεν μπορεί να παραβλέψει ούτε την αξία της, ούτε το γεγονός ότι καθημερινά είναι κοντά μας και μας πολιορκεί.

Ειδικά στην περιοχή μας, στην οποία έχουν διαδραματισθεί πάρα πολλά ιστορικά γεγονότα από το απώτερο παρελθόν μέχρι σήμερα. Η ιστορία της περιοχής χάνεται στο βάθος του χρόνου και στο μύθο.

Στο Δημοτικό Σχολείο πρέπει να ασχοληθούμε σοβαρά με την Τοπική Ιστορία, διότι τα θέματά της προσεγγίζονται εύκολα. Μνημεία - τοπωνύμια - περιοχές που έχουν γίνει ιστορικά γεγονότα - θρύλοι - παραδόσεις είναι ορατά σε κάθε μας βήμα.

Είναι πράγματι σπουδαίο να γνωρίζει ο μαθητής ότι και στο δικό του τόπο έχουν συμβεί ιστορικά γεγονότα, τα οποία συνέβαλαν στη διαμόρφωση της εθνικής μας ιστορίας. Διότι μπορεί κάποιο μείζον ιστορικό γεγονός να επισκιάζει τα δευτερεύοντα, που συνέβησαν, όμως και αυτά έπαιξαν τον δικό τους ρόλο στη διαμόρφωση της τελικής έκβασης. Π.χ. Όλα τα ιστορικά γεγονότα που συνέβησαν στην περιοχή μας τον Απρίλιο του 1821 επισκιάζονται από τη μάχη της Αλαμάνας και το μαρτυρικό θάνατο του Διάκου (μάχη Μπεκής, τέχνασμα Ελλήνων, πολιορκία Υπάτης, μάχη Δερβέν Φούρκα, κλπ.).

Η ενασχόληση με την Τοπική Ιστορία θα βοηθήσει τα παιδιά να κάνουν την δική

τους δημιουργική αναζήτηση, να συνδέσουν το παρελθόν με το παρόν και να αγαπήσουν καλύτερα τον τόπο τους. Θα τα βοηθήσει να γίνουν πρώτα "καλοί επαρχιώτες" και στη συνέχεια "καλοί πατριώτες".

Επειδή θεωρήσαμε ότι το υλικό που κατατέθηκε στην ημερίδα που διοργανώσαμε δεν έπρεπε να χαθεί, οδηγηθήκαμε στην απόφαση να δημοσιεύσουμε τα πρακτικά, με σκοπό την ευαισθητοποίηση και τον προβληματισμό, που θα ενισχύσουν θετικά το συμπέρασμα που προέκυψε για διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας στο Δημοτικό Σχολείο.

Με αυτές τις σκέψεις παραθέτω στη συνέχεια συμπεράσματα της εκπαιδευτικής ημερίδας, που όπως προείπα πραγματοποιήσαμε τον Ιούνιο 2001 στο 3ο Δημοτικό Σχολείο Λαμίας και αφορούν στη διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας.

- Η Τοπική Ιστορία πρέπει να έχει ιδιαίτερη θέση στο πρόγραμμα του Δημοτικού Σχολείου, διότι πέρα από τις γνωστές γενικές ωφέλειες, ο μαθητής γνωρίζοντάς την, όχι μόνο μαθαίνει να σέβεται και να αγαπά τον τόπο του, αλλά συγχρόνως διαμορφώνει μια πιο ολοκληρωμένη προσωπική κοινωνική και εθνική ταυτότητα και συγχρόνως συνδέει τη σχολική ζωή με τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο.

- Η Τοπική Ιστορία προσανατολίζει το μαθητή προς το περιβάλλον, εντός του οποίου πρόκειται να ζήσει και του δημιουργεί τον ιδιαίτερο σύνδεσμο με την πατρική γη.

- Η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας οδηγεί τους μαθητές σε μια δημιουργική αναζήτηση με την οποία καλλιεργείται η παρατηρητικότητα και το ενδιαφέρον για τον τόπο τους, και βιώνουν αμεσότερα τα ιστορικά γεγονότα που τους αφορούν και παρακινούνται στην ιστορική έρευνα.

- Ένα από τα οφέλη που προκύπτουν από την διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο είναι ότι προσφέρει στο παιδί την αίσθηση του συγκεκριμένου. Νιώθει κανείς ότι τα γεγονότα είναι αληθινά, όταν βλέπει το μέρος που έγιναν. (Lamonnier 1889).

- Η Τοπική Ιστορία προσφέρεται ως πεδίο μελέτης ορατό και ερευνησιμο για:

- Να έρθουν σε επαφή οι μαθητές με τα ιστορικά στοιχεία, κατανοητά και ερευνησιμα

- Να εθιστούν στην παρατήρηση, στην έρευνα και στην ερμηνεία συγκεκριμένων ιστορικών μνημείων, ξεκινώντας από πρωτογενές υλικό.

- Να ευαισθητοποιηθούν για προβλήματα της τοπικής κοινωνίας, μέσα στην οποία ζουν.

- Τα ιστορικά γεγονότα κάθε περιοχής, πρέπει να διδάσκονται στους μαθητές των σχολείων, που συνδέονται με την περιοχή, διότι είναι σπουδαίο να γνωρίζουν οι μαθητές ότι και στον δικό τους τόπο συνέβησαν γεγονότα που συνέβαλαν στη διαμόρφωση της Εθνικής Ιστορίας.

- Ο εκπαιδευτικός είναι εκείνος που έχοντας την εμπιστοσύνη των μαθητών του, θα προετοιμάσει κατάλληλα και θα εμπνεύσει την αγάπη για τα μνημεία, την αγάπη για την έρευνα, την αγάπη για την προσέγγιση της Ιστορίας και μάλιστα της Τοπικής Ιστορίας.

- Με την διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας ανοίγει το σχολείο στην κοινωνία και γίνεται το πρώτο βήμα στον ουσιαστικό στόχο της εκπαίδευσης να γίνουν τα σχολεία πολιτιστικά κέντρα του τόπου μας.

- Με την Τοπική Ιστορία διευρύνονται οι γνώσεις των μαθητών για την ιδιαίτερη

πατρίδα τους και εμπλέκονται οι ίδιοι στην πρακτική της ιστορικής έρευνας.

- Προκειμένου να γεννηθεί το ενδιαφέρον των μαθητών για την ιστορία και αν θέλουμε να αποκτήσουν στερεά θεμέλια, πάνω στα οποία θα στηρίξουν αργότερα την ιστορική ύλη, πρέπει να αρχίζουμε από την ιστορία της ιδιαίτερης πατρίδας των.

- Η μελέτη Περιβάλλοντος, οι εκδρομές και οι επισκέψεις ιστορικών και αρχαιολογικών χώρων παρέχουν ευκαιρίες για τη διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας.

- Η Τοπική Ιστορία:

- Συντελεί στην ευαισθητοποίηση των μαθητών για το άμεσο περιβάλλον και τα προβλήματά του και συμβάλλει στην καλύτερη προσαρμογή αυτών στην πολυσύνθετη κοινωνική, οικονομική, πολιτιστική και δομημένη πραγματικότητα του παρόντος.

- Διαμορφώνει ενσυνείδητους πολίτες, που ενδιαφέρονται για τη διατήρηση της πολιτιστικής τους κληρονομιάς και της πολιτικής τους ταυτότητας και για τη βελτίωση της ποιότητας ζωής.

- Εξοικειώνει τους μαθητές με τις πηγές μελέτης και έρευνας του ιστορικού υλικού (ιστορικά αρχεία - μουσεία - βιβλιοθήκες - επισκέψεις κλπ.) και καλλιεργεί δεξιότητες για άντληση και διαχείριση πληροφοριών για την επαλήθευση, διασταύρωση και τεκμηρίωση δεδομένων.

- Καλλιεργεί την κριτική προσέγγιση του περιβάλλοντος χώρου.

- Κατά την διαπραγμάτευση ιστορικών θεμάτων δίνεται έμφαση στις ειρηνικές περιόδους και στην πολιτιστική δραστηριότητα των ανθρώπων, από δε τους πολέμους προτεραιότητα έχουν οι αμυντικοί και απελευθερωτικοί.

- Η επιλογή των θεμάτων της Τοπικής Ιστορίας να συνδυάζεται με τη γενική ιστορία, να γίνεται με τη συνεργασία των μαθητών, με αναφορά στην επικαιρότητα, στα ενδιαφέροντα και τις εμπειρίες τους.

- Γεγονότα της Τοπικής Ιστορίας να συνδέονται χρονικά και να διδάσκονται αναλυτικότερα μαζί με τα γεγονότα της Εθνικής Ιστορίας ή με την ευκαιρία διδασκαλίας άλλων μαθημάτων (Μελέτη Περιβάλλοντος - Γεωγραφία - Γλώσσα - Θρησκευτικά κλπ.).

- Οι σχολικές εορτές είναι δυνατόν να έχουν σημείο αναφοράς την Τοπική Ιστορία.

- Οι μαθητές πρέπει να επισκέπτονται αρχαιολογικούς και ιστορικούς χώρους, μνημεία, μουσεία της περιοχής τους. Οι εκδρομές και οι επισκέψεις να γίνονται ύστερα από σχετική προετοιμασία στην τάξη, συζήτηση επί τόπου και ανάλυση των ιστορικών γεγονότων.

- Απαιτείται εξοικονόμηση χρόνου από το πρόγραμμα για την αναλυτικότερη, σε σωστή βάση και όχι ευκαιριακή εξέταση θεμάτων Τοπικής Ιστορίας. Ο τόπος μας έχει μια πλούσια ιστορία που χάνεται στο βάθος του χρόνου και του μύθου, και της οποίας πολλά στοιχεία αγνοούμε, αλλά πρέπει να γνωρίσουμε.

- Κρίνεται ως αναγκαία η διδασκαλία της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο. Ο μαθητής πρέπει και μπορεί να αντλεί οφέλη από το παρελθόν της ιδιαίτερης πατρίδας του.

- Μέσα από επιμορφωτικά προγράμματα να γίνει επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα διδακτικής μεθοδολογίας και έρευνας της Τοπικής Ιστορίας.

- Ο εκπαιδευτικός προκειμένου να διδάξει την Τοπική Ιστορία πρέπει να είναι ενημερωμένος, να γνωρίζει τις πηγές και να έχει πρόσβαση σ' αυτές, ακόμη δε να έχει

τα απαραίτητα βοηθήματα.

- Ανάδειξη θεμάτων Τοπικής Ιστορίας μπορεί να γίνει μέσα από προγράμματα περιβαλλοντικής εκπαίδευσης.

- Εμπλουτισμός των σχολικών βιβλιοθηκών και δημιουργία ειδικού τμήματος σ' αυτές με βιβλία αναφερόμενα στην Τοπική Ιστορία.

- Δημιουργία ειδικών προγραμμάτων μελέτης της Τοπικής Ιστορίας κατά ιστορικές περιόδους. Με τον τρόπο αυτό η Τοπική Ιστορία διδάσκεται παραστατικότερα (π.χ. πρόγραμμα ΙΔ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων με θέμα "ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ ΤΩΝ ΜΥΚΗΝΑΙΩΝ ΣΤΗ ΦΘΙΩΤΙΔΑ" ή πρόγραμμα επίσκεψης Νηπιαγωγείων στο Μουσείο - Κάστρο. Το πρόγραμμα αυτό μπορεί να προσαρμοσθεί για τις Α' και Β' τάξεις). Αξιολόγηση αυτών των προγραμμάτων και προσαρμογή.

- Για την Τοπική Ιστορία και τη διδασκαλία της στο σχολείο, πρέπει πέρα από τους εκπαιδευτικούς να ενδιαφερθεί και η τοπική κοινωνία με τους εκπροσώπους της στην Αυτοδιοίκηση (Νομαρχιακή και Τοπική) και τους διάφορους εκπολιτιστικούς φορείς κατά περιοχές.

- Η φθιωτική Τοπική Ιστορία στη διαχρονική της διαδρομή, πρέπει να αποτελέσει κίνητρο για τη συγγραφή, έκδοση και διανομή στους μαθητές ενός βιβλίου - βοηθήματος με θέματα τοπικής ιστορίας σε επίπεδο νομού, που θα βοηθούσε πολύ στην καλύτερη διδασκαλία του μαθήματος. Μέσα απ' αυτό οι μαθητές θα ανακαλύψουν τον ιστορικό πλούτο του τόπου τους. Παράλληλα απαιτείται και η συγγραφή βιβλίου για το δάσκαλο με περισσότερα στοιχεία, αναφορές στις πηγές, εκτενή βιβλιογραφία.

Η προσπάθεια αυτή πρέπει να είναι συλλογική, να τεθεί υπό την αιγίδα της Αυτοδιοίκησης και των φορέων της, με συνεργασία και των φορέων της Εκπαίδευσης, αφού ληφθούν υπόψη η συσσωρευμένη πείρα και οι υποδείξεις του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

Σε άλλες περιοχές έχουν γίνει αξιολογες τέτοιες εκδόσεις. Γιατί να μην γίνει κάτι παρόμοιο και στην περιοχή μας.

Κύριε Δήμαρχε, ως Πρόεδρος της ΤΕΔΚ Φθιώτιδας, θα μπορούσατε να εισηγηθείτε να ξεκινήσει μια τέτοια προσπάθεια, που πολλά θα πρόσφερε στους μαθητές μας.

Παπαναγιώτου Τριαντάφυλλος: Επειδή χθες ο χρόνος ήταν πολύ περιορισμένος και κατά τρόπον ολίγον τι βίαιο σταμάτησα, δεν είχα περιθώρια να πω αυτά που θα πω τώρα, να συγκαρῶ δηλαδή τους οργανωτές αυτού του πρώτου συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας να ευχηθῶ διάδοση των ὄσων αναπτύχθηκαν με τον τόμο που θα εκδοθῆ με τις εισηγήσεις του συνεδρίου και να πω και κάτι ἄλλο. Πάντα εἶχα ἐμπιστοσύνη στο τοπικό πνευματικό δυναμικό και στο ξεκίνημα της δημόσιας βιβλιοθήκης της οποίας ἔχω την τιμὴ να εἶμαι πρόεδρος, για να δημιουργήσῃ ἕνα λαϊκό πανεπιστήμιο, θέλησα να στηριχθῶ στο ντόπιο ἐπιστημονικό δυναμικό. Καὶ βεβαίως ἡ ανταπόκριση δὲν ἦταν αὐτὴ που περιμέναμε γι' αὐτό και στηριχθήκαμε στις διαλέξεις.

Επίσης ἔκανα και μια ἄλλη διαπίστωση. Πόσο μεγάλη εἶναι ἡ προσφορά του ιστορικού ἀρχείου της Λαμίας. Αισθάνομαι ἰδιαίτερη υπερηφάνεια, διότι στην ἰδρυση αὐτοῦ του τοπικοῦ ιστορικοῦ ἀρχείου ἔχω συμβάλει ἀρχικά με εισηγήσή μου, πρὶν βεβαίως ἀκόμη ἰδρυθῆ. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν τοπικὴν ἱστορία, δὲν εἶναι δα και κανένα

καινούριο πράγμα. Στο μάθημα της πατριδογνωσίας, στο μάθημα της ιστορίας, δάσκαλοι και καθηγητές έχουν την ευχέρεια να τονίσουν ιδιαίτερα τα τοπικά ιστορικά γεγονότα. Το γεγονός ότι ένα λάθος στο βιβλίο της ιστορίας της έκτης που τοποθετεί τα Βασιλικά στη Βοιωτία και για το οποίο πολλοί θα ξέρετε ότι έστειλα επιστολή στην εφημερίδα το «ΒΗΜΑ» κι επειδή ο συγγραφέας απάντησε με φληναφήματα τελικά έστειλα την επιστολή μου στο φαξ του υπουργού και στο φαξ του προέδρου του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου. Κι έτσι αναγκάστηκαν να γράψουν στο «ΒΗΜΑ» ότι αυτό το λάθος θα διορθωθεί.

Συνεπώς ο δάσκαλος και χωρίς την εισαγωγή αυτού του μαθήματος είχε την ευχέρεια να διδάξει τοπική ιστορία. Συζητώντας με κάποιον εν ενεργεία δάσκαλο και διευθυντή σχολείου, όταν συζητήσαμε αυτό το πράγμα λέει ότι: «Εγώ λέω ότι η μάχη έγινε στα Βασιλικά της Βοιωτίας. Έτσι λέει το βιβλίο, έτσι τα είπα κι εγώ».

Δηλαδή δεν προβληματίστηκες γι' αυτό το θέμα; Έτσι το είδα, έτσι το δίδαξα;

Είναι επομένως η διδασκαλία της τοπικής ιστορίας και η αποτελεσματικότητά της αποτέλεσμα της κατάρτισης του διδάσκοντα, του ενδιαφέροντος, των ανησυχιών και του προβληματισμού του.

Ευχαριστώ πολύ.

Χριστοφόρου Μάνθος: Έχω δύο απόψεις να διατυπώσω. Θα ξεκινήσω από την πρώτη που αφορά τους πέντε εισηγητές της σημερινής συνεδρίασης. Κατ' αρχάς θέλω να συγχαρώ όλους τους εισηγητές αυτούς, διότι όλοι τους ήταν έξοχοι, ήταν σαφείς και πειστικοί.

Απευθύνομαι μόνον στην κυρία Θεοδώρου και θέλω να εκφράσω την ευχή να συνεχίσει την έρευνά της και στον προ του 1914 χρόνο, διότι γνωρίζω ότι και τότε υπήρχαν αξιόλογοι σύλλογοι και γυναικεία σωματεία στο νομό Φθιώτιδας.

Η δεύτερη άποψη έχει σχέση με τα όσα είπαν οι δύο προηγούμενοι. Λείπουν από το όλο πρόγραμμα οι απόψεις των συνέδρων. Λείπουν οι δικές τους σκέψεις και παρατηρήσεις. Θα ήταν πάρα πολύ χρήσιμες, όταν εξαγγείλατε ότι κάθε δύο χρόνια θα γίνεται το συνέδριο αυτό. Έχω σημειώσει το εξής: "Ωκεανός η τοπική ιστορία, εκκλησιαστική και εθνική". Είναι κρίμα, αν όλα όσα ελέγχθησαν και ακούστηκαν στη φιλόξενο τούτη αίθουσα, αν δε φθάσουν και φωλιάσουν στην καρδιά πολλών. Θέλω να παρακαλέσω τον κύριο δήμαρχο και το Πνευματικό Κέντρο Σταυρού, που έχει και δύναμη και θέληση και ικανότητα να μη θεωρήσουν ότι τέλειωσε το έργο της με την έκδοση των πρακτικών, ογκώδους βιβλίου το οποίο πολύ λίγοι θα το διαβάσουν. Έχω τη βεβαιότητα ότι το Πνευματικό Κέντρο με τα έξοχα μέλη που έχει στο διοικητικό συμβούλιο θα βρει τρόπους, ώστε όλα αυτά που ακούστηκαν να φτάσουν εν περιλήψει στις καρδιές των Φθιωτών.

Σας ευχαριστώ πολύ.

Χριστόπουλος Ευθύμιος: Στην εκκλησία του Αγίου Νικολάου της Λαμίας υπάρχει η εικόνα των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης δωρεά του συλλόγου κυριών Λαμίας του 1924.

Θεοδώρου Αφροδίτη: Ευχαριστώ πολύ γι' αυτή την πληροφορία. Όντως και σύμφωνα με την πρόταση-συμβουλή του κ. Χριστοφόρου σκέπτομαι να συνεχίσω αυτή την εργασία, είναι η πρώτη φορά που κάποιος στρέφεται προς αυτή την κατεύθυνση.

Ομολογώ ότι κι εγώ ξαφνιαστήκα με το υλικό που έβγαινε στην επιφάνεια. Αλλά αυτή η πληροφορία είναι πολύτιμη. Ο νόμος για την κωδικοποίηση αυτών των αναγνωρισμένων σωματείων έγινε το 1914. Πιστεύω ότι μια πιο λεπτομερειακή έρευνα μπορεί να γίνει αλλού. Κι εγώ όντως θα το ερευνήσω...

Χριστόπουλος Ευθύμιος: Στο συνεταιρισμό Τεχνοεργατών μαζί με τους άντρες έχουμε και δεκαοχτώ γυναίκες που συμμετέχουν το 1910.

Θεόδωρου Αφροδίτη: Όλες αυτές τις πολύτιμες πληροφορίες θα τις καταγράψουμε. Εδώ ο φίλος και παλιός μου μαθητής ο κ. Σταυρόπουλος μου δίνει μία καινούργια πληροφορία. Ότι το 1903 ιδρύεται το πρώτο γυναικείο σωματείο της Λαμίας. "Ο Φιλανθρωπικός Σύλλογος Κυριών" με σκοπό να βοηθήσει για την εξασφάλιση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης στις φυλακές.

Σπανός Κώστας: Μια διευκρίνιση για την κ. Γιαννακοπούλου. Το κριτσιμάλι που είπατε είναι γυναικεία πάνινη ποδιά.

Χριστόπουλος Ευθύμιος: Για την κ. Νάτσιου. Μήπως στη βιβλιογραφία θα έπρεπε να αναφερθεί και το βιβλίο του κ. Γαρδίκη που εκδόθηκε το 1952 και λέει για την ιστορία της Λαμίας;

Νάτσιου Βαββάρα: κ. Χριστόπουλε, εγώ ανέφερα το όνομα του Δημήτρη Γαρδίκη ότι έχει γράψει τοπική ιστορία.

Τσέλος Μπάμπης (Πρόεδρος της συνεδρίασης) : Κυρίες και κύριοι, με το τέλος των εργασιών του πρώτου συνεδρίου Φθιωτικής ιστορίας, ο ακούραστος και αγαπητός κύριος Γιάννης Μακρής, δάσκαλος, Σχ. Σύμβουλος Α/θμιας Εκπ/σης και μέλος του διοικητικού συμβουλίου του Πνευματικού Κέντρου θα ανακοινώσει **τα συμπεράσματα του πρώτου συνεδρίου Φθιωτικής Ιστορίας** που πραγματοποιήθηκε στο συνεδριακό κέντρο του Κάστρου της Λαμίας στις 3 και 4 Νοεμβρίου του 2001.

Μακρής Ιωάννης: Επιφορτισμένος και με αυτό το καθήκον από την οργανωτική επιτροπή ζητώ την υπομονή σας για δύο λεπτά ακόμη.

Κλείνοντας τις εργασίες του συνεδρίου εκ μέρους της οργανωτικής επιτροπής, θα ήθελα να ευχαριστήσω πρώτα τους κυρίους εισηγητές για την προθυμία με την οποία ανταποκρίθηκαν στο κάλεσμά μας και για την ποιότητα των εισηγήσεων, οι οποίες ήταν πανθομολογουμένως επιστημονικά άριστες,

Στη συνέχεια να ευχαριστήσω τους συνέδρους, οι οποίοι με τη μαζική παρουσία τους απέδειξαν εμπράκτως την απήχηση που είχε στο πλατύ κοινό το 1ο Συνέδριο Φθιωτικής Ιστορίας.

Συγχαρητήρια και ευχαριστίες και στα 4 προεδρεία που διηύθυναν τις συνεδριάσεις με τρόπο άψογο.

Ευχαριστίες αξίζουν και στους αθόρυβους συντελεστές αυτής της εκδήλωσης που βοήθησαν στην άρτια διεξαγωγή της. Υπάλληλοι και συνεργάτες του Δήμου και της Νομαρχίας και ιδιώτες, πολύτιμοι συνεργάτες του Π.Κ.

Τέλος ευχαριστούμε και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης για τη δημοσιογραφική

προβολή και κάλυψη του συνεδρίου.

Θα ήταν όμως παράλειψη να μην ευχαριστήσω ξανά το Υπουργείο Πολιτισμού και το συμπολίτη μας κ. Κώστα Γουβάλα για τη γενναία χρηματοδότηση του συνεδρίου, τη Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Φθιώτιδας και το Δήμο Λαμιέων για τη σημαντική οικονομική και ηθική ενίσχυση στην πραγματοποίηση της πολύ φιλόδοξης -για τις δυνατότητές μας- διοργάνωσης.

Κυρίες και κύριοι,

Μπορούμε να υπερηφανευτούμε ότι πετύχαμε το στόχο μας σε μεγάλο βαθμό. Στόχος που ήταν η σπουδή και μελέτη του φθιωτικού χώρου στην ιστορική του πορεία.

Δεν αγνοούμε ότι πολλοί ακόμα μοχθούν και εργάζονται για την ιστορία του τόπου μας, είτε κατοικούν εδώ είτε ζουν και δημιουργούν μακριά μας για διάφορους λόγους. Δεν τους αγνοήσαμε ούτε υποτιμούμε την προσφορά τους. Επειδή φιλοδοξούμε να καταστεί θεσμός η πραγματοποίηση παρόμοιων συνεδρίων τα οποία θα επαναλαμβάνονται ανά διετία, τους διαβεβαιώνουμε ότι θα κληθούν κι αυτοί να συνεισφέρουν στο μέλλον στην προσπάθεια που άρχισε.

Θεωρούμε δεδομένη την υλική και ηθική συμπαράσταση των τοπικών αρχών και του Υπουργείου Πολιτισμού και στο μέλλον, ώστε να εκπληρώσουμε την ευγενή μας αυτή φιλοδοξία.

Και τώρα στο ουσιαστικό μέρος του συνεδρίου.

Ανακοινώθηκαν 19 εμπειριστατωμένες και επιστημονικά άρτιες εισηγήσεις, που πρόσθεσαν πολλά νέα στοιχεία στις γνώσεις μας για την τοπική μας ιστορία.

Με πολύ γλαφυρό τρόπο εκτέθηκαν οι δραστηριότητες των θεών και ημιθέων-ηρώων στο φθιωτικό χώρο.

Αποκαλυπτικά στοιχεία ήρθαν στο φως για μια ακμάζουσα αρχαία πόλη (Εχίνος), που δυστυχώς παραμένει στο υπέδαφος.

Παρατέθηκαν ενδιαφέρουσες και άγνωστες εν πολλοίς πτυχές των σχέσεων Φθιωτών και Μακεδόνων.

Γνωρίσαμε πληρέστερα το διοικητικό οθωμανικό μηχανισμό της περιοχής μας και μάθαμε περισσότερα στοιχεία για τη διαβίωση των προπατόρων μας τον καιρό της Τουρκοκρατίας από πρωτότυπες πηγές.

Κάναμε μια ενδιαφέρουσα περιπλάνηση στα παλαιοχριστιανικά μνημεία του τόπου μας,

Γνωρίσαμε αποκαλυπτικά δημογραφικά στοιχεία της περιοχής μας κατά τη μεταβυζαντινή περίοδο, καθώς και για τους οικισμούς της ίδιας περιόδου,

Πληροφορηθήκαμε λεπτομέρειες για τη ζωή και την προσφορά ενός αγωνιστή Ιεράρχη, του Ταλαντίου Νεόφυτου.

Κατακλυσθήκαμε από ένα πλήθος πληροφοριών παρμένων από ανέκδοτα έγγραφα για την ιστορία και τα ιερά κειμήλια της Ι.Μ. Αγάθωνος,

Αρκετά ενδιαφέροντα στοιχεία για την οικονομική ιστορία της πόλης μας στα τέλη του 19ου αιώνα, καθώς και για ακανθώδες ιδιοκτησιακό ζήτημα, το οποίο ταλανίζει ακόμα ιδιώτες-ιδιοκτήτες και διάφορες δημόσιες υπηρεσίες όπως το Δασαρχείο.

Νέα στοιχεία για την εκκλησιαστική ιστορία του τόπου μας,

Προστέθηκαν άγνωστα στοιχεία στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης στη Φθιώτιδα,

Πολύ ενδιαφέρουσα ήταν και η περιήγηση στη φθιωτική ιστοριογραφία και

ιστοριοδιφία, ζήσαμε με τη φαντασία μας την καθημερινή ζωή μιας λαμιώτικης οικογένειας και γνωρίσαμε το νοικοκυριό της τα πρώτα μεταπελευθερωτικά χρόνια, γνωρίσαμε τις ατομικές δραστηριότητες των γυναικών και τα επαγγέλματά τους κατά το 19ο αιώνα και τις συλλογικές τους δραστηριότητες κατά τον 20ό αιώνα.

Τέλος κατατέθηκαν ενδιαφέρουσες προτάσεις και προβληματισμοί για την αξιοποίηση της γνώσης της τοπικής μας ιστορίας στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Σας ευχαριστώ και ραντεβού στο επόμενο συνέδριο, μάλλον το Σεπτέμβριο του 2003, ένα συνέδριο πολιτιστικής ολυμπιάδας για τη φθιωτική ιστορία !!!

Τσέλος Μπάμπης: Ευχαριστούμε τον κ. Γιάννη Μακρή που με αυτά τα λόγια του έκλεισε το 1ο Συνέδριο Φθιωτικής Ιστορίας και εύχομαι και άλλοι φορείς να ακολουθήσουν αυτή την προσπάθεια του Πνευματικού Κέντρου.

Μετά την ανακοίνωση των συμπερασμάτων ακολουθεί απονομή τιμητικών πλακετών στους εισηγητές του συνεδρίου από τον κ. Γεώργιο Κοτρωνιά, πρόεδρο του Δ.Σ. του Π.Κ. Σταυρού και Δήμαρχο Λαμιέων.

Κατόπιν θα ακολουθήσει ξενάγηση στο αρχαιολογικό μουσείο του Κάστρου.

Κοτρωνιάς Γεώργιος: Κύριε βουλευτά, κυρίες και κύριοι, νομίζω ότι είναι γενική η αίσθηση ότι τόσο από πλευράς εισηγητών και θεματολογίας όσο και από πλευράς προσέλευσης και διοργάνωσης το πρώτο συνέδριο της Φθιωτικής Ιστορίας μπορεί να χαρακτηριστεί σαν ένα επιτυχημένο συνέδριο. Κυρίες και κύριοι, η Λαμία έχει βγει μπροστά! Με τα δύο συνέδρια που κάναμε σε αυτήν την αίθουσα. Με το πρώτο Διεθνές Συμπόσιο Μεσογειακής Μουσικής που έγινε σε αυτήν την αίθουσα, με το πρώτο Πανελλήνιο Συνέδριο Εθελοντισμού που έγινε μαζί με την Κεντρική Ένωση Δήμων και Κοινοτήτων Ελλάδος επίσης σε αυτήν την αίθουσα, με το πρώτο συμπόσιο για την προβολή των Αμφικτυονιών που κάναμε πέρυσι και με το συνέδριο αυτό της Φθιωτικής Ιστορίας η Λαμία, η Φθιώτιδα πηγαίνει μπροστά και διεκδικεί την πολιτιστική της θέση και διεκδικεί και έργα υποδομής και διεκδικεί με το σπαθί της το Πανεπιστήμιο της Ρούμελης, γιατί αποδεικνύουμε ότι εδώ στη Λαμία, εδώ στη Φθιώτιδα, υπάρχει πνευματική υποδομή η οποία εκφράζεται με πάρα πολλές εκδηλώσεις. Μ' αυτές λοιπόν τις λίγες σκέψεις θέλω να συγχαρώ όλους τους συντελεστές αυτής της διοργάνωσης και βέβαια να βραβεύσουμε και τους εισηγητές, γιατί αυτοί ήταν ο μοχλός της επιτυχίας του συνεδρίου μας.

Και να συμπληρώσω ότι ο Δήμος Λαμιέων έχει ξεκινήσει μια προσπάθεια για την καταγραφή της Τοπικής Ιστορίας του Δήμου Λαμιέων.

Σας ευχαριστώ πολύ.